

*Присвячується
пам'яті академіка НАН України
Івана Федоровича Кураса*

J. H. Rydman

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

ІСТОРИЧНА І ПОЛІТИЧНА НАУКА ТА СУСПІЛЬНА ПРАКТИКА В УКРАЇНІ

Київ
Парламентське видавництво
2009

УДК 32-027.21(082)
ББК 66.0я43
А43

Редакційна колегія

Б. Є. Патон — академік НАН України, президент НАН України (голова)
В. М. Геєць — академік НАН України (заступник голови)
Ю. А. Левенець — академік НАН України (заступник голови)
В. Ф. Солдатенко — член-кореспондент НАН України (секретар)
В. М. Литвин — академік НАН України
О. С. Онищенко — академік НАН України
В. А. Смолій — академік НАН України
П. П. Толочко — академік НАН України
Ю. С. Шемшученко — академік НАН України
О. М. Майборода — доктор історичних наук, професор
С. Б. Курас — кандидат історичних наук, професор

А43 **Історична** і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Патон Б. Є. (голова), Геєць В. М. (заст. голови), Левенець Ю. А. (заст. голови), Солдатенко В. Ф. (секретар) та ін. — К. : Парламентське вид-во, 2009. — 624 с.: іл.
ISBN 978-966-611-701-7.

Матеріали книги розкривають життєвий і творчий шлях талановитого вченого, історика, політолога, досвідченого організатора науки, першого директора Інституту політичних і етнополітичних досліджень НАН України, віце-президента НАН України І. Ф. Кураса. Відображено його громадську і суспільно-політичну діяльність, зокрема у вищих державних установах — Кабінеті Міністрів і Верховній Раді України.

Значну частину збірника складають статті фахівців гуманітарної сфери знання, що продовжують дослідження проблем, яким надавав великого значення плідний ініціативний науковець І. Ф. Курас.

Вміщені до книги спогади колег, учнів, друзів, які близько знали, багато спілкувалися з І. Ф. Курасом, допомагають краще осягнути непересічні людські якості яскравої, обдарованої особистості.

УДК 32-027.21(082)
ББК 66.0я43

ISBN 978-966-611-701-7

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009

ЗМІСТ

<i>Б. Є. Патон.</i> ВСТУПНЕ СЛОВО	9
Основні віхи життя та діяльності І. Ф. Кураса	13

Частина I

НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>В. А. Смолій, В. Ф. Солдатенко</i> Внесок І. Ф. Кураса у розвиток історичної науки	19
<i>Я. С. Калакура</i> Джерелознавчі та історіографічні студії І. Ф. Кураса	33
<i>Р. Я. Пиріг</i> І. Ф. Курас — архівіст	41
<i>Ю. А. Левенець, О. С. Онищенко, М. І. Михальченко, О. М. Майборода</i> І. Ф. Курас і становлення політології в Україні	49
<i>О. С. Онищенко</i> Віце-президент НАН України	55
<i>В. М. Литвин</i> Депутатські будні й ініціативи	61
<i>А. М. Закусило</i> Пам'яті видатного історика, академіка Івана Федоровича Кураса: історія формування, структура та документальний склад особового архівного фонду вченого	78
Бібліографія публікацій	91
Публікації про І. Ф. Кураса	109
Виступи та доповіді	110
Публікації про І. Ф. Кураса	111

Частина II

З НАДБАНЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>І. Ф. Курас</i> Історичні підстави української ідеї (еволюція в контексті пошуку етноісторичних моделей)	115
<i>І. Ф. Курас</i> Сучасна регіональна політика як фактор державотворення, стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні, зміцнення її єдності та територіальної цілісності	137
<i>В. М. Литвин</i> Роль революцій в історичній долі України	155
<i>Ю. А. Левенець</i> Політична наука: параметри раціоналізму	166

<i>М. В. Томенко</i> Зміни до конституції як засіб розв'язання політичних конфліктів в Україні	172
<i>Ю. С. Шемшученко</i> Уроки конституційного будівництва в Українській народній республіці	179
<i>В. Ф. Солдатенко</i> Україна революційної доби (1917–1920 рр.) в новітньому історіографічному дискурсі	185
<i>П. П. Гай-Нижник</i> Падіння Центральної ради і переворот П. Скоропадського: причини і рушійні сили	202
<i>Р. Я. Пиріг</i> Політичне «галичанство» у сприйнятті гетьмана Павла Скоропадського	223
<i>О. М. Любовець</i> Програмні засади та діяльність Протофісу як репрезентанта інтересів промислових і фінансових кіл України (1917–1918 рр.)	230
<i>В. Д. Яремчук</i> Українські партії Східної та Західної України на початку ХХ ст.: проблема консолідації	243
<i>В. І. Головченко</i> Гетьманат П. Скоропадського в новій «східній політиці» центральної держав	251
<i>Д. І. Курас</i> Проблема влади у період революційної боротьби в працях М. Шаповала	266
<i>О. М. Завальнюк</i> З історії заснування національних університетів (листопад 1917–серпень 1918 рр.)	273
<i>В. І. Гусев</i> Категоричний імператив німецької революції: Бунд в Україні на шляху до євсекції КП(б)У (1918–1919 рр.)	289
<i>В. М. Даниленко</i> Українці і росіяни в процесі формування «соціалістичної нації» (друга половина ХХ ст.)	304
<i>В. О. Войналович</i> Релігія і політика в Україні за радянської доби: політологічний концепт	320
<i>Ю. І. Шаповал</i> Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття	328
<i>В. М. Вашкевич</i> Феномен історичного процесу: соціально-філософський аналіз	345
<i>В. Г. Кремень</i> Розвиток особистості в контексті загальноцивілізаційних змін	352
<i>О. Л. Копиленко</i> Науково-правові засади законодавчого процесу в Україні: питання теорії і практики	361

<i>Ю. С. Ганжуров</i> Роль і місце політичної реклами у виборах до Верховної Ради України	372
<i>М. І. Михальченко</i> Суспільствознавство: методологічна криза і шляхи її подолання	378
<i>Т. А. Бевз</i> Пірамідальна будова суспільства у теоретичному вимірі О. Строніна	386
<i>Ф. М. Рудич</i> Політична наука чи політологія?	401
<i>В. С. Пазенок</i> Демократія і людина	413
<i>Л. О. Нагорна</i> Право і мораль у сфері вітчизняної етнополітики: виклики, ризики, наукові орієнтири	427
<i>О. М. Майборода</i> Проблема політико-правового статусу нововиниклих етнічних груп в Україні	447
<i>О. Я. Калакура</i> Об'єктивні та суб'єктивні чинники конфліктності сучасних етнокультурних процесів в Україні	455
<i>М. І. Панчук</i> До питання політичного русинства	465
<i>К. В. Балабанов</i> Розвиток українсько-грецьких відносин в галузі освіти, науки та культури (90-ті роки ХХ — початок ХХІ ст.)	478

Частина III У СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ (СПОГАДИ)

<i>М. Л. Вербецький</i> З господарів люди виростають: слово землякам	493
<i>В. М. Хмарський</i> Продовжувати справу	499
<i>Я. С. Калакура</i> Аспірантська дружба на все життя	505
<i>О. Ф. Мінгазутдінов</i> Роки становлення педагога і вченого	511
<i>Л. Е. Беренштейн</i> Вспоминая Ивана Кураса	516
<i>А. Ф. Карась, Г. А. Карась</i> Життєва місія	520
<i>В. Ф. Солдатенко</i> Талант учителя	523
<i>Л. П. Вовк</i> Людина кількох епох	527
<i>І. Л. Гошуляк</i> Уроки мудрості, добра і людяності	532

<i>В. Ю. Мельниченко</i> Чистий серцем	536
<i>В. Г. Кремень</i> Знакова постать у моєму житті	548
<i>Д. И. Остапенко</i> Рассказ о коллеге-друге и друге-коллеге	557
<i>М. І. Бушин</i> Світлій пам'яті свого наставника	562
<i>К. В. Балабанов</i> І вчитель, і друг	565
<i>А. В. Денисенко</i> Ідеї народжуються в тиші	570
<i>М. Є. Горелов, О. П. Моця</i> Шеф-редактор «Діалогу»	574
<i>О. В. Омельченко</i> Усе життя в пошуку	578
<i>В. К. Обшанський</i> Ним пишається вся Балтщина	581
<i>М. Л. Вербицький</i> Дружні зустрічі на рідній землі	585
<i>Л. М. Сопільняк</i> И. Ф. Курас: записки близької посторонней	588
<i>Н. М. Шляхова</i> «Якого ж то ми мали гостя?»	592
<i>І. Ф. Шаров</i> Патріот і державник	594
<i>Б. І. Олійник</i> Він ніколи не обминав людей	598
<i>П. Т. Тронько</i> Із когорти небайдужих і порядних	600
<i>Ю. С. Шемшученко</i> З ним було легко працювати	603
<i>В. Я. Тацій</i> Доступний, високопорядний, відповідальний	606
<i>Л. В. Губерський</i> Я завжди пишався дружбою з ним	608
<i>П. П. Толочко</i> Слово про Івана Федоровича Кураса	610
<i>С. Б. Курас</i> Дорога наша людина	615
Про авторів	620

Б. Є. Патон

ВСТУПНЕ СЛОВО

Він пішов, але назавжди залишився з нами. Видатний вчений, політик, публіцист, лектор, чудовий організатор науки, державний і громадський діяч — таким ми знали, глибоко поважали і любили Івана Федоровича Кураса. Він з честю пройшов величезну життєву школу в партійних, державних, урядових органах і завжди залишався на твердих принципових позиціях, вносив до роботи щось нове, цікаве і необхідне для постійного руху вперед.

Проте головним покликанням Івана Федоровича була наука, якій він без залишку присвятив усе своє яскраве життя. Можна працювати, щоб жити і можна жити, щоб працювати. Мені здається, Іван Федорович завжди жив, щоб працювати в науці, працювати на благо свого народу. Характерною його рисою була велика ерудиція, широка і глибока освіченість. Історія, політологія, соціологія, національне питання — далеко не повний перелік галузей науки, в яких плідно працював Іван Федорович. Я глибоко поважав і цінував те, що він не переписував історію, говорив ємним словом, не був «перевертнем». На жаль, цим грішили та й продовжують грішити багато фахівців у галузі соціогуманітарних наук.

Звичайно, перебуваючи тривалі роки на партійній роботі в ЦК Компартії України, Іван Федорович зобов'язаний був займати достатньо чітку позицію. При цьому цікаво і повчально те, що, працюючи в ЦК Компартії України, він підготував докторську дисертацію на тему «Історія непролетарських партій в Україні». Захист успішно відбувся в Москві на вченій раді Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Вважаю, цей крок у науковій роботі Івана Федоровича заслуговує на високу оцінку.

Можна по-різному ставитися до роботи в ЦК Компартії України і в ЦК КПРС, але я переконаний, що вона сприяла формуванню дисципліни, чіткості, уміння готувати серйозні документи, працювати з кадрами. Ці важливі риси стали характерними для діяльності І. Ф. Кураса. Ми в Академії наук з повагою ставилися до роботи Івана Федоровича у відділі науки і навчальних закладів ЦК КПУ. Як правило, радилися з ним, відчували допомогу і ніколи не стикалися із зневажливим ставленням, не отримували

«цінних вказівок», були вільні від усіляких інтриг. Іван Федорович вникав у роботу Академії, включався в творчу діяльність, давав корисні поради, в міру своїх можливостей допомагав людям науки.

Проте, перш за все, Іван Федорович прагнув розвивати науку, проводити наукові дослідження. Після здобуття Україною незалежності перед Іваном Федоровичем виникли складні питання подальшого розвитку своєї науки. Він вирішує створити в системі Академії наук України новий інститут — Інститут національних відносин і політології. Вважаю, це було доленосне рішення. Інститут і його директор Іван Федорович Курас пройшли складний, тернистий шлях становлення. У 1997 р. Інститут був перетворений на Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Упевнений, що цей Інститут украї необхідний незалежній Україні.

Його діяльність сприяла запобіганню етнонаціональним конфліктам, і це відіграло величезну роль у становленні єдиної України. В Інституті створюються нові напрями і наукові відділи. На чолі цієї величезної і складної роботи незмінно стояв академік Іван Федорович Курас. Радий, що нам вдалося відвоювати прекрасну нову будівлю для розвитку Інституту. Перекопаний, що це дітище Івана Федоровича розвиватиметься, його, поза сумнівом, чекає велике майбутнє.

Талант організатора науки з особливою силою виявився після обрання Івана Федоровича віце-президентом НАН України в 1998 році. Саме тут необхідні були широка ерудиція, знання і досвід Івана Федоровича. Запевняю, дуже і дуже непросто кваліфіковано, і разом з тим тактовно, керувати численними академічними інститутами в галузі соціогуманітарних наук. І все ж зміг Іван Федорович в короткий термін це здійснити.

Він дуже багато читав, вивчав літературу, був завзятим театралом, і це істотно допомагало йому в складній і багатогранній роботі віце-президента Академії наук. Він не страждав хворобою визнання тільки фундаментальних досліджень. Його цікавила вся наука, перш за все справжня наука. Іван Федорович глибоко цікавився сучасною інформатикою, наукоємними технологіями, правильно сприймав значення цілеспрямованих фундаментальних досліджень, їхню роль у швидкому розвитку інноваційних проєктів. Після організації в нашій Академії наук ряду науково-технологічних парків Іван Федорович виступив ініціатором створення такого парку в рамках свого Інституту. Шкода, що ця робота залишилася незавершеною.

Будучи ерудованим ученим, Іван Федорович завжди підкреслював, що наука інтернаціональна, віддаючи також належне тим гуманітарним наукам, які по суті своїй є національними. Передчасний відхід з життя Івана Федоровича не дозволив нам завершити роботу в НАН України зі створення нового Інституту загальної історії. Упевнений, що такий інститут украї необхідний і найближчим часом буде створений в Академії.

Іван Федорович чудово орієнтувався в міжнародних відносинах, зовнішній політиці. Знаю, що він ніколи не замикався у сфері суто національних відносин, розумів значення СНД, усіляко прагнув розвивати зв'язки в рамках цієї важливої організації.

Іван Федорович всебічно підтримував необхідність творчих наукових зв'язків із соціогуманітарними інститутами Російської академії наук. І тут він знаходив повне взаєморозуміння з нашими російськими колегами. Звичайно, для нього була зрозумілою необхідність підтримки і розвитку взаємовигідних, дружніх відносин, перш за все, з Росією й іншими країнами СНД.

Іван Федорович обирався депутатом Верховної Ради України. До свого парламенту він ставився завжди шанобливо, і, як мені здавалося, хворобливо переживав усю «клоунаду», яка там деколи творилася. Він брав активну участь у багатьох парламентських слуханнях, очолював підкомітет міжпарламентських зв'язків Комітету Верховної Ради України у закордонних справах. І ми знали, що депутат І. Ф. Курас користується пошаною в парламенті і займає в ньому чесну, правильну позицію.

Три роки Іван Федорович працював на посту віце-прем'єра з гуманітарних питань у Кабінеті Міністрів України. Це дуже складна, багатогранна і багатопрофільна сфера діяльності. За спільною роботою і за відгуками багатьох провідних співробітників Кабміну, знаю, що Іван Федорович користувався в уряді великим авторитетом і повагою. Як і на всіх інших своїх постах, він повністю віддавався справі, прагнув розвинути духовність людей, якщо хочете, зрозуміти що ж таке національна ідея.

У Кабміні Іван Федорович багато що зробив для збереження Академії, для розвитку науки, освіти, культури, охорони здоров'я. Свого часу він активно допоміг спільно з першим віце-прем'єром України Василем Васильовичем Дурдинцем ухваленню правильного і справедливого розв'язання питання щодо Академії, коли на неї раптово «наїхали» деякі контрольні органи. Упевнений, що Іван Федорович був одним з кращих численних віце-прем'єрів з гуманітарних питань, що перебували на службі в Кабміні за роки незалежності України.

На завершення, про Івана Федоровича як людину. Поза сумнівом, це була особистість, при цьому багатогранна, цікава особистість. Він завжди залишався оптимістом, любив життя у всіх його проявах. Любив людей, отримував задоволення від спілкування з ними, генерував нові ідеї, щедро ділився ними зі своїми учнями і співробітниками. Ніколи не був скиглієм, вважаючи, що життя дане одне і ним потрібно розумно і раціонально скористатися. У наш найкритичніший перший час незалежності України Іван Федорович не проповідував необхідності виживання, а був переконаний в тому, що потрібно творити, створювати наукові й духовні цінності. Ніколи не звертався з проханнями про пільги, хоча мав на них право і деколи дійсно їх потребував.

Іван Федорович щедро ділився з нами політичною інформацією, висловлюючи і свої власні думки. Сидячи поряд з ним на засіданнях Президії Академії, я отримував велике задоволення, і, звичайно, користь від таких бесід.

Іван Федорович любив писати, легко і багато писав монографій, статей, редагував нескінченну кількість різних наукових і публіцистичних праць.

Будучи надзвичайно зайнятою людиною, він завжди знаходив час для бесід і знайомств із цікавими людьми.

Я мав задоволення зустрічатися з Іваном Федоровичем на курорті в Криму і на дачі в Кончі-Заспі. Це завжди було цікаво і дозволяло творчо відпочити. Незважаючи на багаторічну важко хвору ногу, він багато плавав, ходив, збирав гриби.

Він любив свою сім'ю, покладав великі надії на сина Артема. Думаю, він не помилився, і Артем стане справжнім ученим-істориком.

Усі ми з болем сприйняли сумну звістку про раптову кончину Івана Федоровича. Це непоправна втрата повної сил і творчих задумів прекрасної людини.

Він пішов, але назавжди залишився з нами, і кращим йому пам'ятником буде академічний інститут, що по праву носить його ім'я.

ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ І. Ф. КУРАСА

1939

3 жовтня — в родині колгоспників Федора Петровича та Ганни Юхимівни Курасів у с. Немирівське Балтського району Одеської області народився І. Ф. Курас.

1946

1 вересня — вступив до першого класу Немирівської початкової школи.

1953–1956

Навчався у Перелітській середній школі.

1956

Вступив на історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

1958

8 травня — у газеті «За наукові кадри» Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова вийшла перша стаття «В ім'я нащадків».

1962

Захистив дипломну роботу на тему: «Герхардт фон Бюлов — ідеолог німецької буржуазії ХІХ ст.».

Закінчив з відзнакою історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова за спеціальністю «Історія середніх віків».

Рекомендований до аспірантури Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова по двох кафедрах: історії середніх віків та політекономії.

1 серпня — початок трудової діяльності на посаді наукового співробітника Кіровоградського обласного партійного архіву.

1963

Квітень — вступив до лав Комуністичної партії Радянського Союзу.

1962–1964

Асистент кафедри марксизму-ленінізму Кіровоградського філіалу Харківського політехнічного інституту (за сумісництвом).

Автор та ведучий на Кіровоградському обласному телебаченні у програмі «Міжнародний огляд».

1964

Вступив до аспірантури Київського державного ордена Леніна університету ім. Т. Г. Шевченка на кафедру історії КПРС.

1964–1967

Навчався в аспірантурі.

1967

28 червня — захистив кандидатську дисертацію на тему: «Большевики во главе национально-освободительного движения трудящихся Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической Революции (март–декабрь 1917 г.)».

1967–1970

Викладацька робота на посаді доцента кафедри історії КПРС гуманітарних факультетів Київського державного ордена Леніна університету ім. Т. Г. Шевченка.

1970

9 грудня — зарахований на посаду старшого наукового співробітника Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

1972

1 лютого — затверджений ученим секретарем Інституту історії партії при ЦК Компартії України.

27 листопада — затверджений інструктором відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України.

1973

27 червня — затверджений консультантом відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України.

1974

28 жовтня — затверджений завідуючим сектором суспільних наук відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України.

1981

15 червня — захистив в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС докторську дисертацію на тему: «Торжество ленинских идей, пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных националистических партий на Украине».

1983

21 грудня — затверджений заступником директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

1985

12 квітня — присвоєно вчене звання професора зі спеціальності «Історія КПРС».

1986

31 липня — Указом Президії Верховної Ради СРСР І. Ф. Кураса нагороджено орденом Дружби народів.

1987

29 січня — присуджено Премію ім. Д. З. Мануїльського АН УРСР за цикл історичних праць.

1988

15 січня — обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

30 травня — затверджений академіком-секретарем Відділення історії, філософії та права АН УРСР.

1991

17 квітня — затверджений заступником директора з наукової роботи Інституту політичних досліджень ЦК Компартії України.

1993

15 грудня — призначений директором Інституту національних відносин і політології НАН України.

1994

20 квітня — обраний академіком Української Академії політичних наук.

8 серпня — Указом Президента України призначений на посаду віце-прем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики.

1995

14 квітня — обраний академіком Національної академії наук України.

1996

17 грудня — присвоєно звання Почесного доктора Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

1997

2 листопада — призначений позаштатним радником Президента України.

1998

Нагороджений орденом Князя Гедимінаса IV ступеня (Литва).

26 листопада — Указом Президента України присвоєно почесне звання Заслужений діяч науки і техніки України.

1999

15 січня — обраний на посаду віце-президента НАН України з гуманітарних питань.

1 жовтня — Указом Президента України нагороджений орденом Ярослава Мудрого V ступеня.

1 грудня — Указом Президента України присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки за цикл наукових праць «Фолеристика і бонистика України».

2000

Нагороджений церковним орденом «Святий князь Володимир» II ступеня та Грамотою митрополита Київського і всієї України блажейнішого Володимира.

Нагороджений Дипломом Міжнародного відкритого громадського рейтингу «Золота Фортуна», срібною георгіївською медаллю «Честь, Слава, Труд» II ступеня з присвоєнням титулу «Георгіївський лицар».

2001

7 вересня — присуджено звання Почесного професора Маріупольського гуманітарного інституту Донецького державного університету.

2002

Обраний академіком Академії проблем безпеки, оборони і правопорядку Російської Федерації.

Нагороджений Почесною Грамотою Верховної Ради України.

27 березня — обраний народним депутатом України за списком блоку політичних партій «За єдину Україну!».

2003

Серпень — Указом Президента України нагороджений орденом Ярослава Мудрого IV ступеня.

2004

Відзначений Почесною Грамотою Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України.

Указом Президента України нагороджений орденом Ярослава Мудрого III ступеня.

2005

16 жовтня — передчасна смерть.

Підготували С. Б. Курас, А. І. Курас

Ч а с т и н а І

НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
І. Ф. КУРАСА

---

*В. А. Смолій,
В. Ф. Солдатенко*

ВНЕСОК І. Ф. КУРАСА У РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Наукова спадщина Івана Федоровича Кураса є достатньо складним комплексом різнопланових за своїм змістом та галузевою спрямованістю праць, які, власне кажучи, відбивають широту і масштабність його наукових пошуків. Часом навіть важко однозначно класифікувати відношення праць Івана Федоровича належністю до якоїсь однієї галузі суспільних знань. Це виявляється, скажімо, на прикладі трансформації його досліджень зі сфери політичної історії у сферу політології, етнополітики, етнодержавознавства тощо. Його природні здібності та величезна працелюбність реалізувалися у сотнях наукових праць і в своєму комплексі ще чекають на детальне вивчення, систематизацію та фахову історіографічну оцінку.

Звичайно, І. Ф. Курас був передусім істориком. Він закінчив історичний факультет, аспірантуру по кафедрі історії КПРС, захистив дисертації на науковий ступінь кандидата і доктора історичних наук, мав дипломи доцента й професора історії, був обраний членом-кореспондентом Академії наук України за історичною спеціальністю, більшу частину професійної кар'єри працював в установах історичного профілю¹. Та найголовнішим є те, що переважна кількість його наукових праць також належать до історичної галузі — від першої студентської публікації до фундаментальної шеститомної «Політичної історії України. XX століття» й багатотомної «Історії культури українського народу».

І цей доробок, безперечно, вартий того, щоб спробувати дати бодай найзагальнішу оцінку, природно, виділивши найзначніші, так би мовити, етапні праці науковця, постаратись визначити їхнє місце і роль в історіографічному процесі.

Першою значною дослідницькою працею І. Ф. Кураса була кандидатська дисертація. Разом з професором О. А. Бородіним, який був до того ж завідувачем кафедри історії КПРС Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка й головою Вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій з історії КПРС, аспірант-початківець обрав важливу, однак дуже непросту тему: «Більшовики на чолі національно-визвольного руху трудящих України в період

підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції». Як на той час (середина 60-х років минулого століття) за розробку такої проблеми міг взятися далеко не кожен аспірант і навіть достатньо зрілий науковець. Все, що так чи інакше пов'язувалося з національним питанням, українським визвольним рухом, викликало певну осторогу. Адже багатьох з тих, хто лише доторкався до подібних сюжетів (вони вважалися «слизькими»), за тогочасною практикою легко було звинуватити у найстрашнішому для українця «гріхові» — буржуазному націоналізмові.

Тож виявивши, окрім іншого, немалу сміливість, І. Ф. Курас дослідив проблему, яка «підкупала» своєю сутнісною новизною і дійсно стала важливим кроком у з'ясуванні істотних моментів революційного процесу 1917–1918 рр. в Україні.

Неважко передбачити, що в сьогоденній атмосфері знайдуться й ті, хто, м'яко кажучи, зі значною долею скепсису поставляться до вищезгаданого, рішуче заперечать самій постановці питання «більшовики на чолі національно-визвольного руху трудящих України...». Адже «на чолі» для багатьох були українські партії, Центральна Рада, а більшовики виступали їхніми політичними суперниками, а ще радикальніше — ворогами й руху, й народу, й нації, й української державності. Гадається, поспіх з винесенням однозначного вердикту не вельми виправданий. І тим, хто на основі лише згаданих аргументів рішуче відмежовується від досліджень попередників, бажано б усе ж додати собі клопоту й перечитати дисертацію І. Ф. Кураса², подумати над її змістом і висновками.

Природно, було б зовсім невиправданим не зважати на ті обмеження, з якими стикався будь-який дослідник, на жорстку регламентацію наукової діяльності в радянський час і намагатися вишукувати, потім абсолютизувати окремі елементи, які б свідчили про те, як — всупереч усьому — початківець-вчений долав часом дійсно нездоланні перешкоди, був таким собі «героєм-одинаком». Творчість І. Ф. Кураса несе на собі достатньо вагомі нашарування свого часу, його непростоті атмосфери. Але зовсім не вони визначали цінність його праць, його особистісного внеску в науку. Будь-який неупереджений читач досить швидко переконається на основі ознайомлення з дисертаційним дослідженням у тому, що потяг до справжньої науки не можна викоринити попри будь-які намагання й засоби.

Незважаючи на труднощі (скільки виправдань лунало з вуст нерадивих, а то й просто безініціативних, простіше — ледачих ремісників-істориків, буцімто справжню науку вони не можуть творити через брак документів, спецхрани й т. ін.), І. Ф. Курас вивчав (а можливості, хоч і непрості, для бажаного знаходилися завжди), при тому вивчав скрупульозно, не лише діяльність більшовицьких організацій і прагматично відбирав з досвіду національно-визвольного руху приклади, які «спрацьовували» на бажаний в дисертації результат. Він ретельно аналізував і діяльність усіх українських політичних партій (Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів, Української партії соціалістів-самостійників, Української партії хліборобів демократів), їхніх лідерів (М. Грушевського, В. Винниченка, С. Єфремова, М. Міхновського, С. Петлюри, С. Шемета, Н. Григорієва та ін.), Центральної Ради, Генерального секретаріату, органів національної влади на місцях, показував як в реальній політичній практиці йшла боротьба за повернення на бік більшовиків трудящих України. І те,

що організаціям РСДРП(б) вдалося в цій боротьбі завоювати довіру певної частини населення, яке на власному досвіді переконувалося в недостатній ефективності зусиль, політики національно-демократичного табору, особливо в соціальній сфері, уявлялося зовсім не голими деклараціями, а висновками, серйозно аргументованими численними фактами, документами. Зрештою, узагальнення й міркування І. Ф. Кураса значною мірою кореспондувалися з положеннями кращих надбань української історіографії, уособлених іменами М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала, Д. Дорошенка, І. Мазепи, Н. Григорієва та інших активних учасників революційних подій, які об'єктивно, чесно оцінювали як успіхи національно-визвольного руху, так і його невдачі, недоліки, поразки. Можна сказати й більше — саме комплексний підхід до предмета дослідження, розгляд аналізованих процесів під кутом зору зіткнення політичних альтернатив, притаманний і кращим публікаціям пізніших авторів, які попри продовження світового ідейного протиборства як складової «холодної війни» шукали шляхи до істини. Чи не найяскравішим їх репрезентантом був І. Лисяк-Рудницький, який у своїх есе піднявся до справжніх історіософських узагальнень³, а мотиви, положення, теоретичні елементи його публікацій про події 1917–1918 рр. в Україні багато в чому сутнісно, «доктринально» співвідносяться з притаманними працям І. Ф. Кураса параметрами.

Тому-то кандидатська дисертація виявилася суголосною передовим надбанням історичної науки. Вона була невдовзі видана окремою монографією. Віддаючи данину ювілейній кампанії, що тривалий час визначала тоді ідеологічний клімат, у назві слово «більшовики» було замінено на «В. І. Ленін»⁴. Однак тепер з назви зникли слова «на чолі», а сполучник «і» надавав принципово іншого звучання, навіть змістовного спрямування самій темі. Автор не лише істотно скоротив публікацію порівняно з дисертаційним варіантом, а й уточнив принципові акценти щодо співвідношення більшовицької політики і розвитку українського національно-визвольного руху.

Треба сказати, що наприкінці 60-х років, та й практично усі 70-ті роки в українській історіографії почасти — в радянській загалом з новою силою відновилися дискусія щодо співвідношення саме обох вищеназваних складників об'єкта історичного дослідження: В. І. Ленін, РСДРП(б), КП(б)У і Україна, український рух, національна державність. Дискусія часом набувала надто гострих форм, виливаючись і в далекі від наукових рецидиви. Прикметно, що полярні погляди (умовно говорячи — «лівих», які «заднім числом» не допускали жодних компромісів своїх попередників з національно-визвольним рухом, його натхненником і керівником — Центральною Радою, і «правих», які вбачали ефективність, «гнучкість», мудрість ленінської більшовицької тактики в підтримці національних вимог, організаційних кроках назустріч національно-демократичному табору, зрештою були відхилені. Задомінувала точка зору (найоптимальніше й найрельєфніше вона втілилася в монографії 1980 р.⁵), виразником якої серед невеликої когорти фахівців (академіки Ю. Ю. Кондуфор, М. І. Супруненко, доктори історичних наук П. Л. Варгатюк, П. М. Шморгун, М. Г. Гончаренко та ін.) був І. Ф. Курас. Саме вона була покладена в основу теоретичних підходів, які реалізувалися в четвертому виданні «Нарисів історії Компартії України» (Іван Федорович був автором

відповідного розділу), п'ятому томі фундаментальної «Історії України»⁶, відповідних сюжетах таких масштабних проєктів, як нариси історії всіх обласних і Київської міської організації Компартії України, «Історії міст і сіл України» та ін.

З погляду сьогодення такий результат виявився виправданим і зрозумілим. Саме запропонована, ретельно аргументована і принципово відстоювана точка зору групи істориків, до якої можна віднести й І. Ф. Кураса, виявилася, як на той час (з усіма його вадами), найближчою науковому, правдивому підходу. І як не важко було справжній науці доводити свою правоту, виборювати зверхність (мабуть, це вічна проблема), можливо, і не в оптимальному варіанті, але таким виявився загальний підсумок наукових дискусій кінця 1970-х років.

Було б, мабуть, неправильним, нещирим обминати й такий момент: на той час І. Ф. Курас працював в апараті ЦК Компартії України (спочатку консультантом, а потім завідувачем сектору суспільних наук відділу науки і навчальних закладів), мав можливості для серйозного впливу на відповідну сферу, безумовно, не залишався осторонь тематично найближчих до нього наукових проблем, однак важко звинуватити дослідника у використанні ненаукової аргументації, «адміністративного» ресурсу тощо. Зовсім навпаки, та повага, те визнання, які Іван Федорович здобув у широких наукових колах, вирізняла його серед колег аналогічного рангу саме відданістю науковим засадам, принципам наукового пошуку і пізнання, дослідницькій правді.

Добре відчуваючи пульс наукового життя, завжди прагнучи бути на самому його вістрі, невгамовний дослідник І. Ф. Курас дуже чутливо реагував на ті тенденції, якими наповнювався історіографічний процес наприкінці 70-х, у 80-ті роки. Серед найактуальніших висунулася проблема вивчення історії непролетарських партій. Ті зрушення, які тут відбувалися під впливом Всесоюзної наукової ради з вивчення проблем Жовтневої революції і громадянської війни (її керівниками були академіки АН СРСР І. І. Мінц, згодом — П. В. Волобуєв), зокрема, проведені радою низки конференцій, появи праць непересічних дослідників К. В. Гусева, Л. М. Спіріна, М. В. Рубана, В. В. Коміна, Г. З. Іоффе, П. А. Подболотова, В. В. Шелохаєва та ін. цілком захопили у свою орбіту й І. Ф. Кураса. Він, як ніхто інший, всією своєю попередньою дослідницькою роботою, природним хистом і немалим досвідом виявився спроможним підхопити новаторську тенденцію, могутньо, плідно розвинути її щодо українських партій. Плодом багаторічних, напружених шукань і невтомної праці стала фундаментальна монографія про непролетарські партії⁷.

На засіданні Вченої ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, яка розглядала рукопис підготовленої книги на предмет рекомендації до друку, знову виявилися дві полярні точки зору. Одна полягала в тому, щоб залишити в назві лише першу її частину («торжество інтернаціоналізму»), затушувавши надалі сутнісний предмет дослідження («крах дрібнобуржуазних партій»). Інша ж зводилася до того, що такий «атрибутивний довісок» як пролетарський інтернаціоналізм варто взагалі відкинути («пройдений етап в науці»), збільшивши акцент на аналізі діяльності українських політичних партій. В кулуарних розмовах висловлювалися навіть закиди в тому, що дослідникові бракує сміливості «поставити питання

руба» (належали вони, звісно, тим, хто сам у власних публікаціях не дуже-то зважався на рішучі дії, справжні наукові вчинки). Щось подібне спостерігалось і після виходу монографії у світ.

Маючи на увазі вищезазначене, мабуть доцільно зосередити увагу на відстояному, успішно захищеному І. Ф. Курасом аналогічному монографічному докторському дисертаційному варіанті⁸ принаймні у двох площинах.

По-перше. До цього в радянській історіографії ніким не було відтворено такої панорамної картини процесів формування українських національних партій, обґрунтування їхніх ідейних, програмних засад, напрямів діяльності в різних історичних ситуаціях (дещо пізніше Іван Федорович видав монографію, присвячену одній, найвпливовішій з українських партій революційного часу, — УСДРП⁹).

По-друге. Якщо виходити не з абстрактно-умоглядних позицій, кон'юнктурних схем, а спробувати заглибитись у сутність з'ясованих революційних процесів, досягнути складну діалектику життя, не зраджувати правді, запропонована І. Ф. Курасом і в монографії, і в дисертації формула, за великим рахунком, витримала випробування часом і є значно адекватнішою реальному досвіду, ніж поверхові, однобічні позиції тих, хто намагається критикувати неординарні історіографічні явища, прикриваючись вищими державницькими та ідеологічними інтересами, апеляцією до не позбавлених упередженості, ангажованості зарубіжних видань.

Підсумовуючи здобутки нинішнього етапу освоєння історії українських партій в працях Т. А. Бевз, О. Ю. Висоцького, В. І. Головченка, О. М. Любовець, В. В. Стрільця¹⁰ та інших, неважко прийти до цілком прозорих і переконливих висновків.

Набувши справді значних масштабів, розвинувши велетенську енергію на початках Української революції, національні партії уже на початок 1919 р. перестали бути масовими й впливовими політичними організаціями, втратили підтримку переважної частини нації. Внутрішні розмежування, розколи, падіння авторитету, поразки у боротьбі з супротивниками відбиває об'єктивний, обґрунтований висновок про їхній крах (при бажанні, звісно, можна шукати й більш «делікатні» визначення, хоча сутність від того змінити важко). І як би то не було комусь не до вподоби, на цьому фоні більшовицькі організації, сконсолідувавшись улітку 1918 року в Комуністичну партію (більшовиків) України, всупереч найжорстокішим репресіям, заборонам, переслідуванням, неухильно нарощували свій чисельний потенціал, збільшували вплив на маси, зміцнювали владу рад. Як відомо, вони сповідували принципи пролетарської солідарності, жорстко-непримиренно, в більшості аж занадто войовничо ставилися до будь-яких проявів націоналізму. Українські партії сприймалися ними як контрреволюційні, антинародні з усіма наслідками в тактиці, які з цього випливали. І надзвичайно показово, що на комуністичну, відтак й інтернаціоналістську платформу (хоча про останнє можна говорити з певними застереженнями, однак все ж мова за великим рахунком йде про принциповий політичний вибір) еволюціонували найчисельніші й найбойовитіші частини з УПСР, УСДРП, ПСР, Бунду. Вони створили Українську комуністичну партію (боротьбистів), Українську комуністичну партію, Українську партію лівих есерів-комуністів (борьбистів), Комфарбанд. Їхні керівники, як правило, делегувалися до радянських органів влади, брали на себе відповідальність за

заснований суспільний лад, чим його істотно стабілізували, зміцнювали. Зрештою, з вирішенням питань про розпуск своїх організацій, значна частина згаданих партій вливалася до лав КП(б)У¹¹.

Тож антитеза: «торжество — крах» має своє найістотніше фактологічне наповнення, логічне підтвердження, серйозне наукове обґрунтування. Звісно, тут не місце вдаватися до розвінчання зовсім відмінних, прямо протилежних концепцій про практично повну відсутність в Україні підтримки комуністичних, інтернаціоналістських ідей і організацій, про привнесення силовими методами (агресіями) на український ґрунт абсолютно чужих нації інонаціональних моделей суспільного устрою (а щоб якось пояснити кінцевий негативний результат політичної діяльності прихильники поверхових суджень, надуманих штучних схем вдаються до звинувачень українців, які під впливом власного досвіду обирали вигідний для себе, відповідний своїм інтересам шлях розвитку — у зрадництві, оголошують «п'ятою колоною» тощо).

Гадається, що застосована свого часу дослідником І. Ф. Курасом методологія, справжній історіософський підхід (йдеться зовсім не про якісь терміни, висловлювання, часто висмикнуті із загального контексту, щоб потім зневажливо судити про всю систему, не бажаючи або не в силах її збагнути) не лише не втратили свого значення, наукової актуальності для сьогодення. Майже двохдесятилітні дослідження подій в Україні революційної доби тільки під кутом зору національно-визвольних і національно-державотворчих завдань, цілком виправдавши свою тимчасову, ситуативну історіографічну доцільність, уже значною мірою вичерпали себе, дедалі доводять свою неуніверсальність, однобокість, з новою силою детермінують звернення до кращих зразків вітчизняних праць, у тому числі — Курасових. А це, своєю чергою, дозволяє сподіватися, що в такому разі історичне минуле буде відтворено значно адекватніше, одержані висновки будуть аргументованішими, об'єктивнішими, а уроки з досвіду — повчальнішими, ефективнішими¹².

Серед численних публікацій, до яких доклав руку І. Ф. Курас, виділяється скрупульозністю вирішення проблем на строго документальній, максимально можливій джерельній основі (фронтальне вивчення архівних фондів, періодики, документальних видань, мемуарів, дослідницької літератури тощо) двотомник — хроніка про події 1917–1918 рр. в Україні¹³. Глибокий знавець згаданого періоду, Іван Федорович входив до редакційної колегії (разом з Ю. В. Бабком, М. Г. Безпалко, Л. П. Нагорною) і в копійку багаторічній співпраці з авторами-укладачами (П. Л. Варгатюком, Т. М. Колішер, В. Ф. Солдатенком, А. А. Соловйовою) створив таку повну картину революційного процесу в Україні (це понад сім тисяч сюжетів), яка не має аналога у вітчизняній історіографії і досьогодні слугує найточнішим довідковим орієнтиром усім, хто прагне день за днем, подія за подією розібратися, що відбувалося в усіх регіонах України, її населених пунктах, навіть на окремих підприємствах і в окремих організаціях упродовж переламного, доленосного року.

Логічним продовженням справді титанічної, подвижницької роботи стало енциклопедичне видання про революцію й громадянську війну в Україні¹⁴. І. Ф. Курас був відповідальним редактором видання, задавав тон від формування його структури,

тематичного словника до підготовки найвідповідальніших статей. Є рідкісна можливість надати слово для оцінки праці самому відповідальному редактору, який серед інших публікацій виокремив «вперше виданий у республіці енциклопедичний довідник «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні». До речі, з більш як 3 тис. його статей і довідок майже половину складають біографічні відомості про людей, які активно творили революцію, захищали її завоювання в ході громадянської війни. Зроблено спробу показати в особах і табір політичних супротивників більшовиків із середовища буржуазних і дрібнобуржуазних партій. Належним чином висвітлені в довіднику й «фігури умовчання» — партійні та державні працівники, які припустилися у своїх теоретичних поглядах і практичній діяльності певних помилок¹⁵.

Останнє зауваження має особливу вагу. Енциклопедичний довідник з'явився у розпал горбачовської перебудови, яка відкривала небачені раніше можливості для наукової творчості, подолання інерції застарілих поглядів, розриву з панівними до того догмами, виходу на незрівнянно вищі щаблі досліджень. І. Ф. Курас, який працював тоді заступником директора Інституту історії партії з наукової роботи, поспішав якнайповніше скористатися новою ситуацією. Скажімо, з його ініціативи згаданий довідник було кардинальним чином доопрацьовано (точніше б, мабуть — докорінно перероблено). До нього було введено більше тисячі нових термінів — довідок про осіб і події, які з різних причин не могли бути навіть згадані у попередньому виданні. Майже готовий том (російською мовою і в півтора рази більший обсягом за попередній) не побачив світ. Від нього відмовилися вже на стадії друкування накладу. Жалкував з цього приводу не лише відповідальний редактор. То була прикра й істотна втрата для всієї вітчизняної історичної науки, особливо ж для фахівців, що вивчають 1917–1920 рр.

Загалом же 1985–1991 рр. стали для І. Ф. Кураса часом надзвичайно натхненної і не менш напруженої творчої праці. Він не лише ініціював і скеровував роботу колективу інституту, а й брав найбезпосереднішу участь у дослідженнях, публікаціях досягнутих результатів. Віддзеркаленням тогочасних зусиль може бути хоча б збірник «Про минуле заради майбутнього»¹⁶. У ньому головної уваги було надано спробам переосмислення суперечливих подій та процесів національної історії. Автори фактично вперше в українській радянській історіографії запропонували переглянути цілу низку усталених оцінок щодо внутріпартійної боротьби, національної політики, проведення індустріалізації та колективізації. І, безумовно, даний проект дав могутній поштовх для вітчизняних науковців у сенсі залучення нових архівних джерел, перевірки й коригування усталених теорій та відтворення на цій основі історичної правди.

Колективна праця відкривалася статтею голови редколегії Івана Федоровича «Історико-партійні дослідження: імператив нового мислення». Її лейтмотивом, а разом з тим і всього проекту стало оприлюднення поглядів щодо нових векторів мислення в історичній науці в цілому: «Підступаючись до «білих плям» в історії України, фахівці часто-густо поринають у майже не порушені раніше проблеми. Чи треба пояснювати, якого глибокого осмислення потребують ці проблеми, як обережно (в найкращому розумінні цього слова), ґрунтовно дослідники повинні вивчати архівні джерела, пресу минулих років, спогади, інші документальні

свідчення?.. Від вчених очікують зважених, очищених від «кон'юнктурщини» й недоречної емоційності висновків»¹⁷.

Отже, необхідність стирання «білих плям», відновлення історичної правди, об'єктивний і неупереджений аналіз — все це мало надійно лягти в основу наукової роботи. Незважаючи на те, що зміни, які пропонувалися, формально стосувалися перебудови історико-партійної науки, І. Ф. Курас заявляв тут про необхідність плюралізму думок і поглядів, трансформацій у концептуальних підходах до тлумачення ключових подій та персоналій усієї української історії.

Новаторськими підходами, широтою джерелознавчої бази, неординарністю висновків вирізнялися й інші створені тоді співробітниками Інституту та наближеним до них авторським активом праці (І. Ф. Курас, природно, був обов'язковим членом їхніх редколегій і автором¹⁸).

Особливе місце серед них посів унікальний і на сьогодні довідник «Комуністична партія України: з'їзди і конференції» (знову І. Ф. Курас — член редколегії і один з авторів)¹⁹. У ньому було здійснено спробу «нового прочитання» за архівними стенограмами, протоколами й стислої передачі роботи двадцяти восьми з'їздів і конференцій, що відбувалися на правах з'їздів, та трьох Всеукраїнських партійних конференцій Компартії України з повною інформацією про всі виборні органи та нариси про всіх п'ятнадцятих перших секретарів республіканської організації з 1918 по 1991 рік. Такий підхід був важливий для розуміння логіки розвитку всього українського суспільства, в якому партія впродовж більше як семи десятиліть була правлячою.

Іван Федорович надавав величезного значення широкому обнародуванню документів про діяльність Компартії України. За його діяльної участі (відповідальний редактор) вийшов збірник документів про діяльність більшовицьких організацій України в 1917–1918 роках²⁰, було започатковано видання всього корпусу документів — стенограм і протоколів усіх з'їздів і конференцій Компартії України. В радянський час встигли побачити світ повні версії документів (тобто всі матеріали, що збереглися) про I і II з'їзди Компартії України (І. Ф. Курас входив до складу редколегій)²¹. Намагаючись продовжити розпочату, безперечно, корисну справу, в роки незалежності з великою перервою Центральний державний архів громадських об'єднань України видав матеріали двох наступних форумів²², однак дальша публікація, схоже, призупинилася.

Одним із надзвичайно важливих завдань, яке настав час реалізувати в період перебудови, науковцям Інституту видавалася підготовка праці про трагічну й «закриту» до того сторінку вітчизняної історії — голод 1932–1933 рр. Оскільки оприлюднення документів, що знаходилися на спеціальному режимі зберігання, без відповідного рішення вищих інстанцій партії бути не могло, керівництво Інституту ініціювало прийняття постанови ЦК Компартії України «Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів». Ухвалення 26 січня 1990 р. названого документа відкрило дорогу для публікації розсекречених тоді архівних документів та низки статей з означеної проблеми, які склали першу у вітчизняній історіографії збірку²³, після чого кількість праць про драматичні події колективізації і голоду набула справді велетенських значень.

У виданні, яке відкриває названа постанова, є й передмова редколегії (її членом, звісно, був І. Ф. Курас) під промовистою назвою «Сказати правду». На наш погляд, викладені у вступному блоці до книги положення зберігають свою наукову актуальність, політичну значущість, відрізняючись від багатьох пізніших публікацій теоретичною виваженістю, фактологічною об'єктивністю, прагненням з'ясувати істину, а не епатувати суспільну свідомість сенсаційно-спекулятивними оцінками й висновками, доказовість яких нерідко викликає питання, сумніви, а то й документально обґрунтовані заперечення.

Не менш важливою справою і в громадсько-політичному, і в суто науковому сенсах заступник директора інституту вважав реабілітацію українських діячів, репресованих в роки сталінізму. Прикладом може бути історія з посмертною реабілітацією в партійному відношенні М. О. Скрипника і видання його вибраних творів. Знову знадобилася і наполеглива ініціатива співробітників Інституту задля ухвалення спеціальної постанови²⁴, і дуже мобільні зусилля щодо видання документальної збірки²⁵. Вступну статтю до неї під назвою «Штрихи до портрета в інтер'єрі епохи (Замість передмови)» написав І. Ф. Курас²⁶. Безсумнівно, це був зразок такого глибокого, точного, людяно привабливого, хоча і дуже лапідарного аналізу життєвого й творчого шляху видатної особистості, революціонера й патріота, який мали б наслідувати багато хто з тих, хто береться за подібного роду непросту працю, не завжди усвідомлюючи всю її відповідальність, моральну значимість.

Останні роки перебудови, як відомо, були періодом пошуків шляхів реформування радянської політичної системи, де одним з найгостріших поставало питання оновлення законодавчої бази дальшого функціонування Союзу РСР. Займаючи постійно активну громадську позицію, І. Ф. Курас з усім арсеналом своїх знань у непростій царині суспільного життя не міг стояти осторонь. Результатом розмірковувань його особисто й ще двох близьких по духу колег-друзів стала монографія «Осуществление ленинской национальной политики в СССР»²⁷. Навіть із застереженнями щодо ознак ще «радянської» історіографії ця праця для І. Ф. Кураса мала, як гадається, дуже істотне значення. Квінтесенцією всього принципово важливого став останній розділ «Підсумки, проблеми, завдання (замість післямови)». Саме тут чи не найпрозоріше формулюються майбутні інтереси Івана Федоровича щодо розробки етнополітичних напрямів роботи: «Реальності, пов'язані з існуванням національних спільнот і взаєминами між ними, виявляють себе щоденно і по-різному. Однак в радянському суспільствознавстві по суті немає інтегральної категорії для позначення проблем, які виникають у сфері національних відносин на сучасному етапі»²⁸.

Разом із констатацією неспростовних фактів автори запропонували по суті цілу комплексну програму трансформації вивчення національної сфери у вітчизняній гуманітарній науці. По-перше, йшлося про зміни науково-теоретичного рівня, а також категоріального апарату: «Замість консервації застарілих категорій суспільствознавці, вочевидь, мають сміливіше вводити до наукового обігу нові поняття, такі, наприклад, як поняття «специфічності національного розвитку», «національних аспектів соціальної сфери» та інші. Від ступеня усвідомлення й аналізу життєвих проблем, об'єктивних тенденцій, суперечностей, що виникають у сфері національних відносин, багато де в чому залежатиме відбиття в теоретичній

думці діалектики соціалізму, що розвивається, співвідношення інтернаціонального й національного у розвитку радянського суспільства»²⁹.

По-друге, історики висунули проблему комплексності наукового пошуку та позбавлення міждисциплінарних розривів у дослідженнях. «Глибина досліджень національних процесів багато де в чому залежатиме від комплексного їх аналізу засобами багатьох суспільних наук. ...Цілком прийнятним виходом зі становища, що склалося, могло б стати створення спільних творчих колективів з проблем теорії й практики національного розвитку із залученням вчених, які активно працюють в республіках»³⁰.

І, по-третє, було зроблено особливий акцент на зв'язку теорії з реальним життям, із суспільною та політичною практикою. «Особливої уваги теоретичної думки й суспільствознавства вимагає проблема розв'язання суперечностей, які виникають у сфері національних відносин. ...Наукове управління життям суспільства включає передбачення виникнення суперечностей і своєчасне створення умов для їх розв'язання. В протилежному випадку можуть виникати кризові явища, збої, деформації, елементи соціальної корозії»³¹.

Так у історика І. Ф. Кураса визрівають плани створення спеціального інституту, який би комплексно займався вивченням національних проблем (звісно тут діяли й інші вагомні чинники). Результатом не лише розмірковувань, а й практичних кроків організаторських зусиль став створений наприкінці 1991 — на початку 1992 років Інститут національних відносин і політології на чолі з директором — членом-кореспондентом Академії наук України І. Ф. Курасом.

За складом науковців та й за особистісними уподобаннями директора установа почала функціонувати як переважно історична за орієнтаціями й змістом роботи структурна одиниця Національної академії наук. Про це свідчить та увага, яку надавав І. Ф. Курас власне історичним дослідженням. Зокрема, за його активної підтримки й участі було здійснено предметне вивчення генеалогії української ідеї³², історії національної державності³³, соборницького процесу³⁴, національно-визвольного руху, Української революції³⁵.

І хоча І. Ф. Курас як директор Інституту дедалі зосереджувався на політологічному напрямі роботи, природно реагуючи на виклики часу, потреби розвитку політичних наук зусиллями єдиної спеціалізованої в НАН України установи, що з 1997 р. одержала назву Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, закорінений потяг до історії його ніколи не полишав, а зроблене ним в останні роки життя мало такий же велетенський вплив на вітчизняну історіографію, як і раніше. Так, виявивши особливу чутливість до новітніх політичних процесів, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень спробував подати суспільству дуже своєчасні сигнали засобами аналізу історичного досвіду про можливість рецидивів регіоналізму³⁶. Доводиться констатувати, що започаткований напрям залишився майже не підтриманий колегами по цеху, а у розв'язанні проблем, що час від часу загострюються, відчувається брак знань, професіоналізму, елементарної наукової інформованості.

Наймасштабнішим науковим проектом, який ініціював і який успішно здійснив І. Ф. Курас з невеликим колективом істориків, почасти політологів, стала шеститомна політична історія України ХХ століття³⁷. Вона органічно увібрала

в себе найновітніші напрацювання вітчизняної й зарубіжної науки, дозволила відтворити головні напрями життєдіяльності українського народу, нації, державних інститутів протягом попереднього століття. Цікаве й надзвичайно багате фактичними матеріалами видання було схвально зустрінуте науковою громадськістю, знайшло логічне продовження у вже виданих працях дещо меншого обсягу³⁸, стимулювало інтерес науковців до недосліджених або маловивчених проблем, коло яких з виходом праці наочно окреслилося, стало важливою віхою вітчизняного історіографічного процесу. Водночас шеститомник виявився своєрідним мажорним акордом всієї діяльності талановитої, плідної, яскравої особистості, якою був І. Ф. Курас. Його внесок у вітчизняну історичну науку вочевидь ще не раз оцінюватиметься новими поколіннями дослідників, які будуть вдячно послуговуватися надзвичайно цінним, цікавим, оригінальним доробком визначного вченого.

Звісно, в межах однієї невеликої за обсягом публікації немає можливості розкрити у всіх гранях, усіх проявах різноманітну діяльність І. Ф. Кураса, яка справляла відчутний вплив на розвиток історичної науки в Україні. Це стосується, зокрема, його багаторічної роботи як члена редколегії в «Українському історичному журналі», шефа-редактора часописів «Історичний журнал» та «Діалог», голови редколегії «Наукових записок Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України», члена редколегії журналу «Пам'ять століть» і щорічника «Україна дипломатична», члена редколегій цілої низки енциклопедій, фундаментальних документальних збірників, передмов до них і ще багатьох і багатьох видань.

Предмет окремої розмови — робота І. Ф. Кураса з докторантами і аспірантами, молодими дослідниками, з яких виросла ціла когорта поважних істориків, що збагатили вітчизняну науку цікавими, важливими, вартісними історичними працями. У цьому ж ряду й довготривала праця Івана Федоровича в спеціалізованих радах із захисту докторських і кандидатських дисертацій, керівництво ними, численні опонування.

Тут же й дуже важливі для вироблення вектора наукових пошуків, поглиблення історичних досліджень публікації особливого роду — рецензії, з якими нерідко виступав у пресі авторитетний вчений. Як не згадати й про надзвичайне коло спілкування Івана Федоровича з фахівцями академічних і вузівських установ історичного профілю (зокрема, академіками Ю. Ю. Кондуфором, П. П. Толочком, П. Т. Троньком, Я. Д. Ісаєвичем та ін.), в ході яких народилося безліч плідних ідей, раціональних, прогностичних пропозицій, визріли новаторські праці, що стали важливими подіями у прогресі вітчизняного суспільствознавства.

Благотворного впливу ідей, навичок і енергії І. Ф. Кураса історична наука, як і інші соціогуманітарні галузі знання, зазнала в роки, коли вчений працював академіком-секретарем Відділення історії, філософії і права НАН України, віцепрезидентом НАН України, віце-прем'єром з гуманітарних питань Кабінету Міністрів України, народним депутатом Верховної Ради України. Його позиція, ініціативи, підтримка щодо цілої низки дослідницьких проектів, суспільно значимих видань, проведення наукових акцій (симпозіумів, конференцій, сесій, круглих

столів), підготовки важливих документів найвищого державного рівня, якими давався імпульс суспільно-політичного реагування на історичні події, процеси минулого, завжди виявлялися доцільними, вчасними, добре продуманими, зваженими, зумовлювали концентрацію зусиль на найактуальніших проблемах перспективного розвитку науки.

Усі ці та й багато не згаданих тут напрямів діяльності справжнього подвижника, творця й мудрого, досвідченого, авторитетного організатора науки — Івана Федоровича Кураса, безперечно, знайдуть відповідне предметне вивчення, узагальнення й адекватну оцінку.

- ¹ Іван Федорович Курас // Біобібліографія вчених України. — К., 2005. — С. 3–8; *Солдатенко В. Ф.* Талант ученого, організатора науки // Пам'ять століть. — 1999. — № 5. — С. 65–67.
- ² *Курас И. Ф.* Большевики во главе национально-освободительного движения трудящихся Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. — Дис... канд. ист. наук. — К., 1967. — 337 с.
- ³ Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2-х т. — К., 1994. — Т. 1. — 554 с.; Т. 2. — 573 с.
- ⁴ *Курас І. Ф.* В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції. — К., 1971. — 143 с.
- ⁵ *Варгатюк П. Л., Курас И. Ф., Солдатенко В. Ф.* В. И. Ленин и большевистские организации Украины в Октябрьской революции. — К., 1980. — 373 с.
- ⁶ Нариси історії Комуністичної партії України. Вид. 4-е, доп. — К., 1977. — 816 с.; Історія Української РСР. У 8-ми т., 10-ти кн. — Т. 5. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920). — К., 1977. — 592 с.
- ⁷ *Курас И. Ф.* Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К., 1978. — 313 с.
- ⁸ *Курас И. Ф.* Торжество ленинских идей, пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных националистических партий на Украине. — Автореф. дис. докт. ист. наук. — М., 1981. — 48 с.
- ⁹ *Курас І. Ф.* Повчальний урок історії. — К., 1986. — 184 с.
- ¹⁰ Див.: *Головченко В. І.* Від «Самостійної України» до Спільки визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. — Харків, 1996. — 192 с.; *Висоцький О. Ю.* Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР) у компаративістському вивченні. — Дніпропетровськ, 2001. — 160 с.; *Його ж.* Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. — К., 2004. — 272 с.; *Стрілець В. В.* Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття — 1939 рік). — К., 2002. — 362 с.; *Любовець О. М.* Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років. — К., 2005. — 312 с.; *Бевз Т. А.* Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР). — К., 2008. — 587 с. та ін.
- ¹¹ Див.: *Солдатенко В. Ф.* У пошуках соціальної і національної гармонії (ескізи до історії українського комунізму). — К., 2006. — С. 47–97; *Его же.* Октябрьская революция и феномен украинского коммунизма // Октябрьская революция и восточный социализм. Материалы международной научной конференции. — Нанджин, 2008. — С. 139–153.

- ¹² Див.: *Солдатенко В. Ф.* Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: У 4-х т. — Т. 1. Рік 1917. — Харків, 2008. — 560 с.; *Його ж.* Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні // Український історичний журнал. — 2008. — № 1. — С. 75–87.
- ¹³ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Февраль 1917 г. — февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В 2-х ч. Ч. 1. — К., 1977 — 712 с.; Ч. 2. — К., 1982. — 960 с.
- ¹⁴ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. — К., 1987. — 632 с.
- ¹⁵ *Курас І. Ф.* Історико-партійні дослідження: імператив нового мислення // Про минуле заради майбутнього. — К., 1989. — 408 с. — С. 13.
- ¹⁶ Про минуле заради майбутнього. — К., 1989. — 408 с.
- ¹⁷ Там само. — С. 11.
- ¹⁸ Див.: Маршрутами історії. Зб. статей. К., 1990 — 400 с.; Сторінки історії Компартії України. Запитання і відповіді. — К., 1990. — 488 с.
- ¹⁹ Комуністична партія України: з'їзди і конференції. — К., 1991. — 478 с.
- ²⁰ Большевицские организации Украины: организационно-партийная деятельность (февраль 1917 — июль 1918): сб. документов и материалов. — К., 1990. — 801 с.
- ²¹ Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 5–12 июля 1918 г.: Протоколы. — К., 1988. — 258 с.; Второй съезд Коммунистической партии Украины, 17–22 октября 1918 г.: Протоколы. — К., 1991. — 241 с.
- ²² Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919 р. Протоколи. — К., 2002. — 255 с.; Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма. — К., 2003. — 528 с.
- ²³ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — К., 1990. — 605 с.
- ²⁴ Див.: *Солдатенко В. Ф.* Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. — К., 2002. — С. 268–270.
- ²⁵ *Скрипник М. О.* Вибрані твори. — К., 1991. — 617 с.
- ²⁶ Там само. — С. III–XVIII.
- ²⁷ *Замлинский В. А., Курас И. Ф., Назорная Л. А.* Осуществление ленинской национальной политики в СССР. — К., 1987. — 236 с.
- ²⁸ Там само. — С. 223.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само.
- ³² Див.: Українська ідея. Перші речники. — К., 1994 — 180 с.; Українська ідея. Постагі на тлі революції. — К., 1994. — 180 с.; Українська ідея. Історичний нарис. — К., 1995. — 132 с.; Українська ідея та її творці. — К., 1999; *Курас І., Солдатенко В., Бевз Т.* Історичні підстави української ідеї (еволюція феномена в контексті пошуків етнополітичних моделей // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? — К., 2002. — С. 112–151.
- ³³ Див.: Українська державність: Історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. Січень 1993. — К., 1993. — 408 с.; Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. — К., 1997. — У 2-х ч. — Ч. 1. — 234 с.; Ч. 2. — 276 с.; Українська революція і державність. — К., 1998. — 248 с.
- ³⁴ Див.: Проблеми соборності України у ХХ ст. — К., 1994. — 231 с.; Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). Збірник. — К., 1999. — 408 с.; Соборність України. У 2-х кн. — Кн. 1. Від зародження ідеї до першої спроби

реалізації. — К., 2000. — 148 с.; кн. 2. На шляху до об'єднання та утвердження української державності. — К., 2002. — 264 с.

³⁵ Див.: *Солдатенко В. Ф.* Українська революція: концепція та історіографія. — К., 1997. — 416 с.; *Його ж.* Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). — К., 1999. — 508 с.; *Його ж.* Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — 976 с.

³⁶ *Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф.* Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). — К., 2001. — 248 с.

³⁷ Політична історія України ХХ ст.: У 6 т. — К., 2002–2003. — Т. 1. — 424 с.; Т. 2. — 488 с.; Т. 3. — 448 с.; Т. 4. — 584 с.; Т. 5. — 720 с.; Т. 6 — 696 с.

³⁸ Див.: *Україна: політична історія ХХ — початок ХХІ століття.* — К., 2007. — 1028 с.; *Державотворчий процес в Україні 1991–2006.* — К., 2007. — 912 с.; *Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку.* — К., 2007. — 576 с.; *Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності.* — К., 2008. — 988 с.; *Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій.* — К., 2009. — 536 с.

Я. С. Калакура

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ І. Ф. КУРАСА

Однією з прикметних рис наукової лабораторії Івана Федоровича Кураса була підвищена зацікавленість до джерелознавчих та історіографічних за- сад історичного і політологічного дослідження. Ця сторона його науково-дослід- ницької діяльності знайшла втілення в усій його творчій спадщині, але ще не от- римала належного висвітлення в наявній біоісторіографії науковця¹, хоча має дуже важливе значення для створення повноцінного і системного образу такого непересічного вченого і організатора науки, яким був і залишився в пам'яті ака- демік І. Курас. Мета пропонованої розвідки полягає в тому, щоб на основі дже- рельно-історіографічного аналізу основних праць і наукової лабораторії істори- ка та політолога простежити, як формувався його інтерес до пошуку, виявлення, вивчення джерел, як шліфувалася та удосконалювалася методика дослідження і використання джерельної інформації, з'ясувати особливості історіографічних студій ученого.

І. Курас, захопившись історією ще в школі, цілком усвідомлено вступив на історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, де й почалося його формування і становлення як історика-дослідника, опанування методикою опрацювання джерел та історіографії. Тут варто нагадати, що Оде- ський університет має давню історіографічну та джерелознавчу традицію, пов'я- зану з іменами таких видатних істориків як П. Біціллі, В. Вахневич, В. Крусман, О. Маркевич, Г. Перетяткович, Є. Щепкін та ін. Незважаючи на те, що в радянські часи ці імена були піддані забуттю, традиції документалізму, підвищеного інтересу до теорії, методології та історіографії понищити не вдалося. Професори і доценти університету П. Корижковський, З. Першина, Д. Петряєв, М. Раковський, П. Чухрій та ін. навіть в умовах радянського тоталітаризму і насадження монометодології намагалися в лекційних курсах, на семінарських заняттях, у гуртковій роботі прищеплювати студентам-історикам не тільки розуміння ролі джерельного та історіографічного підґрунтя наукових досліджень, а й практичні навички опра- цювання джерел. Тому й не випадково вже свою першу, ще студентську наукову статтю² І. Курас побудував як на базі наявних тоді праць з історії робітничого

і революційного руху, так і на виявлених в архівах Одеси документах. Великий вплив на його джерелознавчу підготовку мала майже дворічна робота в Партійному архіві Кіровоградського обкому Компартії України на посаді наукового співробітника. Тодішній завідувач архівом П. Боковиков характеризував Івана Федоровича як ініціативного, здібного і дисциплінованого працівника, що має нахил до науково-дослідної роботи³. Свідченням цього стала низка науково-публіцистичних статей в обласній та місцевій пресі, присвячених історії робітничого і революційного руху на Півдні України, побудованих на архівних матеріалах. Він брав участь у підготовці документального збірника «Боротьба трудящих Кіровоградщини проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни».

Рубіжне значення для опанування І. Курасом методологією пошуку, виявлення і вивчення конкретно-історичних та історіографічних джерел, їх критичного дослідження та використання в науковій роботі мало навчання в аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, а відтак його науково-педагогічна діяльність. Помітний вплив на його поважне ставлення до історіографії та джерелознавства справили професори і доценти університету О. Бородін, М. Варшавчик, В. Котов, В. Стрельський, І. Шевченко, П. Яцків та ін. Працюючи над кандидатською дисертацією, присвяченою ролі більшовиків у національно-визвольному русі на Україні в 1917–1918 рр., він, з одного боку, дуже пильно вивчав праці істориків, здебільшого радянських, які займалися цією або суміжною проблематикою, а з другого, з притаманною йому скрупульозністю досліджував джерела, насамперед архівні. Підтвердженням цього були його статті, оприлюднені в рамках історико-партійної проблематики⁴.

Кандидатську дисертацію І. Курас побудував на великому і різноманітному джерельному матеріалі, що відзначалося у відгуках офіційних опонентів, відомих істориків А. Лихолата та П. Бачинського, а також членів ради. Не випадково, що вчена рада Київського державного університету ім. Т. Шевченка рекомендувала дисертацію до друку і через три роки, після відповідного доопрацювання, вона побачила світ у вигляді монографії під дещо іншою назвою, що було продиктовано кон'юнктурними мотивами видавництва⁵. На той час питанням історіографії та джерелознавства не надавалося належного значення, зокрема в історико-партійній науці, а тому книга привернула до себе увагу саме з історіографічно-джерелознавчого погляду, що засвідчили похвальні рецензії на неї. Хоч у монографії не було окремого розділу з історіографії та джерельної бази проблеми, проте у розлогіму вступі автор подав досить повну картину стану її дослідження та стислу характеристику і класифікацію джерел. Він простежив процес вивчення теми, починаючи з 1920-х рр., проаналізував праці М. Воліна, Є. Городецького, В. Манилова, М. Попова, М. Равича-Черкаського, А. Річицького, М. Рубача, М. Скрипника, В. Сухіно-Хоменка. В окрему групу автор виділив дослідження 1960–70-х рр., зокрема В. Борщевського, Ю. Гамрецького, С. Королівського, Б. Корольова, А. Лихолата, Л. Нагорної, М. Супруненко, В. Харитонова, П. Шморгуна, В. Чирка та ін. Водночас, сам зміст монографії, її науковий апарат засвідчили дуже ретельне ставлення дослідника не тільки до літератури, а й до виявлення та актуалізації невідомих джерел, які він почерпнув

у більш як у 40 фондах 4-х республіканських та 5-ти обласних архівів. Зазначимо, що автор першим залучив до аналізу не лише праці В. Леніна і документи більшовицьких організацій, а й окремі висловлювання В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, зробив низку посилань на програмові документи так званих непролетарських партій.

Подальша зацікавленість джерельною та історіографічною базою історичних досліджень проявилася в період роботи Івана Федоровича в Інституті історії партії, відтак у відділі науки і навчальних закладів ЦК Компартії України, де він, як куратор суспільних наук, мав пряме відношення до діяльності відділення суспільних наук АН УРСР, відповідних вузівських кафедр, опікувався виданням Нарисів історії Комуністичної партії України, багатотомної історії Української РСР. До честі вченого, він не перетворився на звичайного чиновника від науки, а, знаходячи найменшу щілину в насиченому графіку роботи, поринав в улюблену стихію наукового пошуку в архівах і бібліотеках, збагачував джерельний арсенал, працював над докторською дисертацією, публікувався, виступав на наукових конференціях.

Вироблений в університеті стиль документально-історіографічного історіописання отримав подальший розвиток у наступних працях І. Кураса, зокрема в його монографіях і докторській дисертації, які поглиблювали і збагачували знання з історії розгортання національно-визвольного руху, діяльності політичних партій на Україні в перші два десятиріччя ХХ ст.⁶ Зокрема, в монографії «Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине» поряд з опублікованими документами широко використано матеріали фондів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів влади і органів державного управління СРСР, Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КП України, Центрального державного історичного архіву України, обласних партійних і державних архівів Дніпропетровська, Одеси, Полтави, Харкова та ін. У книзі фігурують сотні свідчень, почерпнутих з листівок та періодики різних політичних партій, у тому числі з газет «Боротьба», «Вісті з Української Центральної Ради», «Гасло», «Искра», «Коммунист», «Народна воля», «Нова Рада», «Правда», «Праця», «Пролетарий», «Робітнича газета», «Селянин», «Соціал-демократ», «Українське слово», «Хліборобська Україна», з журналів «Літопис революції», «Украинская жизнь» тощо. Звичайно, дослідник був обмежений на власні оцінки фактів, подій, процесів і осіб відомим каноном, встановленим режимом, він не мав змоги вийти за рамки пануючих у радянській історіографії методологічних принципів, партійно-класового підходу до історії українського національно-визвольного руху. Тому вважаємо недоцільним заглиблюватися в цю проблему з конкретно-історичного погляду, оспорювати об'єктивність тези автора про М. Грушевського та С. Петлюру як «українських буржуазних націоналістів», оскільки наша мета — розглянути дослідницьку лабораторію історика в контексті історіографії та джерелознавства. Заради справедливості зазначимо, що відсутність свободи творчості, система жорсткого контролю, цензура та ідеологічний прес негативно відбивалися і на доступі науковців до архівів, спецфондів бібліотек, і на відборі джерел та їх інтерпретації. Незважаючи на це, наукові студії І. Ф. Кураса, який, працюючи в Інституті історії партії, що був філіалом союзного Інституту

марксизму-ленінізму, мав деякі преференції стосовно доступу до архівів, вирізнялися з поміж інших кваліфікованим аналізом історіографії теми і набагато ширшою за обсягом та різновидами свідчень джерельною базою.

Принципово новим явищем у дослідженнях І. Кураса було те, що він, на відміну від інших дослідників, не обмежився працями К. Маркса, В. Леніна, «послідовних ленінців» і документами партії більшовиків, а по суті вперше залучив документальні матеріали вже згадуваних «непролетарських партій», зокрема українських, та їх політичних лідерів і ідеологів. Більше того, дослідник прагнув на основі цих невідомих радянському суспільству документів реконструювати витоки, ідейні засади, процес утворення і діяльності українських партій національно-демократичного спрямування, показати їх місце та роль (інколи зі знаком мінус) в українському національно-визвольному русі. Хоч стосовно до цих партій використовувався тогочасний штамп «дрібнобуржуазні», але аналіз їх соціального складу, програмових засад давав можливість читачеві засумніватися у традиційних звинуваченнях щодо їх контрреволюційності та ворожості українській справі. Заглиблення в документальні свідчення політичних партій, осмислення творчої спадщини їх лідерів дало можливість істориком з'ясувати особливості політичної палітри українського суспільства першого двадцятиріччя ХХ ст., в якій простежувалися тенденції диференціації політичних партій правого, лівого та центристського спрямування. Особливу увагу І. Курас звернув на програмово-доктринальні документи, хоч і вибірково, Української революційної партії та тих партій, які сформувалися під її крилом або на її уламках: Українська соціал-демократична партія, Українська соціал-демократична спілка, Народна українська партія, Товариство українських поступовців, Українська партія соціалістів-революціонерів, Націонал-демократична партія та ін. Наведені свідчення закладали документальну базу для формування паралельно з офіційними поглядами альтернативного бачення українського руху як в період революції 1905–1907 рр., так і в роки Першої світової війни та розгортання національно-демократичної революції 1917–1920 рр. Фактично до нього в радянській історіографії, на відміну від діаспорної, ці носії історичної пам'яті залишалися на маргінесі. Завдання, за вирішення якого взявся І. Ф. Курас, було новаторським, і йому значною мірою вдалося його реалізувати, щоб у такий спосіб хоча б на підсвідомому рівні закласти підґрунтя для підготовки уже на початку горбачовської перебудови цікавого дослідження під промовистою назвою «Повчальний урок історії»⁷. У ньому автор, залучивши великий пласт джерельної інформації, замовчуваної в часи тоталітаризму, намагався екстраполювати історичний досвід діяльності політичних партій революційної доби на процеси демократизації суспільства, пророкуючи формування в недалекому майбутньому багатопартійності.

Чимало людей з табору «ура-патріотів» в умовах принципово нової історіографічної ситуації дорікали І. Курасу за глорифікацію ролі ліворадикальних сил, зокрема більшовиків на чолі з В. Леніним, у революційних процесах і вирішенні національного питання на Україні. При цьому критики ігнорували як ту конкретну суспільно-ідеологічну атмосферу, в якій працював учений, те соціальне замовлення, яке радянські гуманітарії і він, у тому числі, були змушені виконувати, так і замовчували, що оприлюднені ним джерельні відомості про чисельність

більшовицьких організацій, їх національний склад, територіальну локалізацію тощо дають змогу в нових умовах глибше зрозуміти, чому їх прихід до влади і практична діяльність щодо перебудови суспільства супроводжувалися застосуванням насильницьких методів, розгортанням репресій не тільки стосовно своїх політичних опонентів, а й до української інтелігенції та селянства загалом.

Автору цих рядків достеменно відомо, що опора на джерела, критичне ставлення до надбань історіографії, постійний пошук свого місця в дослідженні тієї чи іншої проблеми були методологічним кредом Івана Федоровича як дослідника, так і організатора науки. Відповідальне ставлення до виявлення, вивчення і формування джерельного комплексу він прищеплював студентам, своїм аспірантам, докторантам і пошуковцям. Цей курасівський стиль, його своєрідний «почерк» проглядається в монографіях, написаних ним і в співавторстві з П. Варгачюком, А. Кентієм, В. Солдатенком⁸, у колективних працях, підготовлених з його участю⁹.

Цей почерк характерний також і для праць його учнів, зокрема М. Багмета, В. Гусева, В. Солдатенка та інших. З особливим задоволенням зустрів Іван Федорович вихід у світ капітальних монографій свого першого аспіранта, нині доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України В. Солдатенка, присвячених історії та історіографії Української революції¹⁰.

Окремої уваги заслуговує участь Івана Федоровича в археографічній роботі та його внесок у збагачення документальної бази української історії. За участю вченого було підготовлено низку документальних збірників, які справили помітний вплив на збагачення джерельної бази, насамперед, політичної історії України¹¹.

Властиві І. Курасу висока історіографічна культура та документалізм історичного дослідження отримали нову якість у його працях з етнодержавознавства, політології та етнополітології¹². Перегортаючи двотомник ученого, присвячений етнополітиці та етнополітології, неозброєним оком видно, яке велике значення надавав він аналізу праць попередників та джерельним свідченням. Якої б проблеми не торкався автор, він неминуче апелював до наявної вітчизняної та зарубіжної літератури, а відтак з її критичним урахуванням знаходив свою нішу і викладав власний погляд на проблему.

Досліджуючи зародження, розвиток та еволюцію етнополітичного знання, І. Курас звернувся, насамперед, до античних авторів — Геродота, Плутарха, Страбона, Платона, Сократа, Цицерона та ін., які заклали основи моделювання відносин між племенами, народами і державами. Відтак він простежив вплив мислителів епохи Ренесансу Н. Макіавеллі, Ж. Бодена на гуманізацію міжетнічних і політичних відносин. Як окрему добу в розвитку етнополітологічних знань виділено напрацювання видатних діячів епохи Просвітництва, зокрема Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона та ін. Далі автор показав роль представників німецької класичної філософії, утопічного соціалізму, позитивізму, марксизму і лібералізму в обґрунтуванні тісного взаємозв'язку націє- і державотворення. При цьому він органічно вписує у світовий процес розвитку етнополітичного знання представників української філософської, історичної, політичної та етнологічної думки, починаючи з княжих часів і завершуючи сьогоденням. Науковець докладно зупинився на внеску сучасних українських учених,

зокрема Інституту політичних і етнонаціональних досліджень у дослідження таких ключових проблем як сутність національної ідеї, особливості міжнаціональних відносин, обґрунтування етнонаціональної політики держави, становлення громадянського суспільства¹³.

Важливо також додати, що, завдяки умінню працювати з літературою, з усіма різновидами свідчень, включаючи джерела особового походження, Іван Федорович виявився блискучим майстром історико-політичного портрета. Його аналітично-біографічні нариси про М. Грушевського, С. Єфремова, М. Міхновського, М. Скрипника, М. Хрущова та ін. переконливо засвідчують наскільки важливо для біографічного дослідження брати до уваги всю сукупність джерел, проводити їх атрибуцію і наукову експертизу на предмет достовірності інформації.

Аналізуючи історіографічний доробок І. Кураса, варто окремо зупинитися на його рецензіях та оглядах. У кількісному вимірі цей жанр не займає великої питомої ваги, але він цінний з погляду методології. Попри радянський канон, рецензії та огляди історика відзначалися критично-конструктивною спрямованістю. Показовими у цьому відношенні були огляди наукової і науково-публіцистичної літератури, присвяченої більшовизації Рад, подіям жовтня 1917 р. на Україні, перебуванням процесам другої половини 1980-х рр.¹⁴ У них автор «нарізав» низку проблем, які, на його думку, залишалися поза полем наукового осмислення, і в такий спосіб привернув до них увагу дослідників.

Слід зазначити, що, окрім опублікованих рецензій, в науковій спадщині І. Кураса вагоме місце займало рецензування дисертаційних робіт як з погляду наукового керівника дисертантів, так і офіційного опонента на захистах дисертацій. За неповними даними, він виступав щонайменше двадцять разів у ролі офіційного опонента. Працюючи в Інституті історії партії, в секторі суспільних наук ЦК КПУ, будучи його завідувачем, Іван Федорович мав відношення до так званого закритого рецензування праць з історії, партійного будівництва, наукового комунізму, філософії, економіки, права та інших наук, практика якого отримала особливе поширення і набула спотвореного характеру в період, коли секретарем ЦК КПУ з ідеології був В. Маланчук. Навіть за таких умов Іван Федорович намагався залишатися максимально об'єктивним, не підставляти нікого, а нерідко брав науковців й під захист. Автор даної розвідки відчув це на собі, коли за вказівкою Маланчука була підготовлена погромна «рецензія» на монографію з історіографії розвинутого соціалізму, що послужило приводом як для звільнення з посади заступника директора Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, так і до відтермінування майже на 5 років захисту докторської дисертації.

Які висновки випливають з цього стислого огляду джерелознавчих та історіографічних студій Івана Федоровича Кураса і в чому їх повчальний досвід? Їх декілька. По-перше, починаючи з університетської лави та аспірантури, він виробив для себе тверде правило: розпочинати будь-яке історичне дослідження з ґрунтовного аналізу напрацювань попередників і з'ясування стану розробки теми. А це вимагало від ученого відповідей, як мінімум, на три класичні питання: а) які аспекти проблеми висвітлені з достатньою повнотою; б) які аспекти вивчено частково або лише поставлені; в) які питання не досліджувались або їх висвітлення

спотворено. Без перебільшення можна стверджувати, що всі праці І. Кураса побудовані на цих засадах, вони проникнуті пошуком місця автора в дослідженні будь-якої проблеми, його прагненням заповнити наявні прогалини. По-друге, дослідницький досвід І. Кураса переконливо доводить, що реальний приріст нових знань з тієї чи іншої проблеми можна досягнути лише на основі глибокого і всебічного вивчення та комплексного використання усієї сукупності опублікованих і архівних джерел. Незважаючи на вкрай несприятливу історіографічну ситуацію радянських часів, в якій довелося працювати істориком, на відсутність свободи творчості, він зумів актуалізувати цілу низку джерел, які давали можливість навіть у тих умовах створювати паралельне уявлення про політичне життя в Україні в період революційної доби двох перших десятиріч ХХ століття. І, по-третє, І. Курас виявився в авангарді тих радянських істориків, які ще в умовах горбачовської перебудови, а відтак у часи відновлення і утвердження державної незалежності України самокритично переглянули свої минулі надбання, відійшли від стереотипів та догм збанкрутілої методології, активно долучилися як до відродження національних традицій української історіографії, до формування нових галузей української гуманітаристики — етнополітології та етнодержавознавства, так і до безпосередньої розбудови Української держави.

-
- ¹ Див.: 60-річчя академіка НАН України І. Ф. Кураса // Вісник Національної Академії наук України. — 1999. — №10. — С.57–58; *Солдатенко В.Ф.* Талант ученого — організатора науки // Пам'ять століть, 1999. — №5. — С. 65–67; *Меншиун В. І.* Добросовісний працівник науки: (І. Ф. Курас) // Трибуна. — 2001. — № 3–4. — С. 4–5; *Шатовал Ю. І.* Іван Курас: життя, справа, доля // Іван Федорович Курас. Біобібліографія. — К., 2005. — С. 3–18 та ін.
  - ² Див.: *Курас І. Ф.* До питання про вплив ленінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» на розвиток соціал-демократичного руху на Україні // Праці Одеського державного університету. Збірник студентських наукових робіт. — Вип. 8. — Одеса, 1952.
  - ³ Див.: Архів КНУ ім. Тараса Шевченка. — Спр. ПСП-1127. — Арк. 9.
  - ⁴ Див.: *Курас І. Ф.* Боротьба більшовиків України за створення першого Радянського уряду (листопад 1917 — січень 1918 рр.). Наукові праці Київського ун-ту. — Вип. 13. — К., 1967; *Його ж.* Джерела про ленінську тактику лівого блоку в діяльності більшовиків України (1905 р.) // Архіви України, 1969. — №6 — С. 3–11 та ін.
  - ⁵ Див.: *Курас І. Ф.* В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції. — К.: Вид-во Київ. ун-ту. — 1971. — 144 с.
  - ⁶ Див.: *Курас І. Ф.* Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К.: Наукова думка, 1978. — 314 с.
  - ⁷ Див.: *Курас І. Ф.* Повчальний урок історії. — К.: Політвидав України, 1986. — 184 с.
  - ⁸ Див.: В. И. Ленин и большевистские организации Украины в Октябрьской революции / *П. Л. Варгатюк, В. Ф. Солдатенко, И. Ф. Курас.* — К.: Политиздат Украины, 1980. — 373 с.; *Курас И. Ф., Кентий А. В.* Штаб непокоренных. Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны — К.: Политиздат Украины, 1988 — 330 с.

- ⁹ Див.: Нариси історії Комуністичної партії України. Вид. 4, доп. — К.: Політвидав України, 1977. — 814 с.; Про минуле заради майбутнього. Збірн. — К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. — 408 с.; Маршрутами історії. Збірн. — К.: Політвидав України, 1990. — 655 с.; Проблеми соборності України в ХХ ст. Збірн. — К., 1994. — 229 с.; Політична історія України ХХ ст. — В 6-ти т. — К.: Генеза, 2002-2003 та ін.
- ¹⁰ Див.: *Солдатенко В. Ф.* Українська революція: концепція та історіографія. — К., 1997. — 416 с.; *його ж.* Українська революція. Історичний нарис. — К.: Либідь, 1999. — 976 с.
- ¹¹ Див.: Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і пленумів ЦК. В 2-х т. — К.: Політвидав України, 1977. — 209 с.; Боевое братство народов. Документы и материалы. — К.: Політвидав України, 1984. — 456; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Документы и материалы. В 3-х т. — К.: Наукова думка, 1985. — Т. 1. — 519 с.; Т. 2 — 512 с.; Т. 3. — 511 с.; Відбудова Донбасу. 1946–1950 рр. Документи і матеріали. — К.: Політвидав України, 1986. — 57 с.; Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. — К.: Політвидав України, 1986. — 268 с.; Культурне будівництво в Українській РСР. 1928–1941 рр. — Т. 2. Документи і матеріали. — К.: Наукова думка, 1986. — 415 с. та ін.
- ¹² Див.: *Курас І. Ф.* Етнополітика: історія та сучасність. — К.: ІПіЕНД, 1999. 656 с.; *його ж.* Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
- ¹³ Див.: *Курас І. Ф.* Виклики часу і еволюція етнополітичного знання // Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення... — С. 21–64.
- ¹⁴ Див. *Курас І. Ф.* Історико-партійна література про більшовизацію Рад на Україні і 1917 р. // Український історичний журнал, 1972. — № 11. — С. 128–137; *його ж.* Дослідження суспільствознавців республіки, присвячені ювілею Великого Жовтня // Комуніст України, 1978. — № 2. — С. 91–96; *його ж.* Перебудова і актуальні проблеми вивчення історичного досвіду // Український історичний журнал, 1989. — № 7 та ін.

Р. Я. Пиріг

I. Ф. КУРАС — АРХІВІСТ

Серед величезного внеску академіка Івана Федоровича Кураса у вітчизняну соціогуманітарну сферу архівна справа займає особливе місце. Все його свідоме життя було пов'язане з архівами: від студентської практики в Одеському обласному архіві до віце-прем'єрських турбот про розвиток архівної галузі в незалежній Україні.

І. Курас по праву належить до кола професійних архівістів, адже свою трудову діяльність він починав у 1962 р. науковим співробітником партійного архіву Кіровоградського обкому КП України. У той час архівна справа в СРСР мала бікамеральну структуру: Державний архівний фонд і Архівний фонд КПРС, які функціонували паралельно. Слід відзначити, що праця в партійному архіві була більш престижною, ніж у державному, оскільки партархіви були структурними підрозділами обкомів партії. Безперечно, й вимоги добору працівників партархівів були досить жорсткими. Насамперед, це членство в КПРС, вища освіта (як правило, історико-архівна чи історична). І найголовніше — незаплямована в ідейно-політичному відношенні біографія, включаючи й рідних. Очевидно, фаховий історик, який з відзнакою закінчив Одеський університет, і перспективний молодий комуніст, виходець із селянської родини, цілком відповідав цим вимогам.

Штатна чисельність партархівів, як і апарату обкомів партії, визначалися кількістю комуністів. Тому кадровий склад партархіву Кіровоградського обкому партії був невеликим. У його структурі наукові співробітники фактично займали другу сходинку після завідувача, який не мав заступників. Хоч усе залежало від досвіду роботи та особистого авторитету працівника.

Наукові співробітники зазвичай виконували інтелектуальну частину архівної праці. У цей час І. Курасу довелося готувати довідки про діяльність партійного підпілля, відповіді на запити комуністів та партійних комітетів, опрацьовувати спогади старих більшовиків, виявляти документи для публікації, вести тематичні картотеки, консультувати дослідників. Природно, що як науковець і викладач вузу він брав активну участь у пропагандистській роботі тощо. Саме ці роки були часом фахового становлення І. Кураса як архівіста. Вони заклали добре підґрунтя для подальшої професійної діяльності на архівній ниві і для дослідницької роботи майбутнього вченого.

Очевидно, І. Курас добре вивчив фонди партархіву, робив виписки з найбільш цікавих документів. Пригадується, як наприкінці 1970-х рр. ми разом відпочивали в санаторії, багато спілкувалися. Одного разу під час прогулянки, коли мова зайшла про Л. Троцького, він розповів, що в Кіровоградському партархіві зберігається копія листа Анни і Давида Бронштейнів до царя у зв'язку з арештом сина. Вони просили пом'якшити його долю і запевняли, що Льовушка ще може бути гідним громадянином імперії. Не знаю чому, але цей сюжет якимось заліг мені до пам'яті.

Поза сумнівом, досвід праці в архіві прислужився І. Курасу й під час роботи в апараті ЦК Компартії України. Майже десять років він завідував сектором суспільних наук відділу науки та навчальних закладів. До сфери його функціональних обов'язків входило й опікування розвитком архівної справи в республіці (державної й компартійної). За усталеної тоді практики під час відряджень до областей І. Курас знайомився з роботою як партійних, так і державних архівів. Акумулював болючі проблеми їхньої діяльності та намагався допомогти у їх розв'язанні, контактуючи з заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Троньком, начальником відділу В. Голубковим, заступником голови Держплану УРСР Г. Дзисем та іншими урядовцями.

І. Курас мав добрі службові й особисті стосунки з тодішнім начальником Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Мітюковим. До речі, саме в кабінеті І. Кураса я й познайомився з ним восени 1977 р. Олександр Георгійович — легендарна постать у вітчизняній архівістиці, майже два десятиліття очолював державну архівну службу. Й нині він з великою повагою і симпатією пригадує співпрацю з Іваном Федоровичем.

І. Курас брав участь у республіканських нарадах керівників державних архівних установ, семінарах завідувачів партійними архівами, у роботі колегії журналу «Архіви України», наукової ради Головархіву. Предметом особливої турботи відділу науки та навчальних закладів була публікаторська робота архівних установ. Саме з початку 1970-х рр. цей важливий напрям діяльності архівістів набув системно-перспективного характеру. 15-річний план підготовки видань архівних документів і науково-довідкової літератури (1970–1985) передбачав вихід таких фундаментальних збірників, як «Промисловість і робітничий клас УРСР», «Історія колективізації сільського господарства», «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні», «Культурне будівництво в УРСР» та інші.

І. Курас добре розумів необхідність координації роботи державних та партійних архівів у царині виявлення, наукового опрацювання та публікації документів. Особлива увага приділялася історії соціалістичних перетворень у промисловості, аграрній сфері, інтернаціональних зв'язків трудящих союзних республік, історії заводів і фабрик, колгоспів тощо. За період з 1976 по 1988 рр. було видано 88 збірників документів. Чимало з них присвячувалися ідеологічним та ювілейним датам: Жовтневої революції, утворення СРСР, ювілеям міст Полтави, Дніпропетровська, Херсона, Севастополя, Рівного.

До незаперечних заслуг І. Кураса в царині археографічної роботи належить розвиток тенденції залучення до виявлення і публікації документів учених наукових установ та вузів, у т. ч. й колег Івана Федоровича по Київському державному

університету ім. Т. Г. Шевченка та Інституту історії партії (С. Мельник, П. Шморгун, В. Стрельський, Ю. Бабко, П. Варгатюк, В. Нем'ятий, В. Солдатенко та інші).

За безпосередньої участі І. Кураса у першій половині 1970-х рр. здійснювався масштабний публікаторський проект — двотомне видання «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК». Підготовка збірника була на контролі ЦК КП України, про хід його підготовки відділ науки і навчальних закладів звітував на засіданні секретаріату ЦК.

У 1977 р. цей проект був завершений. Оскільки він виконувався за взірцями восьми томного видання «КПСС в резолюціях...», то мав суттєві археографічні прогалини, насамперед відсутність науково-довідкового апарату: приміток, іменного та географічного покажчиків тощо. І все ж цей збірник був і залишається найбільш повним і системним зібранням документів Компартії України за майже шість десятиліть її функціонування, яке й сьогодні не втратило свого джерелознавчого значення.

У грудні 1983 р. І. Курас повертається до професійної діяльності архівіста. ЦК КП України затвердив його на посаді заступника директора Інституту історії партії (ІІП) з архіву. Перед тим його прийняв перший секретар ЦК КП України В. Щербицький. Це свідчило про високий авторитет І. Ф. Кураса, адже, як правило, аудієнції працівників його рангу відбувалися у галузевих секретарів і переважно перед приходом на роботу в апарат ЦК.

Прикметно, що в характеристиці завідувача сектору суспільних наук, підготовленій у зв'язку з його переходом до ІІП, серед особливих заслуг відзначено участь у підготовці четвертого видання «Нарисів історії Компартії України», двотомника «Компартія України в резолюціях...» та «Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни» у 3-х томах.

Партійний архів, очолюваний І. Курасом, у штатному розписі інституту мав статус сектору, як і всі інші підрозділи установи. Фактично ж це був автономний архів з усіма властивими атрибутами: документальними фондами, сховищами, читальним залом, реставраційною майстернею тощо. Партійний архів ІІП був центральним архівосховищем Компартії України і водночас координаційним науково-методичним центром, який спрямовував діяльність партархівів республіки. Всі ж вони підлягали Центральному партійному архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. ІІП у своєму титулі офіційно значився філією останнього.

Невдовзі після приходу на посаду, І. Курасу разом з колегами довелося першими облаштовуватися у новій споруді архіву на вул. Кутузова, 8. ЦК Компартії України зводив службовий корпус ІІП із спеціалізованим архівосховищем майже на мільйон справ. Налагодження роботи у новому приміщенні виявилось досить складним і копітким. З колишнього пристосованого архівосховища на вул. К. Лібкнехта, 12 (нині вул. Шовковична, там знаходиться Інститут соціології НАН України) було переміщено близько 200 тис. справ. За досить короткий час колектив партархіву освоїв нове стелажне обладнання, системи контролю температурно-вологісного режиму, пожежно-охоронну сигналізацію, вдосконалив картонажі тощо. Перших дослідників прийняв ошатний читальний зал на 42 місця. Треба зазначити, що й сьогодні це архівосховище залишається одним найбільш функціонально дієздатних в Україні (нині Центральний державний архів громадських об'єднань

України). Слід віддати належне зусиллям заступника директора інституту з господарської частини В. С. Лозицького щодо введення у дію технологічного обладнання архіву.

Уведення в експлуатацію архівосховища ІІІ фактично було одним із завершальних актів ЦК Компартії України зі зміцнення матеріально-технічної бази партархівів. До середини 1980-х рр. у республіці було зведено понад двадцять спеціалізованих приміщень, загальною місткістю сховищ у 22 млн справ. Уже будучи куратором архівної галузі в республіці у 1983–1989 рр., я наочно переконався, наскільки разючою була відсталість технічної бази державних архівів від партійних. Сховища останніх були заповнені на 30–60 відсотків і після передачі державі становили необхідний резерв стележного простору, який сьогодні близький до вичерпання. На жаль, у добу незалежності Україна не тільки не побудувала жодного сучасного архіву, але й не спромоглася завершити три радянські архівні «довгобуди». Нинішня фінансова криза призупинила зведення довгожданого архівного комплексу на Солом'янці.

Однак повернемося до 1985 р. Тоді наукові співробітники, інструктори, технічний персонал партархіву ІІІ дістали нові можливості забезпечення збереженості документів, більш ефективного використання їх інформативного потенціалу для задоволення наукових і соціально-правових потреб. Безперечно, функціонування партійних архівів досить жорстко регламентувалося «Основними правилами роботи партійних архівів обкомів, крайкомів партії та філіалів ІМА при ЦК КПРС». ЦПА також розробив низку інструктивно-методичних документів, які уніфікували діяльність системи партархівів.

Не був винятком й архів ІІІ при ЦК Компартії України. Працівники очолюваного І. Курасом підрозділу вели роботу зі складання науково-довідкового апарату до фондів архіву та збирання спогадів ветеранів партії і комсомолу, учасників Жовтневої революції, партійного підпілля. На той час було зафоновано понад 2 тис. спогадів. Велика робота велася із завершення впорядкування документів Українського штабу партизанського руху, з'єднань та загонів.

Як голова експертно-перевірочної комісії Іван Федорович постійно дбав про вдосконалення наукової експертизи цінності документів. Разом із загальним відділом ЦК були вдосконалені переліки документів для задачі на постійне зберігання, також велася робота щодо виявлення дублетних примірників документів.

У 1985 р. був затверджений новий Перелік документів, орієнтований на поліпшення комплектування фондів, встановлення більш чітких критеріїв відбору документів, вдосконалення їх експертизи. Як наслідок, кількість первинних парторганізацій республіки, які мали здавати документи, скоротилася на 21 %.

І. Курасу разом з колегами довелося бути першопрохідцями у справі створення копійно-страхового фонду на принципово новій технологічній базі. Традиційне мікрофільмування документів було замінено виготовленням копій документів на мікрофішах, здатних зберігати інформацію при високих температурах. Інститут отримав копіювальні машини типу «Старт», працівники архіву пройшли стажування в ЦПА. Робота розпочиналася з копіювання документів Політбюро та Секретаріату ЦК КП України. Один з примірників

копій на мікрофішах передавався до Москви. Якщо врахувати, що російськомовний варіант стенограм з'їздів, протоколів засідань Політбюро та Секретаріату ЦК КП України, обкомів та найбільших міськкомів партії передавався до ЦК КПРС, то можна вважати, що державна архівна служба Російської Федерації сьогодні володіє досить потужним сегментом ретроспективної документної інформації Національного архівного фонду України. Пізніше на базі ІІІ уже проходили навчання співробітники партархівів, в яких велася робота з мікрофішування. Принагідно зазначимо, що до 1991 р. нове обладнання встановлено лише у половині облпартархівів.

Однією з досить трудомістких і рутинних операцій у сфері створення науково-довідкового апарату була каталогізація документів. Вона здійснювалася за єдиною схемою класифікації, мала бути всеохоплюючою і тому забирала багато часу. На середину 1980-х рр. у партархівах республіки підготовлено 667 тис. карток систематичного каталогу. Слід зазначити, що архів ІІІ у цій роботі обмежився розробкою лише документів протокольної частини ЦК КП України.

У середині 1980-х рр. у партархіві ІІІ разом з І.Курасом працювали досвідчені історики-архівісти: кандидати історичних наук Д. Щедрина, Н. Соловйова, Т. Гриценко, зберігач фондів А. Мотієнко, інструктори І. Шевчук, А. Кентій, В. Василенко, О. Ткач та інші. Загалом на той час партархів налічував 33 працівники.

І.Курас як координатор компартійної архівної справи в республіці мав добрі службові й особисті стосунки з багатьма завідувачами обласних партархівів — Є. Дягілевім (Харків), О. Кандалюю (Донецьк), М. Тесленком (Львів), І. Кондрановим (Сімферополь), М. Назаренком (Полтава) та іншими. На базі архіву ІІІ проводилися семінари завідувачів, стажування наукових співробітників, інструкторів, реставраторів обласних партархівів.

Початок доби перебудови і гласності позначився й на довідково-інформаційній діяльності архіву, зокрема виконанні запитів соціально-правового характеру. Зросла кількість дослідників у читальному залі, дедалі настійніше лунали заклики розширити доступ до архівних фондів, зокрема матеріалів ЦК КП України. І. Курас як архівіст і учений відчував іманентну потребу демократизації архівної справи. Однак єдине, що вдалося зробити у той час, це фактично зняти обмеження до закритих фондів для провідних співробітників інституту. Почерпнутий в той час джерельний матеріал дозволив згодом реалізувати такі актуальні видання інституту, як «Про минуле — заради майбутнього» (1989), «Маршрутами історії» (1990), «Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді» (1990). Вже будучи заступником директора інституту з наукової роботи, він активно працював над підготовкою цих видань і став одним з авторів вміщених у них матеріалів. Він особисто долучився до політичної реабілітації видатного партійного і державного діяча М. Скрипника. Іван Федорович очолив колектив упорядників вибраних творів та написав до них справді новаторську передмову.

Слід зазначити, що традиційна закритість партархівів долалася досить повільно. Лише у травні 1989 р. ініціатива ІІІ, який у той час очолював Ф. Рудич, щодо розширення доступу до архівних фондів, зокрема документів Політ-

бюро, дістала часткове вирішення на вищих щаблях влади. Як завідувачеві сектору ідеологічного відділу мені довелося брати участь у підготовці цього рішення. Це був складний і болісний процес. Особливо важко долався спротив загального відділу ЦК КП України, на якому традиційно лежали обов'язки головного охоронця «партійних таємниць».

Однією з тематично піонерних праць Інституту політичних досліджень ЦК Компартії України (таку назву ІІП отримав у 1990 р.) стало науково-документальне видання «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». Слід зазначити, що виявлення архівних документів з цієї абсолютно секретної і водночас суспільно-актуальної проблеми розпочалося під керівництвом І. Кураса у 1987 р. Потім цю роботу продовжив його наступник В. Мельниченко, а завершувати впорядкування збірника довелося вже мені і колегам з партархіву. І.Курас відіграв важливу роль у визначенні змістовного наповнення збірника, особливо його дослідницької частини, статті до якої написали професори С. Кульчицький, М. Панчук, В. Савельєв.

Незважаючи на постанову ЦК України про видання збірника (січень 1990 р.), його вихід зіткнувся з певною обструкцією, особливо з боку деяких науковців Вищої партійної школи. Справа дійшла до розгляду на Політбюро ЦК КП України. Тільки завдяки принциповій позиції голови редакційної колегії Ф. Рудича та запрошеного експертом С. Кульчицького збірник побачив світ і, поза всіляким сумнівом, відіграв велику роль у джерелознавчому забезпеченні досліджень проблеми голодомору.

Академічна і державна службова кар'єра І. Кураса склалася так, що й у наступні роки прямо чи опосередковано йому довелося опікуватися архівною справою. Разом з Ф. Шевченком, П. Соханем та іншими науковцями він виступив з ініціативою відновлення діяльності Археографічної комісії АН УРСР. Як академік-секретар відділення історії, філософії і права долучився до започаткування такого підрозділу при Інституті історії партії, а потім й заснування академічного Інституту української археографії та джерелознавства.

У 1994–1997 рр. до досить широкого спектра обов'язків гуманітарного віцепрем'єр-міністра входила й державна архівна служба. Повне взаєморозуміння було в нього з начальником Головархіву, колишнім колегою по роботі в ЦК КП України Б. Іваненком. Наскільки дозволяли тодішні фінансові можливості, віцепрем'єр допомагав у розв'язанні матеріальних проблем архівів: виплати заробітної платні, погашенні заборгованості за теплопостачання, охорону тощо. Мушу зізнатися, що й я користувався прихильністю віцепрем'єра у розв'язанні проблем фінансування ЦДАГО України, педалюючи на потребах рідного йому архіву.

Іван Федорович був дуже прикро вражений волонтаристськими діями тодішнього прем'єра П. Лазаренка, який безпідставно влітку 1996 р. звільнив Б. Іваненка з посади, не радячись з галузевим віцепрем'єром. Тоді ж я зарахував Бориса Васильовича на посаду старшого наукового співробітника ЦДАГО, а після його переходу на державну службу з 1997 по 2000 рр. він очолював архів. Працюючи з І. Курасом в одному будинку на вул. Кутузова, вони підтримували дружні стосунки.

Б. Іваненко був талановитим журналістом і поетом. Він написав сотні ювілейних посвят — від В. Щербицького до скромної прибиральниці архіву. Проникливо-ліричні слова знайшов він у жовтні 1999 р. й до ювілею І. Кураса. Ось кілька щирих рядків:

*На Кутузова осінь багряна,
Плин народу з торбами посвят,
Воздають тобі, пане Іване,
По заслугах за всі шістдесят.
Бачу стіл ювілейно накритий,
Я на чарку зміню перо...
Дай-но, Боже, наснаги і сили,
Що осмислив, хай зійде добром.*

* * *

Писати про Івана Федоровича в минулому часі надзвичайно складно і болісно. Нас пов'язували майже три десятиліття спільної праці, дружні стосунки, почуття вдячності за незмінно добре ставлення. Незважаючи на те, що ми майже ровесники, Іван Федорович завжди залишався для мене старшим товаришем.

До ЦК Компартії України я прийшов наприкінці 1976 р., коли І. Курас уже був досвідченим і авторитетним партпрацівником, завідувачем сектору суспільних наук. Цей підрозділ відділу науки і навчальних закладів опікувався найбільш ідеологізованою частиною академічної та вузівської науки. Це була дуже відповідальна сфера партійного керівництва. Не випадково всі співробітники сектору мали наукові ступені. Це був єдиний підрозділ, який безпосередньо «замикався» на завідувача відділу Ф. Рудича, всі інші підлягали заступникам завідувача. Поряд з деякими підрозділами відділу пропаганди і агітації сектор суспільних наук належав до інтелектуальної еліти апарату ЦК КП України, частіше за інших залучався до підготовки теоретичних матеріалів, виступів секретарів та рішень ЦК.

Повороти службової кар'єри І. Кураса позначалися й на моїй долі. Його перехід до ІІІ у 1983 р. відкрив мені шлях до праці у секторі суспільних наук. Завжди буду дякувати нашому патрону Ф. Рудичу за цей вибір. Тепер уже мені випало опікуватися установами та кафедрами історичного профілю, архівною справою. Фактично довелося повторити частину службового шляху Івана Федоровича — інструктор, консультант, завідувач сектору, а в червні 1989 р. я був затверджений на посаді заступника директора ІІІ з архіву. Це знову був вибір керівника інституту Ф. Рудича. Підтримав мою кандидатуру й І. Курас. Працювати знову разом було приємно, хоч часи наставали надзвичайно складні, у суспільстві наростала політична і соціальна напруга, авторитет Компартії України падав.

Колектив інституту намагався шукати відповіді на виклики часу. Співробітники працювали над ліквідацією «білих плям» історії. Були оперативно підготовлені книги з актуальної тематики, готувалися до друку збірники документів, розроблялася нова концепція нарисів історії Компартії України.

Серпневі дні 1991 р. вирішили долю КПРС, а відтак й Компартії України, її установ та документальної спадщини. У ту пору інтерес до архіву ЦК був особливо

загостреним. В наелектризованій суспільній атмосфері можна було очікувати неадекватних дій щодо партархіву. Особливо ця небезпека посилилася після ухвали Верховної Ради про призупинення діяльності КП України.

Порадившись з І. Ф. Курасом і діставши дозвіл директора інституту Ф. Рудича, 25 серпня разом з тодішнім начальником Головного архівного управління Б. Іваненком у мене в кабінеті на Кутузова, 8 ми підготували проект постанови Президії Верховної Ради про передачу архівів Компартії України до державної архівної системи. 27 серпня така ухвала була прийнята. Це принципово вірне рішення забезпечило збереженість документів партії і заклало підвалини створення Національного архівного фонду України.

Настав час реформування як інституту, так і партійного архіву. На базі останнього у жовтні 1991 р. постановою Кабінету Міністрів був утворений Центральний державний архів громадських об'єднань України, який довірили очолити мені. А в грудні Інститут політичних досліджень ЦК КП України був реорганізований в академічний Інститут національних відносин і політології. Його директором був призначений член-кореспондент НАН України І. Курас.

Тематична заданість цих спогадів змушує залишити поза межами оповіді суто особисті аспекти. Можливо, що для таких одкровень ще не настав час. Але я щиро вдячний долі, що на моїх життєвих шляхах зустрівся Іван Федорович Курас — видатний вчений і блискучий організатор науки, колега-архівіст, непересічна особистість і прекрасна людина.

*Ю. А. Левенець,
О. С. Онищенко,
М. І. Михальченко,
О. М. Майборода*

І. Ф. КУРАС І СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Процес становлення політичної науки в Україні був досить складним. Як відомо, ще у 1987 р. згідно з ухвалою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР політологія в Радянському Союзі набула офіційного статусу. Однак внаслідок своєрідності внутріполітичної ситуації в Українській РСР статурювання політичної науки в ті роки ніяк не зачепило республіку. Тільки після проголошення незалежності України склалися умови для розвитку тут цієї галузі знань.

Спочатку відсутність загальновизнаних академічних стандартів викликала плутанину у визначенні дисциплінарної і навіть жанрової належності інтелектуального продукту дослідників. Виникла тенденція щодо ототожнення політичної науки з політичною просвітою і пропагандою. Скорочення асигнувань на науку і освіту ізолювало і без того слабкі наукові співтовариства одне від одного.

Саме за цих умов І. Ф. Курас очолив процес створення інфраструктури політичної науки в Україні. Він розумів, що без організаційних форм розвиток політології немислимий. За його ініціативи у структурі Національної академії наук України був організований перший спеціалізований інститут політологічного профілю. У процесі його створення І. Ф. Курас вивчав досвід функціонування подібних установ у Російській академії наук, здійснив кілька поїздок у наукові центри Західної Європи і США. Найважливішим напрямом він вважав надання організаційної і змістовної підтримки кафедрам політології, які створювалися на початку 1990-х років. За його активної участі проходили ліцензування і акредитація кафедр політології.

Предметом постійної уваги була підготовка кадрів для політологічного цеху. У 1992 р. створюється Вища атестаційна комісія України. І. Ф. Курас взяв

безпосередню участь у паспортизації спеціальностей з політичної науки, допомагав відкривати перші спеціалізовані ради. Він всіляко підтримував молодих дослідників. Наш директор прекрасно розумів, що, можливо, вони ще не достатньо добре розбиралися у тій протополітичній науці, якою вона склалася на той час. Будучи переважно істориками чи філософами за освітою, вони у чомусь починали кар'єрний шлях ніби заново, але приходили в політичну науку з розумінням реальних проблем, і це Іван Федорович цінував.

Ще одним кроком на шляху до становлення в Україні політичної науки стало поширення невідомих до того часу у нас досліджень сучасних зарубіжних мислителів. І. Ф. Курас стояв біля витоків появи перших перекладних праць. І хоч системного видання класики західної політичної думки не сталося, ознайомлення із зарубіжною політологічною думкою відбулося. Одним словом, був створений непоганий заділ для формування вітчизняної політичної науки. Але це був не більше ніж заділ, здатний, як підтверджувала практика країн, на які ми хотіли рівнятися, давати плоди тільки за наявності необхідних теоретико-методологічних, культурних, економічних і організаційних засновок і умов. А між тим в історії сучасної України настав новий етап — на зміну періоду романтичних очікувань і надій прийшов час політичного прозріння і вимушеного переосмислення цінностей.

До середини 1990-х рр. для І. Ф. Кураса стало очевидним, що попередні сподівання на швидке формування громадянського суспільства, вільного ринку і побудови демократичної держави не мають під собою реальної основи, що ліберальні цінності сприймаються в Україні важко, що політичні та економічні рекомендації західних порадників погано лягають на український ґрунт, а сам Захід не спішить визнати Київ рівноправним партнером.

І. Ф. Курас дуже добре розумів, що політологія, як і будь-яка наука, є достатньо суворою системою знань, серйозне опанування якою потребує цілеспрямованих систематичних зусиль і часу та неможливе у відриві від конкретної політичної практики. Виявилось й інше: концепція і теорія, що становлять основу сучасної політичної науки і являють собою, головним чином, кристалізацію західного (ліберально-демократичного) досвіду, не можуть бути автоматично перенесені на український ґрунт. Це стосувалося і політичної участі, і партійного будівництва, і формування політичної системи суспільства, і, звичайно, його демократизації. Зокрема, Іван Федорович один з перших в Україні піддав сумніву адекватність теорії демократичного транзиту, створеної зусиллями західних дослідників, українським реаліям. Під час розмов він неодноразово наголошував, що теорія потерпає від серйозних вад. У виступах на наукових зібраннях, у книгах і статтях І. Ф. Курас трактував політичну систему українського суспільства як сукупність відповідних інститутів, суб'єктів влади, специфічних відносин між ними, які складаються у процесі становлення влади. Він приділяв особливу увагу перехідним процесам, вважав, що поєднана діяльність різних політичних суб'єктів, які мають перед собою мету й інтереси з використанням неоднакових стратегій поведінки, а також рушійні сили політичних відносин, що ведуть боротьбу за владу і власність, повинні розглядатися як основні складові цих процесів в Україні.

Предметом особливої уваги І. Ф. Кураса була політична історія України. Аналіз і узагальнення національного досвіду, дослідження політичного життя українського суспільства ХІХ–ХХ ст. він вважав наріжним каменем політичної науки. Саме через це стільки уваги Іван Федорович приділяв підготовці й виданню шеститомної «Політичної історії України ХХ ст.». Було всього — і гострі наукові дискусії, і сумніви, і доноси. Але книги вийшли, і сьогодні вони є матеріалізованою пам'яттю про чудову людину і видатного вченого — І. Ф. Кураса, великого трудівника й ентузіаста політичної науки.

Останнім пристрасним науковим захопленням І. Ф. Кураса була етнополітологія. В розвитку цієї галузі політичної науки вчений бачив потужні можливості для відповідей на ряд актуальних запитів життя. Він далекоглядно окреслив напрями етнополітичних досліджень, результати яких мали озброїти політичні та управлінські кола надійною теоретично-методичною основою прийняття рішень, якими закладалися підвалини держави і визначалася її конструкція — це проблеми теорії, історії та сучасного стану національних відносин в Україні, прогнозування їхнього розвитку; правові, соціально-політичні та етнопсихологічні механізми регулювання міжнаціональних конфліктів; назрілі питання розвитку національних меншин та інші. Необхідно відзначити і розвинуте ним вкрай корисне для етнополітичного менеджменту положення, що в етнополітиці влада є не тільки суб'єктом стосовно меншин, а й сама може бути об'єктом, тобто, що етнополітика — це вулиця з двостороннім рухом.

Масштаб мислення вченого дозволив йому поглянути на етнополітичну сферу України значно ширше за її державно-територіальні межі. І. Ф. Курас переймався насамперед цивілізаційним утвердженням України і саме під цим кутом зору звертав увагу на те, що її можливості спілкування з іншими народами, цивілізаціями перебувають у прямій залежності від її суверенності. Ним вчасно було поставлено питання про етнополітичну сферу як важливий параметр національної безпеки, формулу якої він виводив як забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності і самореалізації особи, етнічності, суспільства загалом, а також для розвитку держави, а найбільшою загрозою їй визначав порушення злагоди та єдності багатоетнічного суспільства та руйнування територіальної цілісності держави.

Внесок самого вченого у наукову розробку етнополітичного параметру національної безпеки очікує на окреме вивчення — настільки ґрунтовно в ньому розглянуто, проаналізовано і підсумовано основні тенденції міжетнічних взаємин в Україні. Роздуми вченого на цей предмет залишаються актуальними і понині, вони цінні насамперед своєю неупередженістю, методологічною грамотністю і логічною послідовністю. Достатньо згадати лише ті положення, які стосуються тих етнополітичних проблем України, які й досі не втратили своєї гостроти.

Центральною темою досліджень І. Ф. Кураса було формування національної єдності населення України, вивчення чинників, що як сприяють, так і заважають цьому процесу — регіонального, мовного, конфесійного тощо. У питанні про політико-правовий статус корінних народів і національних меншин І. Ф. Курас запропонував порівняльний аналіз з урахуванням правової колізії між принципом самовизначення і принципом недоторканності державних кордонів,

відзначив можливість самовизначення поза сецесіоністською стратегією, що давало можливість перевести обговорення етнорегіональних проблем в Україні у конструктивне річище.

У розвиток етнополітології в Україні І. Ф. Курас привніс досить цінну річ — розуміння етнополітичної проблематики не у вузьких мовно-культурних параметрах, а у значно ширших — крім зазначених, також і в соціальних та економічних. Він не випускав із поля зору процеси соціально-економічної диференціації в регіонах України і активно шукав точки дотику між етнонаціональною та регіональною сферами, виступав стосовно цього питання з продуктивними пропозиціями, попереджав про небезпеку ігнорування не тільки матеріальних потреб регіонів, а й їхньої історичної та мовно-культурної специфіки, переконливо обґрунтовував необхідність розширення місцевого самоврядування як ефективного засобу збереження національної єдності.

Не меншу увагу І. Ф. Курас присвятив питанню гармонізації між етнічними спільнотами України, вчасно пов'язав його з проблемою етнополітичної культури — як з боку держави, так і з боку меншин, утвердження її нової моделі, у центрі якої має перебувати пріоритет особистісної парадигми як основи саморозвитку соціуму, цінності плюралізму, ідейної і моральної терпимості.

Сам І. Ф. Курас чудово розумів, що своїм внеском в етнополітологію він не міг вичерпати всіх проблем цієї галузі знання, а відтак зазначав, що питання етнополітики наскільки актуальні, настільки й складні, що багато з них є дискусійними і науковці та політики повинні наполегливо працювати над їх розв'язанням.

І. Ф. Курас щасливо поєднував у собі науковця і політика. Наполегливим бажанням використати наукове знання заради вирішення проблем українського державотворення була наповнена його участь у вирішенні питань зближення політичної теорії і практики. Визначаючи завдання вітчизняної політичної науки, у т. ч. створюваного ним інституту, він звертав увагу на досвід інших країн, де політологічні дослідження стали настільки необхідною сполучною ланкою між наукою і політичною практикою, що якийсь інший варіант або іншу модель вироблення і прийняття відповідальних рішень навіть важко уявити. Думки І. Ф. Кураса з цього приводу були тим більш актуальними, що становлення української політології та її організаційних структур відбувалося паралельно із становленням держави, формуванням політичної системи суспільства.

У 1990–1991 рр. спостерігалася гранична політизація суспільного життя в Україні, а цілеспрямовані політологічні дослідження тільки розпочиналися. Зіткнення сил прогресу і демократії з консервативними силами в теорії і практиці політичного життя відбувалося хаотично, більшою мірою на базі політичної інтуїції, віри і надії, ніж на базі політичної теорії. І маси, і політичні лідери обстоювали ідею незалежної України, але шляхи і засоби розбудови нової держави були не визначені ані доктринально, ані організаційно. Тому нова наукова галузь мусила бути зорієнтованою на комплексне дослідження сучасного політичного процесу, широке використання сучасних методів наукової роботи, тісний зв'язок теорії і практики.

Протягом 1988–1993 рр. І. Ф. Курас працював академіком-секретарем Відділення історії, філософії і права НАН України, був членом Президії НАН України. Отже,

фактично, очолював перехід цього Відділення на нові форми і методи наукової роботи. Він зумів надати досить строкатому поєднанню різнобарвної проблематики досліджень (від проблем археології та історії до проблем світогляду, філософії, державознавства, сучасних питань соціології і політології) потрібного спільного націлювання щодо вирішення питань, до яких була найбільш прикута увага країни. В цьому йому допомогла не тільки широка ерудиція, а й розуміння реальних, а не віртуальних проблем практики. І коли він у листопаді 1998 р. повернувся в Президію НАН України як віце-президент Академії, то очолив роботу усіх суспільствознавців цієї установи. На цій посаді він суттєво підвищив престиж і авторитет суспільної вітчизняної науки не лише в Україні, а й за її межами, зокрема, в Міжнародній асоціації академії наук. На цій ділянці роботи І. Ф. Курас робив усе, щоб наукові дослідження не тільки були пов'язані зі суспільною практикою, а й виконували прогностичну функцію щодо неї.

Плідну наукову і науково-організаційну роботу І. Ф. Курас успішно поєднував з функціями державного діяча. У 1994–1997 рр. він працював на посаді віцепрем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики. У цей час були закладені теоретичні й організаційні основи гуманітарної політики, розроблена й утверджена нова Конституція України, розпочалася реформа систем освіти і науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших сфер гуманітарної політики. Щоб здійснити цю роботу, необхідно було об'єднати зусилля науковців і фахівців практичної сфери. І з цією роботою І. Ф. Курас ефективно впорався. За багатьма оцінками науковців і політиків — це був кваліфікований, толерантний та ініціативний державний діяч та організатор науки. Ці риси він демонстрував і як народний депутат України, яким він був обраний у 2002 році.

Варто також відзначити ту продуктивну роботу, яку проводив І. Ф. Курас з координації наукової, політичної і просвітницької роботи. 1988–2005 роки — це роки широких громадських і політичних дискусій: що являє собою Україна сьогодні, яким шляхом їй розвиватися далі, хто її друзі і вороги, яку внутрішню і зовнішню політику провадити владі у сферах етнонаціональної, мовної політики, культури, церковного життя і т. д. Крім того, відбувалися докорінні зміни у способах мислення, аналізу, оцінок навколишнього світу. Українське суспільство здійснювало перехід від моноідеологічного підходу до плюралізму поглядів, ціннісних орієнтацій, практичних позицій. У цих умовах невтомна участь І. Ф. Кураса у десятках симпозіумів, конференцій, круглих столів, на яких він виступав з державницьких позицій, роз'яснював сутність ситуації і докорінні інтереси народу, була вкрай необхідною і плідною.

І. Ф. Курас проводив велику практичну роботу в різних сферах суспільного життя. Був членом Конституційної комісії, очолював державні комісії і комітети з облаштування депортованих народів, з питань реформування науки, вищої і середньої школи та інші. Вкрай важливою була праця на посаді голови Ради з питань мовної і релігійної політики при Президентові та уряді України, а також на чолі робочої групи з розробки концепції реформування політичної системи України.

Варто пам'ятати велику просвітницьку роботу І. Ф. Кураса за допомогою ЗМІ, на громадських форумах у регіонах України і за кордоном. Він очолював урядові делегації на конференціях ООН у Каїрі (1994) і Пекіні (1996), у проведенні

Днів культури України в ряді країн СНД, а також численні оргкомітети з проведення в Україні Днів культури різних країн. Великий внесок зробив І. Ф. Курас у становлення Асоціації політичної науки України, яка згодом стала членом Міжнародної асоціації політичної науки. Різнобічний талант дозволяв йому поєднувати науково-теоретичну і практичну діяльність, бути і науковцем, і політичним практиком. Створений І. Ф. Курасом колектив науковців продовжує поглиблювати розробку проблем, порушених ним, віддаючи своїми новими науковими здобутками глибоку пошану відомому вченому.

О. С. Онищенко

ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ НАН УКРАЇНИ

---

4 грудня 1998 р. Загальні збори Національної академії наук України обрали головою Секції суспільних і гуманітарних наук, віце-президентом НАН України академіка Івана Федоровича Кураса. Обрали без проблем, заслужено, як визнаного лідера академічної соціогуманітаристики. До цього десять років він працював в Академії на посадах заступника директора, директора Інституту політичних досліджень, академіка-секретаря Відділення історії, філософії і права. З 1998 р. обирався заступником голови Секції суспільних і гуманітарних наук, де працював у команді віце-президента, академіка І. І. Лукінова, званого економіста, разом з такими метрами суспільствознавства, як академіки І. О. Дзевєрін, Ю. Ю. Кондуфор, Ю. М. Пахомов, В. М. Русанівський, В. І. Шинкарук, А. М. Шлепаков. Серед них він був наймолодшим і, безумовно, йому завжди треба було тримати високу планку.

Обранню Івана Федоровича на віце-президентську посаду сприяло і те, що він завжди випромінював щирі людські якості. Умів бути мудрим, дружнім, добрим, діловим і відвертим. Не таїв у собі образ, злопам'ятства. Критичні ситуації проходив спокійно, без надриву. Говорив, що науковець не повинен відповідати емоціями на емоції, а має дивитися вперед, в оцінці неприємних речей думати про перспективу.

Два сюжети можна навести для характеристики цього курасівського стилю. На початку незалежності України нові політичні сили піддали глобальній переоцінці суспільствознавчі наукові установи і, апріорі, негативно ставилися до всіх, хто там працював. Одного разу група таких «ревізорів» прибула до Інституту політичних досліджень, де директором був І. Ф. Курас. Розташовувався Інститут у приміщенні колишнього Інституту історії Компартії України і основний склад співробітників — це колишні історики партії. Розмова розпочалася прямо: «Ви ж розумієте, Іване Федоровичу, що історики партії нам тепер не потрібні?». — «А просто історики вам потрібні?» — перепитує Іван Федорович. — «А є такі?». — «Один з них перед вами». Зав'язалася дискусія. Гості поступово переконувалися, що перед ними не вузькі спеціалісти і зовсім не заскоружлі догматики. Виявилося, що в «істориків партії» солідний багаж історичних і ширше — суспільствознавчих знань,

що вони раніше інших освоїли величезні масиви архівів і побачили складність вітчизняної історії, готові професійно представити сучасності далеко неоднозначні сторінки нашого минулого. Хоча відвідувачі, тоді дуже впливові, йшли з прицілом на передачу їм прекрасного будинку Інституту, звільнення його від «партархіву» як сховища застарілого ідеологічного ширпотребу, все залишилося на своїх місцях. А в Івана Федоровича збереглися нормальні відносини із цими відвідувачами і в ділових питаннях, яких потім доводилося вирішувати багато, не було непотрібних конфліктів, незважаючи на те, що часто їхні погляди не співпадали.

Ще одне випробовування курасівського характеру на міцність пов'язане з виборами в члени Академії наук України 1992 р. Тоді ще перехідний гіперкритицизм вирував скрізь. І часто до конкретних людей він застосовувався чисто формально. Докотився він і до стін Академії. Біля Великого конференц-залу, де відбувалися Загальні збори, вчиняли гвалт противники Академії, звинувачуючи її в прислужництві колишньому режимові. У самому залі гіперкритики атакували кількох претендентів на вакансії академіків. Під їх обстріл потрапили люди, які колись працювали в органах влади чи в наукових установах органів влади. Серед них був і І. Ф. Курас. Саме на ньому зосередили увагу критики.

Власне, наукових претензій до нього не було. Як писали на другий день газети, Курасу дорікали за «буття в науці», мовляв, колишній партійний бюрократ рветься до найвищого наукового звання, не маючи підстав. Але критики не знали Івана Федоровича особисто. Тим більше не читали його праць. Років десять до того він уже не працював ні в якому партапараті, а займався справжньою науковою роботою. Як історик за покликанням і освітою він знав, де лежать першоджерела. А тому «утюжив» архіви. І не тільки в Україні, а й за кордоном, зокрема в Європі.

Ще до того, як хвиля дискусій про «білі плями» і неоднозначні сторінки радянської історії вийшла на ЗМІ, у І. Ф. Кураса вже була складена об'єктивна картина перипетій Української революції, панорама трагедій голодоморів і політичних репресій, реальна оцінка перемог і поразок у Великій Вітчизняній війні, причини розпаду СРСР. І ще в радянські часи (в кінці 80-х років) від нього можна було почути, що процес над «Спілкою визволення України» був фабрикацією, що архівні документи свідчать, що голодомор 1933 року — організований злочин і багато іншого, що шокувало і дивувало співрозмовників. Вони не сподівалися почути такі думки від історика партії. Але на загальних зборах про це не йшлося. Для критиків він був уособленням старої бюрократії. Спрацювали емоції. Іван Федорович не набрав необхідної кількості голосів, щоб стати академіком.

Тут теж проявився Курас у своїй інтелектуальній і моральній силі. Під час дискусії він не йшов на трибуну виправдовуватися, бо знав, де збурилися пристрасті, логіка доказів не сприймається. А коли, після зборів, до нього в коридорі підійшли друзі і колеги по науковому цеху, вони не побачили на обличчі Івана Федоровича ні суму, ні розчарування. Упереджуючи співчуття, сказав, що життя на цьому не кінчається. У кого не обрали — нічого не змінилося. Знань не стало ні більше, ні менше. Всі в перехідній ситуації. І невідомо, хто і як скористається своїм багажем знань, які матиме результати. Попрацюємо — побачимо. Далі ніколи не згадував

про ці вибори. Мабуть, вивів за межі своєї пам'яті, керуючись старим принципом «яко не было». Та й справді: для чого зациклюватися на тимчасових неприємностях, які породжені примхою ситуації.

Людиною же Іван Федорович був масштабного мислення і масштабної дії. Той, хто попадав в орбіту співпраці з ним, швидко проникався повагою до нього. У той час він дбав про зміцнення існуючих і створення нових інститутів у Відділенні історії, філософії і права. З'явилися інститути: українознавства, соціології, сходознавства, археографії. Розгорталася дослідження і публікації міждисциплінарного характеру, такі як 15-томна «Історія України крізь віки», тритомна «Історія Давньої України», перші томи п'ятитомної «Історії української культури», серія видань з історії політичних вчень в Україні. Йшла робота над шеститомною «Юридичною енциклопедією». Соціологи розпочали створення масивів інформації, що характеризували стан справ на всій території держави. Велику увагу Іван Федорович приділяв підготовці професіоналів вищої кваліфікації — докторів наук. Все це збирало навколо нього широке коло дослідників не тільки історико-філософсько-правового профілю, а й суміжних соціогуманітарних наук і навіть наук природничих та технічних.

Спілкування і співпраця — найкращі способи взаємопізнання людей. І швидко образ Кураса як «підкинутого бюрократа» замінювався визнанням його як провідного академічного вченого. На перших чергових виборах Іван Федорович безпроблемно пройшов у дійсні члени Академії. Навіть ті, хто на попередніх виборах голосували «проти», тепер агітували за нього. А один з тих, хто тоді з трибуни пропонував відхилити його кандидатуру, сам підійшов до нього і сказав: «Іване Федоровичу, на цей раз я буду «за». І, мабуть, іншого варіанту на зборах не може бути». Причиною такої переміни, треба ще раз відмітити, були, крім наукових здобутків, людські якості І. Ф. Кураса. Він завжди був відкритий для прохань колег, намагався допомогти їм не формально. І це цінувалося дуже високо. Вчені, як правило, люди великі в науці і часто зовсім беззахисні у життєвих справах.

Талант І. Ф. Кураса як вченого і організатора науки, так само і як державного та громадського діяча, розквітнув найбільш повно в період його віце-президентства в Академії. І вік, і досвід, і почуття обов'язку та відповідальності сприяли цьому. Іван Федорович, насамперед, людина команди. Він був абсолютно переконаний, що тільки командою одностайних можна забезпечувати успіх. Тому він дуже дорожив думкою і підтримкою президента Академії Б. Є. Патона і колег віце-президентів, з якими йому доводилося працювати одночасно. — А. П. Шпака, А. К. Шидловського, А. Г. Наумовця, В. Д. Походенка. Вважав, що коли у цій когорті не вироблена одностайна думка, — великі справи розпочинати не слід. Тому часто, прийшовши у Президію НАНУ, Іван Федорович знімав «сотку» і: «Шановний Борисе Євгеновичу, чи є у Вас хвилинка, щоб порадитися?». Ці «хвилинки» нерідко тривали довго, приєднувалися інші віце-президенти. Зате проблемні питання були всебічно обміркованими. І він своєму апарату доводив до виконання узгоджені рішення. Бувало, що й «вепри» (як жартують працівники Президії, від скорочення «в.-пр.» — віце-президент) по дорозі до себе завертали до кабінету І. Ф. Кураса, який був першим на шляху до інших віце-президентських

офісів. Іван Федорович завжди був носієм новин, умів оперативно синтезувати найновішу соціально-політичну інформацію, реалістично прогнозувати ситуацію.

Ставши віце-президентом, І. Ф. Курас пріоритетно підключився до тих зусиль, які вело керівництво Академії за збереження її статусу як головної державної наукової установи і самоврядної організації. Він добре усвідомлював, що руйнування Академії означало б втрату науково-технологічного потенціалу держави. Тому з часів віце-прем'єрства в уряді України постійно займався правовим забезпеченням функціонування Національної академії наук України і галузевих державних академій. У тому, що були прийняті закони про академічне майно, про технопарки як інноваційні центри, про підвищення пенсій і зарплат науковцям, що систематично виходили укази президентів України про підтримку Академії, була незаперчна і його заслуга.

Як суспільствознавець широкого профілю, політолог і прогнозіст І. Ф. Курас розумів, що імідж академічної науки і науки взагалі у трансформаційні часи залежить перш за все від здобутків соціогуманітаристики. Вона найближче до життя. До неї найбільше запитів і претензій. Саме вона повинна постійно складати картину суспільних перемін і виробляти стратегічні орієнтири. Він весь час шукав способів гармонізації фундаментальних досліджень з прикладними, посилення віддачі соціогуманітаристики для практики. Зростання нового знання бачилося в розширенні міждисциплінарних проектів, які б об'єднували, якщо не всі, то більшість установ Секції. А головним їх результатом — висновки і рекомендації для суспільної поведінки та управлінських рішень.

Справедливо вважається, що найшвидшим шляхом до цього є підготовка науково обґрунтованих концепцій, стратегій, прогнозів, моделей, програм з питань модернізації суспільства. І. Ф. Курас взяв курс саме на підготовку таких матеріалів у підвідомчих йому за розподілом віце-президентських обов'язків інститутах. Він хотів, щоб кожен з таких документів мав загальнодержавну вагу. За його ініціативи, підтримки, а нерідко й участі підготовлено Концепцію і Програму розвитку гуманітарної сфери, Концепцію політичної реформи, Концепцію державної інформаційної політики, Концепцію етнонаціонального розвитку України. У їх підготовці Іван Федорович не раз працював над текстами разом з творчою групою. І коли розходження думок учасників, здавалось би, не могли бути зведені до узгодженого положення, він брав ручку, сам синтезував тезу і казав: «А давайте розглянемо ще одне формулювання».

Особливо уважним був І. Ф. Курас до таких чутливих сфер, як мова, література, мистецтво, культура. Завжди застерігав, що тут треба бути зваженими й обережними. Стимулював працю фахівців над розробленням Концепцій безконфліктного розв'язання мовних проблем в Україні, Концепції упорядкування і розвитку словникової бази української мови. Ці документи з'явилися вже після його кончини, але стали йому пам'ятником.

Економіка не була профільною наукою для Івана Федоровича, однак їй він приділяв найбільше уваги. Добре знав її політичну ціну і роль у суспільному житті. Його мрія і вимога була — забезпечити науковий супровід економічної модернізації. За його віце-президентства, а частково пізніше, розпочато і підготовлено ряд аналітико-прогностичних документів загальноакадемічного значення.

Це — Стратегія і Концепція Програми підвищення конкурентоспроможності України, Концепція і Стратегія демографічного розвитку, Концепція розвитку соціального страхування, Концепція рентної політики.

Пріоритетним завданням для І. Ф. Кураса було впровадження надбань економічної науки в регіонах, розроблення і науковий супровід реалізації Комплексних планів соціально-економічного розвитку областей і великих міст, порятунку депресивних регіонів. Він згуртував для цього вчених-економістів Києва, Донецька, Львова, Одеси, Харкова. Були розроблені Комплексні плани для Західного, Донецького регіонів, міста Києва, більшості областей. Він уважно стежив за динамікою їх реалізації. На його робочому столі завжди був стос річних звітів, нових версій планів, експертних висновків на ці теми. У науковому насиченні економіки Іван Федорович бачив і засіб розвитку науки, і засіб запобігання і мінімізації криз. Це була свідома лінія, незважаючи на плінність управлінських кадрів, через що плани часто лежали без руху, і пасивність бізнесу у використанні досягнень вітчизняної науки.

Характерним для І. Ф. Кураса було відчуття нового в науці, в суспільній практиці, у викликах епохи. І в нього виробилася органічна потреба переносити нові творчі можливості на поле своєї діяльності. Тривалий час вважалося, та й досі ця думка не перевелася, що інноваційні технології, технології взагалі — то сфера техніки, природознавства, матеріального виробництва. А соціогуманітарна сфера — які там технології? Іван Федорович виступив ініціатором розгортання інноваційних технологій саме в цій галузі. Щоб зорієнтувати дослідницькі колективи, ним була ініційована спільна Сесія Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, Академії педагогічних наук України, Академії правових наук України і Академії мистецтв України. Великий хурал академічних соціогуманітаріїв спершу мляво дискутував питання про технологічні складові в об'єктах і дослідженнях їхнього улюбленого профілю. Зрештою обмін думками набрав обертів і у підсумку взяв курс на розробки і впровадження суспільних технологій і розвиток технологій соціогуманітарних досліджень. Суспільні й гуманітарні науки отримали нові важелі для свого збагачення. Інтелектуальні технології ввійшли в їх сферу.

Як учений і педагог І. Ф. Курас знав високу ціну інтеграції науки і освіти. Віце-президентські обов'язки незмірно розширили його співпрацю з МОН України. Його невідступною думкою була організація системної підготовки підручників і посібників для всіх ланок навчання на основі найновіших наукових досягнень. Одним з критеріїв ефективності роботи наукових установ він вважав підготовку підручників для середньої і вищої школи. Наполягав, що треба розпочинати з програм, бо вони закладають параметри наукового рівня навчального процесу. У результаті установи Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України підготували і видали нові підручники практично з усіх дисциплін їхнього профілю.

Іван Федорович шукав і заохочував ініціативи створення в Академії навчальних структур, де б випробували себе молоді претенденти на дослідника-соціогуманітарія. У своєму Інституті створив навчальний Інститут політичних наук для магістрів. В інститутах соціології і філософії запрацювали профільні вищі школи. А завдяки його потужній підтримці Інститут права, що спершу був створений на

базі Інституту держави і права НАН України, переріс у самостійний науково-навчальний комплекс — Київський університет права, що на міжнародному конкурсі ста університетів зайняв десяте місце. А Іван Федорович ще мріяв про створення в складі Академії потужного соціогуманітарного університету для масштабної підготовки молоді зміни.

Віце-президентські роки були для І. Ф. Кураса періодом невпинного творчого піднесення. Він став визнаним главою української соціогуманітаристики. А очолювана ним Секція суспільних і гуманітарних наук НАН України — центром наукового суспільствознавства.

Підступний тромб зрізав життя Івана Федоровича на етапі стрімкого злету. Але в нього залишилася чисельна школа учнів і послідовників. Вони після шоку мобілізувалися на реалізацію його ідей. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, що тепер носить ім'я І. Ф. Кураса, системно продовжує плани і програми свого засновника. На віце-президентському посту естафету понесли його друзі — спершу колега по історичній ниві академік В. М. Литвин, а нині — академік В. М. Гєєць, якого Іван Федорович високо цінував як висококласного економіста-прогнозиста і всіляко захищав від нападок, незадоволених його безкомпромісною науковою позицією.

У всіх, хто знав І. Ф. Кураса, залишився його незгладимий образ — легко усмінене обличчя мудрої, доброї, привабливої людини. Скульптор намагався передати це в камені пам'ятника на могилі. Значною мірою йому це вдалося. Але ніякий камінний образ не замінить живого, спогад про якого бентежить душу. І, мабуть, віддаючи данину моді, скульптор назвав пам'ятник «Дім молитви». Не ображаючи нікого, мушу сказати, що це — найменш підходяща назва для пам'ятника цієї славної людини. Більше б підійшла назва «Дім мислителя», як це й співзвучно пам'яті великого ученого.

Віце-президент І. Ф. Курас — постать української історії, яка на часовій відстані лише зростатиме.

В. М. Литвин

ДЕПУТАТСЬКІ БУДНІ Й ІНІЦІАТИВИ

Становлення представницької демократії нерозривно пов'язане зі становленням парламентаризму. Масштабні політичні, соціальні, економічні реформи, що розпочалися в Україні з проголошенням незалежності, потребували якісно нового та інтенсивного законотворчого процесу. Тогочасна загальна і загострена суспільна увага до парламентської діяльності багато в чому визначала, диктувала та мотивувала роботу Верховної Ради України. Через власний публічний досвід суспільство щоденно наочно переконувалося, наскільки важливим у його житті є затвердження нових принципів державності (а у зв'язку із цим і формування відповідного правового поля), наскільки зростає значення самого процесу творення закону, процедури напрацювання початкової концепції нормативного правового акта, наділеного вищою юридичною силою.

Складання й обговорення більшості законопроектів відбувалося фактично в «прямому ефірі», з пристрастями і протистояннями, з тривалими та виснажливими пошуками порозуміння й компромісу. Узгодження загальних політичних позицій, врахування думок та інтересів різних соціальних груп і прошарків, співвідношення з іншими, уже чинними, нормативними правовими актами, адаптування до діючої правової системи супроводжувалося не лише формуванням багатьох принципово нових правових інститутів та оновленням, поліпшенням чинного законодавства, а насамперед, державним утвердженням української спільноти, яка в цей час зримо і стрімко перетворювалася на реально повноцінну націю.

Визначальне місце в цьому, без перебільшення, історичному процесі належить інституту вищої представницької влади — Верховній Раді України. З проголошенням у 1990 р. суверенітету розпочалася новітня історія українського парламентаризму. З цього моменту за короткий історичний період ми пройшли справді колосальний шлях від системи номінальних Рад народних депутатів до професійного парламенту.

У відповідності з покладеними на вищий законодавчий орган державної влади повноваженнями, основними напрямками діяльності Верховної Ради України є вдосконалення законодавства України, розробка й ухвалення законів, які визначають і регулюють економічне, соціальне, суспільне і політичне життя держави.

Комплексний підхід дозволяє розглядати парламент України як цілісну систему, головним компонентом якої виступає особистість депутата з його об'єктивними і суб'єктивними зв'язками. Ефективність діяльності та загальний авторитет Верховної Ради України напряду залежать від фаховості та відповідальності при виконанні своїх професійних обов'язків народними депутатами України.

Узагальнено діяльність парламентаря можна означити трьома основними параметрами: представницьким, контрольним і нормотворчим. Народний депутат одночасно працює у Верховній Раді України немов би у кількох вимірах: він входить до депутатської фракції, що характеризує його політичну орієнтацію, є членом відповідного Комітету парламенту, що визначає його галузеву або фахову пріоритетність, та працює з виборцями на місцях, що можна вважати виявом територіального виміру діяльності.

Більшість народних обранців успішно діють у всіх цих напрямках, органічно поєднуючи суспільні, політичні, професійні, державно-громадянські компоненти у конструктивній послідовній роботі на благо рідної держави і свого народу.

До чільного числа таких подвижників належав і народний депутат України IV скликання Іван Федорович Курас.

Народним депутатом України І. Ф. Курас був обраний по багатомандатному загальнодержавному округу від виборчого блоку політичних партій «За Єдину Україну!» (порядковий номер у списку 19). Дата набуття депутатських повноважень: 14 травня 2002 р.

Одночасно із цим він балотувався до Верховної Ради України по одномандатному виборчому округу № 142 (самовисування). Вперше ж стати народним депутатом України І. Ф. Курас спробував у березні 1998 р. по виборчому округу № 142, Одеської області (на вибори з'явилося 71,7 %, за І. Ф. Кураса було віддано 15,6 %, в результаті чого він посів третє місце з 15-х претендентів).

До парламенту України І. Ф. Курас прийшов після набутого досвіду роботи в ЦК Компартії України, перебування на посаді віце-прем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики, віце-президента НАН України і директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

За цими скупими рядками офіційної біографії — великий шлях не лише теоретика, а й практика політичного процесу, не просто кабінетного дослідника й глибокого знавця політичної історії України та становлення її політичної системи, а й її активного діяча, творця і захисника.

У цьому — бути послідовним державником, патріотом, високим професіоналом, аналітиком і стратегом гуманітарної сфери Української держави, а не в бажанні отримати «почесний» статус члена парламенту, слід розглядати портрет законотворця І. Ф. Кураса.

В особі Івана Кураса до парламенту прийшов авторитетний політик і порядний фахівець, який не припускав появи лобістських, суперечливих із законом чи половинчастих рішень у законотворчості.

Наведені нижче сухі статистичні дані неповної каденції І. Ф. Кураса (дата набуття депутатських повноважень: 14 травня 2002 р.; дата припинення депутатських повноважень: 17 жовтня 2005 р.) переконливо засвідчують вагомість його самовідданого служіння народу України на парламентському поприщі.

- І. Ф. Курас:
- керівник групи з міжпарламентських зв'язків з Грецькою Республікою;
  - заступник керівника групи з міжпарламентських зв'язків з Французькою Республікою;
  - член групи з міжпарламентських зв'язків з Алжирською Народно-Демократичною Республікою.

Переходи по фракціях або депутатських групах:

Назва фракції (деп. групи)	Дата вступу	Дата виходу
Фракція «Єдина Україна»	15.05.2002	20.06.2002
Фракція «Регіони України»	20.06.2002	18.01.2005
Група «Демократична Україна»	20.01.2005	08.09.2005
Фракція політичної партії «Вперед, Україно!»	08.09.2005	17.10.2005

Якщо для багатьох членів парламенту 1990–2000-х рр. переходи по фракціях були звичним явищем, то І. Ф. Курас як високоморальна особистість подібні переходи сприймав як вимушену необхідність, що супроводжувалася, до того ж, неабиякими переживаннями й роздумами. Так, його вихід із Фракції «Регіони України» 18 січня 2005 р. був спричинений розходженнями в питанні сутності опозиції. І. Ф. Курас слушно вважав, що окрема політична сила не може перебувати в опозиції до власної держави, оскільки це означає бути в опозиції до свого народу. Таких і подібних за силою напруги ідеологічних конфліктів він не уникав, доводячи силою академічних аргументів і власним авторитетом необхідність утвердження незворотного курсу України на незалежність, демократію і верховенство права. На жаль, ці принципи ще й досі не стали аксіомою та усталеною практикою сучасного політичного процесу, у якому за вузькопартійними розбіжностями втрачаються національні інтереси.

Посади протягом скликання

Посада	Дата прийому	Дата звільнення
1	2	3
Голова підкомітету з міжпарламентських зв'язків Комітету Верховної Ради України у закордонних справах	03.07.2002	17.10.2005
Член Комітету Верховної Ради України у закордонних справах	11.06.2002	12.06.2002
Член Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України по перевірці достовірності фактів незаконної торгівлі зброєю з Республікою Ірак	17.10.2002	17.10.2005

Наукова та громадсько-політична діяльність І. Ф. Кураса

1	2	3	4
11/10-778 24.03.2004 (5 сесія) Курас Іван Федорович Народний депутат України ІV скл.	Кабінет Міністрів України Янукович Віктор Федорович	Депутатський запит щодо відзначення 100-річчя від дня народження видатного українського письменника Уласа Самчука	Відповіді № 2109/0/2-04 від 10.04.04 р. — віце-прем'єр- міністр Табачник
11/10-1054 04.06.2003 (3 сесія) Курас Іван Федорович Народний депутат України ІV скл.	Кабінет Міністрів України Янукович Віктор Федорович	Депутатський запит щодо повернення приміщення по вулиці Володимирській, 44 в місті Києві у державну власність з передачею Національній Академії наук України	Отримано з підпису 05.06.03 р. відправлено 05.06.03 р. № 34163 від 06.06.03 р. Прем'єр-міністр 06.06.03 р. — Струку (Хорошковському). Вик. Грабітченко Микола Володимирович- 70-94. Відповіді №25-4220/4 від 21.06.03 р. — Перший віце- прем'єр-міністр Азаров

Законопроекти, подані суб'єктом права законодавчої ініціативи (14)

№ реєстр. проекту	Дата реєстрації	Назва законопроекту	Став чинним Законом
1	2	3	4
2112-2	08.05.2003	про систему державної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації	
2592	27.12.2002	про проведення парламентських слухань «Регіональна політика в Україні: реалії і перспективи розвитку» (12 березня 2003 року)	476-IV
3194	04.03.2003	про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (щодо звільнення від земельного податку установ НАН України)	
3515	19.05.2003	про звернення Верховної Ради України до Голови Ради Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав	842-IV
4614	13.01.2004	про відзначення 200-річчя з дня народження видатного вченого М. О. Максимовича	1515-IV
5287	19.03.2004	про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного та громадсько- політичного діяча Симона Петлюри	
1	2	3	4

Перелік таблиць поправок, до яких були подані пропозиції (10)

№ реєстр. проекту	Заголовок таблиці поправок	Читання / Дата розгляду	Всього	Врах.	Відх.	Врах. част.	Врах. ред.	Інше	Немає висн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2582	Про товарну біржу	Друге читання – 25.11.2003	11	4	5	1	1	0	0
3143	Про політичну рекламу	Друге читання – 02.03.2005	4	2	0	1	0	1	0
3187-1	Про місто-герой Севастополь	Друге читання – 08.06.2005	2	1	0	1	0	0	0
3459-1	Лісового кодексу України	Друге читання – 19.10.2005	9	3	0	6	0	0	0
3608	Про внесення змін до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»	Друге читання – 07.04.2004	1	1	0	0	0	0	0

Даючи згоду балотуватися до Верховної Ради України за списками блоку політичних партій «За єдину Україну!», І. Ф. Курас добре знав (й про це він писав ще напередодні виборів 1998–1999 рр.), що тепер виборець робитиме свій вибір, спираючись уже не на привабливість передвиборних програм і гасел, а, орієнтуючись, насамперед, на зрозумілі підходи та механізми реалізації найгостріших соціально-економічних проблем сучасного українського суспільства.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4008	Про державне регулювання діяльності в Україні	Друге читання	22.06.2005	Економічного	2	Світового співтовариства, завершення	Про Державний бюджет України на 2005 рік	19.10.2004	1
6000	Про Державний бюджет України на 2005 рік	Перше читання	19.10.2004	Економічного	1	задоволення того часу життєві запити нашого народу.	Про Державний бюджет України на 2005 рік	19.10.2004	1
6027	Про управління об'єктами державної власності, науково-	Друге читання	10.10.2005	Економічного	1	що органічно поєднувався з багаторічним досвідом	Про управління об'єктами державної власності, науково-	10.10.2005	1
7562	Про взаємну безвекую форму необхідна якісна	Друге читання	06.09.2005	Економічного	1	нормативно-правова база, яка в кардинальним чином	Про взаємну безвекую форму необхідна якісна	06.09.2005	1
8000	Про Державний бюджет України на 2005 рік	Перше читання	11.10.2005	Економічного	1	Визначальним у парламентській діяльності І. Ф. Кураса було послідовне й цілеспрямоване відстоювання пріоритетності гуманітарних чинників у суспільному	Про Державний бюджет України на 2005 рік	11.10.2005	1

бутті. Його переконаність у тому, що не можна подолати бідність матеріальну, фінансову без подолання зубожіння духовного завжди була однозначною й непохитною. Показовим щодо цього була його особлива увага до проблем збереження культурної спадщини, яку він вважав неодмінним компонентом цивілізаційного здоров'я нації, важливою складовою духовного багатства людини, її історичної пам'яті. Він пристрасно виступав за створення у структурах місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування підрозділів, підпорядкованих Державній

службі охорони культурної спадщини, яку було створено у складі Міністерства культури і мистецтв. Прочитуємо лише частинку його виступу з цього приводу на пленарному засіданні 10 вересня 2002 р.: *«На жаль, ця служба практично зовсім не фінансується. У цьому одна з причин усього того безладдя і свавілля, яке чиниться щодо пам'яток історії і культури — злочинна забудова під стінами Софії Київської і на території Києво-Печерської лаври, тотальне розкрадання археологічних пам'яток, руйнування історичного центру Львова, занепад унікальних пам'яток у Кам'яниці-Подільському, ситуація на острові Хортиця, акти вандалізму на меморіальних кладовищах і таке інше. Цей сумний перелік можна продовжувати і продовжувати... дуже недосконалим є законодавство у сфері приватизації і землекористування... вважаємо за необхідне прискорити роботу з ратифікації Конвенції про охорону підводної культурної спадщини та доопрацювання проекту Закону України про перелік пам'яток, які не підлягають приватизації.*

З метою запобігання поширенню випадків вандалізму пропонуємо розробити зміни та доповнення до Кримінально-процесуального кодексу, посиливши покарання за відповідні злочини. Необхідно також прискорити роботу з укладення єдиного реєстру рухомих історико-культурних цінностей та державного реєстру нерухомих пам'яток культури. Вважаємо за доцільне провести відповідні роботи з гармонізації чинного законодавства.

...Треба, щоб уряд, нарешті, профінансував видання «Зводу пам'яток історії культури». Це паспорт нашої культури і історії (27 томів), і якщо вже держава неспроможна видати таке унікальне видання, то я не розумію, про що ми тут сьогодні говоримо...».

І. Ф. Кураса ніколи не покидало розуміння особливої суспільної місії Верховної Ради, цього вищого органу влади, який представляє інтереси всього українського народу і має визначальну головну мету: створення збалансованої правової бази для реалізації комплексної програми реформування всіх сфер життя, забезпечення прогресу та стабільності суспільства. Щиро вболіваючи за долю країни, її повноцінне державне здійснення, він завжди гостро реагував на будь-які спроби зайвої політизації суспільних настроїв.

Оглядаючи перебіг подій у ті непрості часи, звернемося до виступу І. Ф. Кураса в сесійній залі парламенту 13 вересня 2002 р., тим паче, що його бачення, системність сприйняття та розуміння подібних ситуацій — позачасове. Воно жодним чином не втратило своєї актуальності й у значно пізніші часи: *«...Те, що новий політичний сезон в Україні, за прогнозами, мав бути бурхливим, відомо всім. Усі гасла відомі, аргументи оприлюднено, мотиви зрозумілі, і справді невпинно наближається момент істини. І саме тому сьогодні слід іще раз серйозно замислитися над тими наслідками, до яких може призвести, як ми вже тут чули з цієї трибуни, і призводить штучна радикалізація дій протиборствуючих сторін.*

Зокрема, варто, очевидно, якось пояснити людям зміст самого гасла «Повстань Україно!»: наскільки узгоджується саме слово «повстання» з декларованим мирним характером акції 16 вересня. За будь-яких семантичних тлумачень, це слово (особливо з огляду на наш історичний досвід і пам'ять) асоціюється далеко не з мирними діями, для останніх є більш адекватні поняття.

На наш погляд, за цих обставин особлива роль і відповідальність належить парламенту, нам з вами, шановні колеги. Саме тому, користуючись високою парламентською трибуною... хотів би закликати представників різних політичних сил і відповідно наших парламентських фракцій — і зліва, і справа — до діалогу, до толерантності, до конструктивного обговорення тих справді назрілих проблем, які потребують свого практичного розв'язання.

...І починати тут треба, очевидно, з дискусії навколо шляхів реформування політичної системи. Це, справді, парадокс, що ми маємо безліч концепцій і законів, що торкаються реформування всіх галузей і підгалузей економіки, соціальної сфери, військової сфери, міжнародного життя, але й досі, більш як десять років, не створено науково обґрунтованої концепції реформування політичної системи. Може, саме через це ми маємо так багато проблем у інших сферах суспільного життя.

Розуміння цієї колізії є. Я хотів би нагадати шановним колегам, що в червні минулого року відбулася досить представницька науково-практична конференція, на якій виступили і Президент, і науковці, і лідери політичних партій, де були представлені погляди як зліва, так і справа. Може, саме сьогодні варто було продовжити таку роботу в толерантних формах.

Користуючись нагодою, я звертаюсь до вас, шановні колеги, до керівництва Верховної Ради, ...варто було б зробити нам ...заяву саме щодо толерантності, мирного характеру всіх акцій, які повинні відбутися, закликати до порозуміння, до громадянського миру і спокою... За будь-яких обставин, мені здається, без цього Верховна Рада, наш парламент, просто не може сьогодні бути справжнім чинником стабільності, миру і спокою в нашій державі».

Специфіка роботи парламентаря як особи, наділеної вищою владою — владою народу, особливо виразно проявляється в дієвому реагуванні на буттєві запити, які є справді визначальними для життя всього суспільства. Недаремно ж ще з часів римських трибунів носій народної влади уособлював демократичну сутність суспільства, виступав своєрідним єднальним приводом між народом і державним апаратом.

У цьому сенсі І. Ф. Курас був надзвичайно відповідальним і сумлінним парламентарем. Якщо оглянути перелік правових актів, які було розглянуто й ухвалено за його дієвої участі, то не можна не звернути увагу на широкий спектр проблем — яких би сфер суспільно-державного життя вони не стосувалися (від регіональної політики, регулювання відносин в галузі приватного підприємництва та державної підтримки малого і середнього бізнесу до сфери духовності, культурного просвітництва, фінансування охорони здоров'я, освіти і науки), головним їх покликанням завжди було забезпечення реального поліпшення умов існування людини. Важливою особливістю цієї діяльності була ще одна обставина. І. Ф. Курас ніколи не дозволяв собі забувати про те, що в Україні (згідно з даними останнього перепису населення 2001 року) проживають представники 130 етнічних груп і спільнот. З огляду на таку особливість національного складу країни, його депутатська діяльність у цій вельми чутливій сфері завжди відзначалася мудрою виваженістю, толерантністю, надзвичайною відповідальністю. Усі ці чесноти були сповна і взірчево продемонстровані І. Ф. Курасом у його законодавчій діяльності саме в цій царині.

З особливою гостротою і виразністю його полум'яна громадянськість проявилася й при розгляді складного питання голодомору. Тут обов'язково слід зазначити, що тоді ця тема лише набувала свого справжнього звучання. На відміну від багатьох, І. Ф. Курас добре розумів важливість проблеми, в якій «нерозривна єдність минулого і сьогодення, історії і майбутнього», був у числі тих, хто ініціював проведення з цього питання парламентських слухань, які відбулися 12 лютого 2003 року. Його виступ заслуговує на те, щоб майже повністю повторитися своєю пристрасністю й вагомістю на цих сторінках:

«Можливо, через те, що ми разом з усім людством переступаємо рубікон століть і тисячоліть, можливо, тому, надто багато білих, а точніше, чорних плям і сторінок ще залишаються нез'ясованими, і, можливо, тому, що дуже вже трагічно складалася історія для України в ХХІ столітті, а відтак дуже тяжко про неї говорити і писати, але треба, і про це свідчать наші сьгоднішні парламентські слухання.

Не повторюючи вже сказане в доповідях і попередніх виступах з огляду на регламент, дозвольте привернути вашу увагу лише до деяких міркувань і конкретних пропозицій. Можна вважати встановленим, що зусиллями громадськості, вчених і політиків, українських і зарубіжних, в основному, на сьогодні визначені причини, масштаби найближчі і віддалені наслідки голодомору і політичного терору в Україні.

За своїми масштабами цю страшну катастрофу можна порівняти тільки з жертвами у Другій світовій війні, правда із суттєвою поправкою: воєнні втрати, понесені на полі брані за святу справу, а жертви голодомору — результат війни, актів геноциду тоталітарної влади проти власного народу. Про подвиги героїв війни і подвиги героїв війни оспівано народом, увічнено в бронзі і мармурі, у книгах пам'яті. Про жертви голодомору заборонялося говорити 55 років, про це вже говорилося. Я мушу тут заради справедливості сказати про таке, що тільки в 1990 році Центральний Комітет Компартії України прийняв спеціальну постанову з цього питання, де відмежувався від своїх попередників і засудив їх. І після цього було видано перший збірник саме закритих до того часу документів — «Мовою документів, очима істориків».

Крім уроків людської пам'яті і політичної перестороги маємо здійснити цілком конкретні реальні справи. Щоб не говорити про цю драму тільки у зв'язку з круглими датами, треба нарешті налагодити систематичні дослідження, вивчення і всебічне висвітлення всіх її складових. Можна сказати, що вже багато зроблено, називалися цифри дуже справедливі і вражаючі. Але поки що це, хоча і дуже цікаві, важливі, але переважно розрізнені фрагментарні публікації. Необхідні створити комплексні, узагальнюючі дослідження. Вони можливі лише за умови об'єднання зусиль істориків і економістів, соціологів і демографів, народознавців і політологів, літературознавців, мистецтвознавців, архівістів, публіцистів і письменників.

Установи Національної академії наук України, створений в минулому році в Інституті історії центр дослідження геноциду мають забезпечити координацію всієї роботи, оприлюднення її результатів. Щоб ця робота

була успішною, потрібно здійснити, принаймні, два великих проекти: перший — це виявлення нових документів у архівосховищах інших країн, і передусім Росії, і повернення їх до України. В Москві зберігаються так звані особливі теки з відповідними постановами по Україні ЦК ВКП(б), Раднаркому, інформаційні матеріали та інших центральних органів влади того часу, зокрема сумної пам'яті комісії Молотова–Кагановича.

Тільки в архівах Свердловська (Катеринбурга) збереглося 32 тисячі особових справ депортованих з України за роки колективізації. Думаю, такі документи є в архівах Кубані, Вологди, Архангельська, Поволжя, Казахстану. Збереглися вони у фондах колишніх дипломатичних відомств Італії, Німеччини, прикордонних і митних служб Румунії і Польщі. У їх виявленні вченим-архівістам мають надати допомогу відповідні міністерства і відомства, а, можливо, і Верховна Рада України. Це дозволить видати корпус аутентичних документів, створити необхідну базу для видання мартіролога, книг народної пам'яті, свідчень людей всеукраїнського і регіонального масштабу.

Другий проект торкається відновлення демографічних досліджень в Україні. Як відомо, результати проведеного 1937-го року Всесоюзного перепису зафіксували зменшення населення порівняно з 1933-ім роком на 6 мільйонів. Керівник тогочасного ЦСУ був негайно розстріляний, майже всі демографи репресовані, зокрема був ліквідований всесвітньо відомий демографічний інститут в нашій академії, який очолювався академіком Птухою. Перепис 1937 року оголосили скасованим, але всі його матеріали, на щастя, збереглися.

Шановні колеги, московські демографи зараз, нещодавно видали книгу про 1937 рік, про цей перепис. Але про Україну там, звичайно, нічого немає. І це наш обов'язок, наше завдання. І ще один парадокс: Національний інститут демографії Франції за участю нашого колеги академіка Пирожкова підготував книгу «Еволюція смертності населення України у 20 столітті». Днями вона побачить світ французькою мовою, а у березні–квітні посольство Франції має намір презентувати її тут у Києві. Як кажуть, висновок очевидний.

Так от з метою запобігти цій ситуації за ініціативою Президента нашої академії, академіка Патона у минулому році в академії відтворено Інститут демографії і соціальних досліджень, який має якраз цими питаннями займатися не тільки в ретроспективному, але, звичайно, і в сьогоденному варіанті.

Щодо проекту наших рекомендацій. Підтримуючи ті тези, які там сформульовано, я хотів би внести пропозицію, щоб там зазначити і зафіксувати положення про необхідність визнати на державному рівні полеглих від голодомору українських селян жертвами політичного терору не заради матеріальних відшкодувань і компенсацій, а заради справедливості».

Скільки за ці об'єктивні слова й оцінки Іван Федорович вислухав на свою адресу образ і звинувачень від політичних опонентів — тільки йому відомо. Але відповідь його завжди була розважливою і мудрою, підтверджена неспростовними фактами родинної історії, болем від втрати багатьох рідних під час Голодомору.

Лозунгове визначення на кшталт того, що парламентська діяльність — це служіння державі, яке потребує повної самовіддачі, ентузіазму, творчого подвижництва набуває абсолютно природного звучання, коли застосовується в контексті депутатства І. Ф. Кураса. На прикладі знову ж таки поширеного цитування (зادля повноти бачення й розуміння суті проблеми) його виступу на парламентських слуханнях «Регіональна політика та місцеве самоврядування в Україні: законодавчі аспекти» можна зробити однозначний висновок — наскільки підготовлено, виважено, відповідально й системно він підходив до розв'язання нагально важливих суспільних завдань. У коротенькому виступі, у вигляді пропозицій, концентровано висловлена сутність проблеми і переконливо доведена необхідність глибокої муніципальної реформи. Першочергові завдання цієї реформи, які потребують відповідного законодавчого врегулювання, зводяться до такого:

«...це — перше, перерозподіл повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх, як того вимагає принцип так званої субсетіарності, закріплений в Європейській хартії місцевого самоврядування.

Друге. Це визначення статусу територіальних громад, і про це вже сьогодні мова йшла. Конституція України визначає територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування. В той же час ряд питань щодо статусу громади залишається невизначеною. Так законодавчо не встановлені територіальні межі здійснення громадою своїх функцій місцевого самоврядування, не врегульовані питання створення та реорганізації цих громад, їх внутрішньої організації, розподіл повноважень, об'єднання територіальних громад, їх державна реєстрація, тощо. Це явище вкрай ненормальне і його треба виправляти.

Третє торкається підвищення ролі обласних та районних рад у вирішенні питань місцевого і регіонального розвитку. Сьогодні ці органи нерідко виконують роль, ну, своєрідного статиста при місцевих державних адміністраціях, і настав час для переосмислення їх функцій, а в перспективі для створення власних виконавчих органів.

Четверта пропозиція зводиться до необхідності завершення реформи міжбюджетних відносин та вирішення питань ресурсного забезпечення місцевого і регіонального розвитку. Сьогодні місцева влада використовує існуючі можливості ресурсного забезпечення десь на 15–20 відсотків. На порядку денному стоїть питання також переходу до програмно-цільового методу формування місцевих бюджетів. Настав час подумати про можливість запровадження практики надання з Державного бюджету грантів для реалізації окремих проектів місцевого і регіонального розвитку на конкурсній основі.

П'яте. Необхідно переглянути саму концепцію місцевих податків і зборів, що має знайти відображення в Податковому кодексі. І до місцевих податків мають, звичайно, бути віднесені: податок на нерухомість і особливо податок на землю.

...Потребує стимулювання малого і середнього бізнесу на регіональному рівні і особливо тут постає питання про необхідність прийняття Програми розвитку малих міст України, про розвиток інвестиційної політики на регіональному рівні.

І останнє... Це є питання регіонального, прикордонного і транскордонного співробітництва. Сьогодні у нас, як ви добре знаєте, так звані єврорегіони, створені в основному по західному периметру кордонів України, на Сході їх дуже мало. Але й ті, що створені на Заході, на жаль, недостатньо контактують, я б так сказав, з європейськими структурами, зокрема, з Палатою регіонів Ради Європи, Асоціацією товариств європейських регіонів та іншими.

На завершення я хочу сказати про те, що... без вирішення цих проблем важко говорити про можливість успішного здійснення адміністративно-територіальної реформи, реалізації Програми діяльності уряду, забезпечення стабільності і єдності України, як унітарної держави».

Цей виступ буде цікаво поєднати і порівняти з іншим виступом І. Ф. Кураса на парламентських слуханнях 22 жовтня 2003 року «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи». Все так же вболіваючи за свою державу, відстоюючи її інтереси, він користується вже зовсім іншими засобами та інструментарієм, являючи приклад дипломатичного патріотизму в підходах до вирішення надзвичайно чутливих міждержавних питань:

«Філософи стверджують, що ні в чому так не виявляється закономірність, як у випадковості. Очевидно, випадковістю слід вважати те, що зустріч парламентаріїв Росії та України і наші парламентські слухання відбуваються, можна сказати, в піковий момент напруги навколо Керченської протоки. Однак закономірним є бажання і української, і російської сторін не лише знайти оптимальний вихід з цієї гострої, але, зрештою, часткової ситуації, а й зробити свій вагомий внесок у вироблення гарантій стабільних дружніх відносин між нашими суверенними державами на довготривалу перспективу. Це особливо важливо в Рік Росії в Україні.

Жорсткий регламент позбавляє можливості будь-яких ремінісценцій і детальних обґрунтувань, тому висловлю лише кілька міркувань і пропозицій.

Перше. Мені видається, що сьогодні при розгляді будь-яких, особливо спірних, проблем наших непростих взаємин в економічній, політичній, військовій, дипломатичній, культурній та інших сферах дуже важливо ставити в центр уваги основоположні національні інтереси наших держав і вирішувати проблеми на взаємну користь і на перспективу, при цьому максимально уникаючи взаємних звинувачень, посилок на історичні кривди й образи, і мнімі, і правдиві, однобічних оцінок подій і явищ, які зачіпають інтереси обох народів.

На превеликий жаль, нерідко ми зустрічаємося з повчальним синдромом, з бажанням поставити Україну в кут з позиції сили, і нерідко, на жаль, такі мотиви присутні у виступах багатьох політиків і з одного, і з другого боку.

Читаю останнє число російської «Литературной газеты», яка цілу сторінку присвятила досить різкій критиці українських істориків. Звинувачення в зоологічному націоналізмі й шовінізмі, в тому, що (цитую мовою оригіналу)

«значительная часть гуманитарной украинской интеллигенции сегодня усиленно уводит Украину от России. Та самая объединенная Европа, куда так рвется Леонид Кучма, весь этот местечковый национализм и шовинизм категорически отвергает. А без России, Белоруссии и Казахстана никуда вообще не вступиш».

Начебто це нас змушує робити адекватну відповідь, але ми цього не робимо. І якби ми зі свого боку почали критикувати, скажімо, російську сек'юритарну демократію або ідеї про ліберальну імперію, то навряд чи це сприяло б прозорим стосункам як у рамках СНД, так і в рамках двосторонніх відносин між Україною і Росією. Вихід ми вбачаємо в одному — в рівноправному реалістичному діалогові.

Фракція «Регіони України» до Року Росії в Україні видала журнал «Діалог», присвячений українсько-російським відносинам від давніх-давен до сьогодення. На сторінках видання подано виступи президентів наших держав, прем'єр-міністрів, глав регіонів і видатних учених. Мені здається, це якраз зразок плідного, поважного й уважного ставлення до інтересів один одного.

Друге, щодо проблеми Єдиного економічного простору. Я глибоко переконаний у тому, що підписана в Ялті глобальна угода аж ніяк не відміняє, а навпаки, передбачає посилення двосторонніх зв'язків прикордонних областей України і Росії. І тут треба не чекати на прийняття нових нормативних документів, ратифікацію угоди парламентами, створення нових міждержавних і тим більше наддержавних регулюючих органів, а задіювати продуктивні, викликані потребами самого життя механізми посилення ролі регіонів у системі українсько-російських відносин, повною мірою використовуючи вже набутий власний досвід і досвід функціонування єврорегіонів, який аж ніяк не суперечить співпраці, як відомо, відповідних держав у рамках Євросоюзу чи інших регіональних об'єднань.

Я глибоко переконаний, що якби така співпраця діяла на рівні, скажімо, Криму і Кубані, то й проблеми навколо Тузли не виникали б. Ми вважаємо, що назріла необхідність розроблення комплексної стратегії взаємовідносин між Україною і Росією, і не лише на рівні міжурядових, міждержавних стосунків, а й на рівні того, що ми називаємо народною дипломатією. Тому що так: ми начебто якоюсь мірою від Росії відійшли, а на Захід не прийшли і виявляємося в такому досить складному межовому стані. Очевидно, це потребує дуже серйозної уваги й аналізу.

Необхідно було б створити, на нашу думку, двосторонню раду у складі віце-прем'єр-міністрів, ключових міністрів України та Росії для розгляду цих та інших поточних проблем.

І ще про парламентські механізми, тут уже говорили. Як би там не було, але Україна вступила до Міжпарламентської асамблеї. І як вона там представлена? З десяти комітетів, здається, тільки в одному ми маємо своїх представників, в інших нікого немає, і ми там не працюємо. Я не думаю, що це на нашу користь і на користь нашим взаємовідносинам.

І останнє, про роль науки. Хочу сказати, що на тлі розпалених пристрастей слово вчених Росії і України має прозвучати особливо вагомо. Менш як за

місяць у нас в Києві відбудеться спільне засідання президії Російської академії наук і Національної академії наук України, де серед інших проблем особливий акцент буде зроблено на гуманітарній складовій наших стосунків. Я глибоко переконаний у тому, що це буде на користь розв'язанню багатьох проблем, і ми все зробимо для того, щоб сталося саме так».

І. Ф. Курас чудово розумів, що побудова в Україні громадянського суспільства, справді розвинутої демократії можлива лише при усвідомленій ідеологічній спрямованості нації, чіткому баченні своїх перспектив, мотивованих героїкою і звитягою вітчизняної історії. Про вагомість його особистого внеску в цю благородну справу, попри все інше, свідчать хоча б подані ним законопроекти: «Про відзначення 200-річчя з дня народження видатного вченого М. О. Максимовича», «Про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного та громадсько-політичного діяча Симона Петлюри», «Про відзначення 100-річчя з дня народження видатного письменника Уласа Самчука», «Про територію захисту культурної спадщини «Шевченківський національний заповідник»», «Про територію захисту культурної спадщини «Гетьманські столиці», «Про відзначення 125-річчя з дня народження видатного українського громадсько-політичного діяча, одного з керівників Української революції й національно-державного відродження, визначного письменника Володимира Винниченка».

З огляду на те, що парламент є відображенням, своєрідним дзеркалом суспільства, в якому представлені інтереси різних соціальних груп і прошарків, І. Ф. Курас прагнув шукати рівнодіючу в системі політичних сил, завжди віддавав перевагу діалогу, консолідованим рішенням, які задовольняли б усіх або більшу частину суспільства. В цьому сенсі значні надії він покладав на політичну реформу:

«У боротьбі, у зіткненні йшло реформування нашого життя. І переважно, якщо так бути об'єктивним абсолютно, воно торкалося, і це справедливо, економічної сфери, соціальної сфери, міжнародних відносин, військових, зовнішньополітичної доктрини нашої держави. Ми приймали закони, ми приймали доктрини, ми приймали концепції і таке інше. І єдина сфера, яка за цей час не перетерпіла цих змін, виявилась політична. Утворилася диспропорція і досить серйозна, і досить глибока у нашому суспільному житті. А відтак, якщо ми не внесемо цих змін і не приведемо все у відповідність, ми ризикуємо і надалі поглиблювати ці суспільні суперечності і протиріччя... ми прийшли до висновку про необхідність підтримати... зміни, бо ми є свідомі того, що це шлях до реальної демократизації суспільного життя, до реального політичного плюралізму, до реальної багатопартійності. Це шлях до суспільного договору, це шлях до політичної стабільності у державі, до гармонізації інтересів різних соціальних верств, політичних утворень. Це шлях, нарешті, до гармонізації інтересів центру і регіонів» (З виступу на пленарному засіданні 8 квітня 2004 р.).

Парламентська діяльність ще лише укрупнила постать І. Ф. Кураса і як яскравого політика, і як визначного громадсько-державного діяча, і як талановитого науковця. Проблеми інтелектуальної сфери, науки і освіти завжди були для нього

найважливішими. В одному з останніх своїх виступів, 8 червня 2004 року, він ніби узагальнив часові виклики в цій сфері:

«Побутує думка, що науково-технічна і особливо інноваційна діяльність, належать переважно до сфери природничих і технічних наук, до зацікавленості відповідних галузей народного господарства. Проте світовий досвід і наш власний переконує в тому, що без соціальної гуманітарної складової неможлива успішна реалізація проблем і, власне, науково-технічного розвитку. Саме звідси, на нашу думку, випливає розробка таких нових напрямів, як економіка знань, соціальні інновації загалом. Більше того, саме на стику цих сфер виникають нові проблеми, іноді гострі колізії, які потребують свого розв'язання, в тому числі, з урахуванням теми нашого обговорення — правового врегулювання.

Я в цьому зв'язку хотів висловити кілька пропозицій, тим більше, що в останні роки нагромаджено чималий і цікавий досвід, в тому числі в Національній академії наук України. Я хотів вас поінформувати, шановні колеги, що в Інституті держави і права, в нашій Академії створені і успішно функціонують нові наукові центри банківського права і інтелектуальної власності, енергетичного та ядерного права, теоретичних і правових проблем законотворчості і порівняльного правознавства, єдиний в країнах СНД Міжнародний центр космічного права. І вони переважно фінансуються з позабюджетних джерел.

На нашу думку, настав час поширити державне замовлення саме на ці сфери правового забезпечення тих ділянок, від яких значною, якщо не вирішальною мірою, залежить науково-технічний прогрес і інновації. Це ж також стосується розробок проблем вдосконалення соціальної політики нашої держави, забезпечення стабілізації українського суспільства, зниження в ньому рівня соціальної напруги і політичного протистояння, нейтралізації джерел міжетнічних, міжконфесійних та міжрегіональних суперечностей.

На наш погляд, назріло питання, яке вимагає розв'язання на державному рівні, — питання про надання Національній академії наук України права законодавчої ініціативи. Це питання вже неодноразово ставилося. Воно залишається нерозв'язаним.

Ще одна пропозиція. Мені здається, що, можливо, сьогодні Міністерству освіти, Національній академії наук разом з урядом і Верховною Радою варто було б започаткувати важливий проект, який можна умовно було б назвати: «Комп'ютерний всеобуч людей середнього і старшого віку». Ріст комп'ютеризації, перетворення комп'ютера в основний засіб освоєння освіти, культури і інформації без комп'ютерного всеобучу може призвести до своєрідного цифрового розриву між поколіннями, до масової неграмотності людей середнього і старшого віку, що негативно відіб'ється на виробництві, працевлаштуванні, рівні масової освіти і культури, соціальних настроях населення і, можливо, спричинятиме масштабні напруження між соціальними верствами населення і владою.

У цьому зв'язку виникає ще одне важливе питання, я умовно його називаю: «питання про українізацію комп'ютера», а саме: про програмний продукт українською мовою. Без цього молоді покоління будуть вчитися спілкуватися з

комп'ютером, між собою і світом не державною, а іншими, переважно англійською, мовами.

Дуже важлива сьогодні проблема, уже вона порушувалася і в доповідях, і у виступах, — це проблема функціонування технопарків. Ми маємо перший, на наш погляд, ще рано говорити про якісь висновки, але перший досвід формування єдиного поки що в Україні технопарку, який поєднує вчених в галузі природничих, технічних і гуманітарних наук, і він має назву: «інтелектуальні інформаційні технології». Ми дуже сподіваємося, що це буде вдала форма поєднання інтеграції вчених різних галузей.

І нарешті, назріло питання — і ми просили б до нього уважно поставитися — про створення фонду гуманітарних досліджень, який також має носити загальнодержавний характер з усіх точок зору. Ці й інші питання заслуговують уважного правового забезпечення. І я думаю, що всі колеги з різних фракцій могли б об'єднатися у вирішенні саме цих питань».

І. Ф. Курас встиг багато зробити для своєї країни. Він був у числі тих, чийми зусиллями піднімалися горизонти її гуманітарного розвитку, окреслювався стратегічний шлях творення національної державності, закладався законодавчий фундамент основоположних засад внутрішньої і зовнішньої політики незалежної України, поглиблювався партнерський діалог і співпраця з багатьма національними парламентами.

Ще більше добрих справ лишилося в задумах. Втілення їх у життя має стати найкращим пам'ятником визначному громадянину і великій людині, обов'язком його учнів і колег по парламентських буднях.

А. М. Закусило

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД АКАДЕМІКА І. Ф. КУРАСА (загальний огляд)

Сьогодні неможливо уявити українську політичну історію, етнополітологію, теорію політики і їх розвиток без імені та документальної спадщини вченого Івана Федоровича Кураса.

Унаслідок активної творчої наукової, державної, професійної та громадської діяльності І. Ф. Кураса, впровадження його новаторських ідей і творчих задумів утворився значний масив документів, які тепер стали надбанням Національного архівного фонду України. В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається архівна і документальна спадщина І. Ф. Кураса, яку в 2006–2009 рр. передали до Інституту сім'я І. Ф. Кураса та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Ф. Кураса.

Після проведення науково-технічного опрацювання в 2009 році всієї спадщини створено особовий архівний фонд І. Ф. Кураса під № 369 за 1939–2007 рр., який складається із 5 розділів, що містить 168 справ, загальною кількістю 499 документів. До складу фонду увійшли біографічні документи та документи про вченого, наукові праці і робочі матеріали до них, документи з діяльності, фото-документи та матеріали, зібрані фондоутворювачем.

Враховуючи популярність вченого та інтерес до його діяльності, ця стаття має на меті довести до широких науково-історичних та громадських кіл України інформацію про особовий архівний фонд академіка І. Ф. Кураса, його документальний склад, короткий зміст його складових частин: подати стислу біографічну довідку академіка І. Ф. Кураса, навести перелік його найважливіших наукових праць та інших документів, розміщених у фонді.

Серед біографічних документів і документів про вченого у фонді зберігаються особова справа вченого, свідоцтво про народження і атестат зрілості (оригінали), численні документи про відзначення ювілеїв, дипломатичні й службові паспорти, посвідчення народного депутата і радника Президента України, велика кількість оригіналів різних дипломів і документів про нагородження, зокрема, це диплом про закінчення Одеського державного університету, диплом кандидата

і доктора історичних наук та атестат доцента і професора, диплом члена-кореспондента АН України і академіка НАН України, академіка Української академії політичних наук, академіка Академії проблем безпеки, оборони і правопорядку (Російська Федерація), дипломи почесного доктора Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, почесного професора Маріупольського гуманітарного інституту, Донецького національного університету. Серед документів про нагородження слід виділити оригінали дипломів і посвідчень про нагородження орденом Дружби народів, Золотим орденом «Слава на вірність Вітчизні» II ступеня, Хрестом Пошани «За відродження України» II ступеня, Литовським орденом князя Гедимінаса IV ступеня, орденами Святого Станіслава III ступеня, святого Великомученика Георгія Побідоносця, Святого князя Володимира, срібною георгіївською медаллю «Честь, слава, труд» II ступеня, а також диплом лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки та представлені почесні грамоти Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, Академії педагогічних наук, Головного управління державної служби України та ін. Документи про І. Ф. Кураса включають статті «Добросовісний працівник науки», «Талант ученого, організатора науки», «Спілкуються вчені», «Академік Іван Федорович Курас та його внесок у розвиток українсько-грецьких відносин», а також статті, опубліковані в наукових записках «Курасівські читання» та ін. Цей розділ опису фонду закінчується некрологами і документами про вшанування пам'яті І. Ф. Кураса (повідомлення про відкриття аудиторії ім. акад. І. Ф. Кураса в Одеському державному університеті, пам'ятника І. Ф. Курасу на Байковому кладовищі тощо).

Одним із найбільших розділів архівної спадщини І. Ф. Кураса є масив документів з наукових праць і робочих матеріалів, який налічує 54 справи. Тут подано велику кількість наукових статей, доповідей на конференціях і засіданнях Президії НАН України тощо. Зокрема, це статті: «Академік М. Є. Слабченко: повернення в історію» (1993), «Пріоритети державного розвитку і трансформація гуманітарної сфери в Україні» (1998), «Етична константа у глобалізаційну добу» (2000), «Суспільні трансформації і суспільні науки: проблеми методології» (2001), «Політична реформа як необхідність» (2003), а також неопубліковані статті: «Витоки української державності», «Про деякі аспекти сучасного русинського руху в Закарпатті» та ін. У цьому розділі подані актуальні доповіді: «Проблема корінних народів у стратегії етнонаціонального розвитку України» (1998), «Славістика в Україні (погляд у майбутнє)» (2000), «Інформаційні ресурси України: стратегія розвитку» (2001), «Суспільні трансформації і політичні науки: підсумки і уроки» (2001), «Наука та інформація в системі джерел інноваційного розвитку» (2003), «Інтеграція інформаційних ресурсів — стратегічний напрям забезпечення інформаційних потреб суспільства» (2004) та ін, а також доповідна записка «Концептуальні засади визначення національної ідеї» (2004). Провідне місце в першому розділі займають брошури, монографії і книги І. Ф. Кураса. Серед них одна з перших монографій вченого «Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазних партій на Україні» (1978), а також монографії «Соборництво і націоналізм в українському державотворенні (1917–1920)» (2001), монографія «Етнополітологія. Перші кроки становлення» (2004), «Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років» (1999), а також

колективне фундаментальне видання «Політична історія України ХХ століття» (2004). До складу першого розділу увійшла й неопублікована велика монографія: «Ретроспективний аналіз суперечливої практики 60–80-х рр. у сфері патріотичного виховання молоді України та формування у неї національної свідомості (проблеми, уроки, перспективи)» [1990-ті рр.]. Цей розділ фонду завершується бібліографією вченого та робочими матеріалами до наукових праць, серед яких копії архівних документів з архівів України, Росії, Чехії, Австрії та матеріалів періодичної преси за 1917–1919 рр.

У фонді можна ознайомитися з документами про діяльність вченого. Це документи про участь у наукових конференціях і круглих столах, про діяльність члена-кореспондента АН України, віце-президента НАН України, віце-прем'єр-міністра України. В цьому розділі також можна ознайомитися з документами про діяльність народного депутата України (передвиборча програма, виступи, листи) і документами про роботу директором Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (звіт на Президії НАН України, поздоровлення з 10-річчям Інституту), інтерв'ю з І. Ф. Курасом, опублікованих в газетах тощо.

Цікаві й численні документи подані в розділі «Фотодокументи». Серед них фотознімки І. Ф. Кураса з Президентом України Л. М. Кравчуком, Л. Д. Кучмою, з Президентом НАН України Б. Є. Патеном, з президентом Азербайджану Ільгамом Алієвим, з академіками НАН України — М. Г. Жулинським, Ю. Ю. Кондуфором, Я. С. Яцківом, з митрополитом Володимиром, з Папою Римським Іоанном Павлом ІІ. Ряд фотознімків розкривають і міжнародну діяльність фондоутворювача. Це, зокрема, фото про перебування його в Німеччині під час державного візиту, зустріч з керівником фонду Сороса в Англії, зустріч з послом Китаю та з послами інших країн в Міністерстві закордонних справ України тощо. У фонді зберігаються фотознімки, що фіксують участь І. Ф. Кураса в науковій конференції, в нараді з економічної реформи, роботі експертної Ради загальнонаціональної програми «Людина року», під час перебування в Маріупольському гуманітарному інституті та Переяслав-Хмельницькому університеті. Тут знаходиться також цікавий фотоколаж «І. Ф. Курас серед видатних вчених-випускників Одеського державного університету». В цьому розділі розміщені численні фото-портрети І. Ф. Кураса і фотознімки його синів Дмитра і Артема та дружини Світлани Борисівни, фотознімки про увічнення його пам'яті (відкриття аудиторії ім. І. Ф. Кураса, проведення Курасівських читань тощо).

Серед матеріалів, зібраних ученим, слід виокремити доповідь Я. Пеленського «Минувшина і сучасність», резолюції V конгресу Української соціально-демократичної робітничої партії, газету «Соціалістична думка» і листи різних авторів, що стосуються роботи Української соціально-демократичної робітничої партії (1909–1923). У цьому розділі подано копію листа В. Винниченка в Політбюро ЦК КП(б)У (1933), а також художній буклет «Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова — 135 років з дня заснування».

Наукова і творча діяльність академіка І. Ф. Кураса, його ідеї і документальна спадщина як видатного історика ніколи не втратять своєї актуальності, до них зверталися, звертаються і будуть звертатися науковці, історики незалежної України.

Наукова та громадсько-політична діяльність І. Ф. Кураса

Загалом фонд № 369 академіка НАН України І. Ф. Кураса має значну наукову цінність, містить велику кількість наукових праць, біографічних документів і про діяльність І. Ф. Кураса, численні фотодокументи, які досить повно висвітлюють науковий і творчий шлях видатного вченого-історика, показують працездатність, принциповість і талант його як організатора історичної науки в Україні.

ПРАЦІ І. Ф. КУРАСА

1967

1. Більшовики Херсонщини в боротьбі проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції за встановлення Радянської влади. (жовт. 1917 — січ. 1918 рр.) // Наук. пр. з історії КПРС: Міжвід. наук. зб. — 1967. — № 15. — С. 108–125.
2. Большевики во главе национально-освободительного движения трудящихся Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март-декабрь 1917 г.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. — К., 1967. — 26 с.
3. Боротьба більшовиків України за створення першого Радянського уряду (листопад 1917 — січень 1918 рр.) // Наук. пр. з історії КПРС: Міжвід. наук. зб. — 1967. — № 13. — С. 3–17.
4. Керівництво більшовиків національно-визвольним рухом трудящих України в період підготовки Великого Жовтня (березень — жовтень 1917 рр.) // Вісн. Київ. ун-ту. Сер.: Історія КПРС. — 1967. — № 9 [1]. — С. 3–16. (у співавторстві)

1968

5. До питання про національно-визвольний рух на Україні в період підготовки і проведення Великого Жовтня // Наук. пр. з історії КПРС: Міжвід. наук. зб. — 1968. — № 20. — С. 13–23.
6. До питання про політичний і організаційний крах українських буржуазно-націоналістичних партій (1917–1920 рр.) // Там само. — 1968. — № 22. — С. 74–92. (у співавторстві)
7. Ленінська «Правда» в боротьбі за єдність революційних дій трудящих України й Росії (берез.-жовт. 1917 р.) // Архіви України. — 1968. — № 3. — С. 41–50. (у співавторстві)

1969

8. В серцях і звершеннях: (В. І. Ленін і Кіровоградщина). — Д.: Промінь, 1969. — 79 с., іл. (у співавторстві)
9. Джерела про ленінську тактику лівого блоку в діяльності більшовиків України (1905 р.) // Архіви України. — 1969. — № 6. — С. 3–10. (у співавторстві)
10. План-проспект курсу «Історія Комуністичної партії України» / М-во вищої і серед. спец. освіти УРСР. Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Каф. історії КПРС. — К., 1969. — 22 с. (у співавторстві)

1970

11. Курс лекцій з історії КПРС. Ч. I. — К.: Вищ. шк., 1970. — 410 с. (член авторського колективу)

1971

12. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції. (Берез.-груд. 1917 р.). — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. — 145 с.
13. Первинні партійні організації республіки на сучасному етапі комуністичного будівництва // Укр. іст. журн. — 1971. — № 10. — С. 3–11. (у співавторстві)

1972

14. Братерський союз народів. Комуністична партія — організатор утворення і зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — К.: Вищ. шк., 1972. — 275 с. (член авторського колективу)
15. Історико-партійна література про більшовизацію Рад на Україні в 1917 р. // Укр. іст. журн. — 1972. — № 11. — С. 128–136. (у співавторстві)
16. Об «Очерках» истории областных партийных организаций Украины: [Обзор] // Вопр. истории КПСС. — 1972. — № 10. — С. 116–121.

1975

17. Актуальні завдання історичної науки: [Республ. нарада вчених-істориків, м. Київ, листоп. 1974 р.] // Комуніст України. — 1975. — № 1. — С. 73–78.
18. Актуальні питання інтернаціонального виховання трудящих: (Республ. наук.-метод. конф.) // Там само. — 1975. — № 3. — С. 36–42. (у співавторстві)

1976

19. Боротьба більшовиків України за зміцнення союзу сил соціалістичної революції і національно-визвольного руху (берез.-жовт. 1917 р.) // Укр. іст. журн. — 1976. — № 12. — С. 28–44.

1977

20. В авангарді революційних мас. Більшовики на чолі народних мас України у Жовтневій революції. — К.: Вищ. шк., 1977. — 205 с. (член авторського колективу)

21. В борьбе за власть советов на Украине. — К.: Вищ. шк., 1977. — 247 с. (член авторського колективу)
22. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине, февраль 1917 г. — февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий: В 2 ч. Ч. 1. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу Великого Октября, февраль — октябрь 1917 г. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1977. — 711 с. (член редколлегии)
23. Комуністична партія України в резолюції і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2 т. / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України. — К.: Політвидав України, 1976 — 1977. — Т. 1–2. (упорядник)
24. Нариси історії Комуністичної партії України / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України. — 4-ге вид., доп. — К.: Політвидав України, 1977. — 844 с. (член авторського колективу)
25. Українська радянська енциклопедія : [У 12 т.]. — 2-ге вид. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1977–1985. — Т. 1–12. (науковий консультант)

1978

26. Боротьбисти // Українська радянська енциклопедія: [У 12 т.]. — 2-ге вид. — К., 1978. — Т. 2. — С. 6.
27. Боротьбисты // Украинская советская энциклопедия: [В 12 т.]. — К., 1979. — Т. 2. — С. 5.
28. Временное правительство в России // Украинская советская энциклопедия: [В 12 т.]. — К., 1979. — Т. 2. — С. 365.
29. Дослідження суспільствознавців республіки, присвячені ювілею Великого Жовтня // Комуніст України. — 1978. — № 2. — С. 91–96.
30. Коммунистическая партия Украины // Украинская советская энциклопедия: [В 12 т.]. — К., 1981. — Т. 5. — С. 226–228. (у співавторстві)
31. Комуністична партія України // Українська радянська енциклопедія: [У 12 т.]. — 2-ге вид. — К., 1980. — Т. 5. — С. 339–341. (у співавторстві)
32. Тимчасовий уряд в Росії // Українська радянська енциклопедія: [У 12 т.]. — 2-ге вид. — К., 1984. — Т. 11, кн. 1. — С. 246–247.
33. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / Ин-т истории партии при ЦК КПСС Украины. — К.: Наук. думка, 1978. — 315 с. (член авторського колективу)
34. Украинская советская энциклопедия: [В 12 т.]. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1978–1985. — Т. 1–12. (науковий консультант)

1980

35. Из опыта борьбы большевиков Украины против украинских мелкобуржуазных партий накануне Великого Октября // Непролетарские партии России в 1917 году и в годы гражданской войны: Материалы науч. симп. — К., 1980. — С. 39–55.
36. В. И. Ленин и большевистские организации Украины в Октябрьской революции / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1980. — 373 с. (у співавторстві)

37. Ленинское учение о политических партиях и современность // Ленинизм — революционное знамя нашей эпохи: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 110-й годовщине со дня рожд. В. И. Ленина. — К., 1980. — С. 320–325.
38. Ленінізм і Великий Жовтень: (Деякі питання пролетарського інтернаціоналізму і сучасність // Комуніст України. — 1980. — № 4. — С. 54–63.
39. Ленінська непримиренність до буржуазно-націоналістичної ідеології: Критика сучас. буржуаз. ідеології та ревізйонізму // Під прапором ленінізму. — 1980. — № 9. — С. 52–57. (у співавторстві)
40. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Док. и материалы: В 3 т. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Наук. думка, 1980. — Т. 1. — 555 с.; Т. 2. — 519 с.; Т. 3. — 507 с.: ил. (член редколлегии)
41. Торжество ленинских идей пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных националистических партий на Украине: Дис. ... докт. ист. наук: 07.00.01. — К., 1980. — 475 л.

1981

42. До питання про ідейно-політичну суть «лівих» течій в УСДРП // Укр. іст. журн. — 1981. — № 3. — С. 83–95. (у співавторстві)
43. Дружба народів СРСР — велике завоювання ленінської національної політики КПРС. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1981. — 270 с. (член авторського колективу)
44. История Украинской ССР: В 10 т. / АН УССР. Ин-т истории. — К.: Наук. думка, 1981–1985. — Т. 1–10. (член редколлегии)
45. «Круглий стіл» в редакції «Українського історичного журналу» // Укр. іст. журн. — 1981. — № 1. — С. 5–32. — (Історики УРСР до XXVI з'їзду КПРС). (учасник «круглого столу»)
46. Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. — К.: Политиздат України, 1981. — 666 с. (член авторського колективу)

1982

47. Великая Окрябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине, февраль 1917 г. — февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий: В 2 ч. Ч. 2. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за установление Советской власти на Украине, октябрь 1917 г. — февраль 1918 г. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1982. — 959 с. (член редколлегии)

1983

48. Великой партии отряд: Из истории большевистских организаций Украины / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1983. — 309 с. (член редколлегии)
49. Образование СССР и крах мелкобуржуазных партий на Украине // Великая сила братского единства: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 60-летию образования Союза ССР. — К.: Политиздат Украины, 1983. — С. 284–288.

50. Сплочение большевиков Украины на идейно-политической платформе Апрельских тезисов В. И. Ленина // Великой партии отряд : Из истории большевист. орг. Украины. — К., 1983. — С. 140 — 159. (у співавторстві)

1984

51. Боевое братство народов СССР: Дружба и массовый героизм народов СССР в боях за сов. Украину в Великой Отечественной войне: Док. и материалы / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Наук. думка, 1984. — 456 с. (член редколегії)
52. Вірний солдат революції (до 90-річчя Я. Б. Гамарника) // Ленин. знамя. — 1984. — 14 черв.
53. До питання про ленінську методологію дослідження історії політичних партій Росії // Укр. іст. журн. — 1984. — № 4. — С. 81–89.
54. З витоків великої дружби // Рад. Україна. — 1984. — 26 жовт.
55. Комуністична партія України // Правда України. — 1984. — 14 черв.
56. Служіння народів (до 90-річчя від дня народження Я. Б. Гамарника) // Правда України. — 1984. — 14 черв.
57. Товариш Дем'ян: [До 90-річчя з дня народж. Д. С. Коротченка] // Комуніст України. — 1984. — № 11. — С. 78–83.

1985

58. Великий Жовтень і крах націоналістичного реформізму на Україні. — К.: «Знання», 1985. — 46 с. — (Сер. 1. «Історія, теорія і політика КПРС» / Т-во «Знання» УРСР; № 12).
59. Документи про діяльність нелегального ЦК КП(б)У (жовтень 1942 — червень 1943 рр.) // Укр. іст. журн. — 1985. — № 5. — С. 33–40.
60. Ідейний арсенал комуністів. (До завершення 50-томного видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса українською мовою) // Під прапором ленінізму. — 1985. — № 22. — С. 32–34.
61. Легендарний комдив (до 90-річчя від дня народження М. О. Щорса) (рос. мовою) // Известия. — 1985. — № 6.
62. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944: В 2 кн. / Ин-т истории партии при ЦК КПУ; Ин-т истории АН УССР. — К.: Наук. думка, 1985. — Кн. 1–2. (член редколегії)
63. Пролог Великого Жовтня (Революція 1905–1907 рр. в Росії і сучасність) // Радянська Україна. — 1985. — 22 січ.
64. Революція 1905–1907 років у Росії і сучасність: Доп. [на респ. наук. конф., присвяч. 80-річчю революції 1905–1907 рр. у Росії, Київ, січ. 1985 р.] // Під прапором ленінізму. — 1985. — № 2. — С. 28–32.
65. *Рена Н. А.* Воспитание школьников на примере жизни и деятельности В. И. Ленина: Из опыта внеклас. воспит. работы. — К.: Рад. шк., 1985. — 197 с. (редактор)

66. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Док. и материалы: В 3 т. — 2-е изд., доп. — К.: Наук. думка, 1985. — Т. 1. — 519 с.; Т. 2. — 512 с.; Т. 3. — 511 с. (член редколлегии)
67. Сторінки культурного будівництва // Укр. іст. журн. — 1985. — № 4. — С. 152–154.

1986

68. Восстановление Донбасса, 1946–1950: Док. и материалы / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1986. — 573 с. (відповідальний редактор)
69. История завода «Арсенал» имени В. И. Ленина / АН УССР. Ин-т истории. — К.: Наук. думка, 1986. — 559 с. (член редколлегии)
70. Історія застерігає: Трофейні док. про злочини нім.-фашист. загарбників та їхніх посібників на тимчасово окуп. території України в роки Великої Вітчизняної війни / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України. — К.: Політвидав України, 1986. — 265 с. (член редколлегии)
71. Культурне будівництво в Українській РСР, 1928 — червень 1941 рр.: Зб. док. і матеріалів / АН УРСР. Ін-т історії та ін. — К.: Наук. думка, 1986. — 416 с. (член редколлегии)
72. Повчальний урок історії: (Ідейно-політ. банкрутство Укр. соціал.-демократ. робітничої партії). — К.: Політвидав України, 1986. — 185 с. (у співавторстві)

1987

73. Великий Жовтень і горомадянська війна на Україні: Енцикл. довід. / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України — філ. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. — 632 с.: іл. (відповідальний редактор)
74. Ленінські уроки перебудови в дії // Укр. іст. журн. — 1987. — № 4. — С. 5–13.
75. Осуществление ленинской национальной политики в СССР. — К.: Вищ. шк., 1987. — 238 с. (у співавторстві)

1988

76. Восстановление Приднепровья, 1945–1950: Док. и материалы / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1988. — VI, 530 с. (член редакційної колегії)
77. *Квиринг Э. И.* Избранные речи и статьи / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1988. — XII, 484 с.: портр. (голова редколлегии)
78. Сумская область в период Великой Отечественной войны, 1941–1945: Сб. док. и материалов. — 2-е изд., доп. — К.: Наук. думка, 1988. — 438 с. (член редколлегии)
79. Штаб непокоренных: (Укр. штаб партиз. движ. в годы Великой Отечественной войны) / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины. — К.: Политиздат Украины, 1988. — 330 с. (у співавторстві)

1989

80. «Вся власть Советам!»: [Из истории становления Сов. власти на Украине: К 72-й годовщине образования УССР]: (Беседа) // Правда Украины. — 1989. — 24 дек.
81. Історико-партійні дослідження: імператив нового мислення // Про минуле — заради майбутнього: Зб. ст. — К., 1989. — С. 7–20.
82. На шляху до з'їзду КП(б)У // Про минуле — заради майбутнього: Зб. ст. — К., 1989. — С. 22–34.
83. Перебудова і актуальні проблеми вивчення історичного досвіду // Укр. іст. журн. — 1989. — № 7. — С. 3–18.
84. Про минуле — заради майбутнього: Зб. ст. / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1989. — 408 с.: іл. (голова редколегії)
85. Соціалістичний вибір українського народу: Діалог з історією // Комуніст України. — 1989. — № 5. — С. 41–57. (у співавторстві)

1990

86. Возз'єднання: погляд із сьогодення: Матеріали «круглого столу», присвяч. 51-й річниці возз'єднання Зах. України з Радянською Україною // Рад. Україна. — 1990. — 27 жовт.
87. Жовтень: історія і сучасність: (Беседа) // Рад. Україна. — 1990. — 7 листоп.
88. Жовто-блакитний на фоні червоно-блакитного // «Союз» (Тижневий додаток до газети «Известия»). — 1990. — № 4.
89. Ленін і Компартія України (1919–1920): З нових джерел // Сторінки історії Української РСР: Факти, проблеми, люди. — К., 1990. — С. 77–90. (у співавторстві)
90. В. І. Ленін і становлення державності українського народу // Під прапором ленінізму. — 1990. — № 10. — С. 14–20.
91. 1917 рік: Соціально-політичні альтернативи і Україна // Маршрутами історії: Зб. ст. — К., 1990. — С. 31–65. (у співавторстві)
92. Феномен Щербицького: 17 років на чолі ЦК Компартії України // Співка. — 1990. — № 5–6.
93. О. Я. Шумський в роки Жовтня і громадянської війни: Еволюція поглядів і політична діяльність // Укр. іст. журн. — 1990. — № 12. — С. 105–116. (у співавторстві)

1991

94. Актуальні проблеми національної політики // Правда Украины. — 1991. — 11 січ.
95. Второй съезд КП(б)У. 17-22 октября 1918 г.: Протоколы / ЦК Компартії України. Ін-т політ. дослідж. — К., 1991. — 241 с. (член редколегії)
96. Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Ін-т політ. дослідж. — К.: Україна, 1991. — 478 с. (член редакції)
97. Скрипник М. О. Вибрані твори / Ін-т політ. дослідж. — К.: Вид-во Україна, 1991. — XVIII, 617 с. (голова редколегії)

98. Штрихи до портрета в інтер'єрі епохи: (Замість передмови) // Скрипник М. О. Вибрані твори. — К., 1991. — С. III–XVIII.
99. Сучасні політичні партії і рухи на Україні. — К., 1991. — 320 с. (автор передмови, керівник).

1992

100. Етнополітологія: запити життя і відповіді вчених // Політика і час. — 1992. — №3. — С. 60–66.
101. М. І. Міхновський: постать на тлі епохи // Укр. іст. журн. — 1992. — № 9. — С. 76–91; №10/11. — С. 63–79.
102. Не живемо, а сплачуємо борги: Інтерв'ю про створення і перспективи діяльності Інституту національних відносин і політології АН України // Голос України. — 1992. — 14 лют.

1993

103. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії / Ін-т держ. і права АН України та ін. — К.: Друк. МВС України, 1993. — 807 с. (відповідальний редактор)
104. Загальнонаціональні та регіональні державотворчі інтереси в сучасній Україні // Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наук. конф., січ. 1993 р. — К., 1993. — С. 33–41. (у співавторстві)
105. Національна ідея як першовиток державності // Там само. — С. 125–127.
106. Слово про академіка М. Є. Слабченка // Вісн. АН України. — 1993. — № 2. — С. 37–44.
107. Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наук. конф., січ. 1993 р. / Ін-т нац. відносин і політології АН України та ін. — К.: Ін-т сист. дослідж. освіти України, 1993. — 408 с. (голова редколегії)
108. Федерація чи унітарна держава?: Загальнонац. та регіон. державотвор. інтереси в сучас. Україні // Політика і час. — 1993. — № 6. — С. 4–8.
109. Церква і національне відродження / Ін-т нац. відносин і політології АН України. — К., 1993. — 408 с. (голова редколегії)

1994

110. Відродити іудаїку в Україні // Еврейские вести. — 1994. — № 21–22.
111. Демографическая ситуация в Украине, безусловно, тревожная, но не катастрофическая // Правда Украины. — 1994. — 11 листоп.
112. Державотворчі інтереси в сучасній Україні. Загальнонаціональний та регіональні аспекти // Вісн. НАН України. — 1994. — № 4. — С. 26–31.
113. Євреї в незалежній Україні: Проблеми досліджень // Політика і час. — 1994. — № 8. — С. 42–46.
114. Короткий довідник з історії України. — К.: Вища шк., 1994. — 255 с. (член авторського колективу)
115. Крим і Україна: Нова сторінка історії // Київ. старовина. — 1994. — № 6. — С. 2–6.

116. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. док. і матеріалів / НАН України, Ін-т нац. відносин і політології. — К.: Наук. думка, 1994. — 559 с. (голова редколегії)
117. Не приемлю само это понятие — команда // Киев. ведомости. — 1994. — 2 верес.
118. Про війну — тільки правду // Уряд. кур'єр. — 1994. — 24 верес.
119. Проблеми соборності в Україні в ХХ ст. / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1994. — 230 с. (голова редколегії)
120. Просто треба працювати // Уряд. кур'єр. — 1994. — 30 серп.
121. Справа Бейліса: погляд із сьогодення: Тези міжнар. наук. конф. до 80-річчя закінчення процесу у справі Бейліса, Київ, 28–29 жовт. 1993 р. / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1994. — 112 с. (голова редколегії)
122. Українська ідея. Перші речники / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К.: Знання, 1994. — 180 с. (голова редколегії)
123. Українська ідея. Постаті на тлі революції / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1994. — 256 с. (голова редколегії)

1995

124. Будет ли государство прокладывать путь частному предпринимательству // Деловые новости. — 1995. — 17 янв.
125. Возвращение депортированных народов может не завершиться до конца ХХ столетия... Если этому процессу не будет придан статус мировой проблемы: (Интервью) // Киев. ведомости. — 1995. — 12 янв.
126. «Меняя плюс на минус, мы можем создать неизвестную нашему народу войну», — считает вице-премьер Иван Курас: (Интервью) // Киев. ведомости. — 1995. — 6 мая.
127. Найголовніший наш здобуток — ми утримали гуманітарну сферу: (Інтерв'ю) // Уряд. кур'єр. — 1995. — 27 лип.
128. Національна культура в сучасній Україні / Ін-т нац. відносин і політології НАН України. — К.: Асоц. «Україна», 1995. — 442 с. (член редколегії)
129. Повернення татар в Крим // Киев. ведомости. — 1995. — 12 січ.
130. Святкові урочистості — це не разова кампанія: (Інтерв'ю) // Голос України. — 1995. — 20 квіт.
131. «Сьогодні виконавча влада повинна мати більший обсяг повноважень»: Віце-прем'єр-міністр з питань гуманіт. політики відповідає на запитання голов. ред. // Вісті з України. — 1995. — 26 січ.–1 лют.
132. Сьогодні виконавча влада повинна мати більший обсяг повноважень // Вісті з України. — 1995. — 31 січ.
133. Такі події роблять нас нацією, народом: (Інтерв'ю) // Уряд. кур'єр. — 1995. — 27 лип.
134. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: Материалы «круглого стола» / Ин-т нац. отношений и политологии НАН Украины. — К.: Асоц. «Україно», 1995. — 160 с. (член редколегії)
135. Vice Premier Ivan Kuras. Discusses Partnership Needs // Monitor. — 1995. — P. 18–19.

1996

136. Актуальні проблеми історії і культури євреїв України: Зб. ст. та матеріалів / НАН України. Ін-т нац. відносин та політології. — К., 1996. — 386 с. (редактор)
137. Каких перемен ждут ученые?: (Интервью) // Правда Украины. — 1996. — 15 февр.
138. Мала енциклопедія етносторонствознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с. (член редколегії)
139. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934): Доповідь // Укр. історик. — Нью-Йорк; Торонто; К.; Л.; Мюнхен, 1996. — Т. 33: Михайло Грушевський: студії і матеріали: З нагоди 130-річчя від дня народж. — С. 220–227.
140. Покладатися на мудрість народу: (Интерв'ю) // Уряд. кур'єр. — 1996. — 11 лип.
141. «Популістские лозунги левых недолговечны!»: (Беседа) // Новое рус. слово. — 1996. — 3 мая.
142. Потрібна велика «інвентаризація»: Наука, як продукт пізнання, не може деградувати, вважає віце-прем'єр-міністр Іван Курас: (Интерв'ю) // Демократ. Україна, 1996. — 15 лют.
143. Приоритеты гуманитарной политики: (Беседа) // Зеркало недели. — 1996. — 10 авг.
144. Утверджувати Українську духовність: (Интерв'ю) // Уряд. кур'єр. — 1996. — 14 трав.
145. Філія Всеукраїнської Академії наук у Ленінграді // Київ. старовина. — 1996. — № 1. — С. 85–92. (у співавторстві)
146. Ювілей Петра Могили — подія європейського значення: (із виступу на Міжнар. колоквіумі в Парижі // Київ. старовина. — 1996. — № 6. — С. 66–68.
147. I believe in our People's Wisdom // Ukraine. — 1996. — № 198. — С. 18–20.

1997

148. Демократія і державність в Україні: проблеми гармонізації: Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 6–7 лют. 1997 р. / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології — К.: ІНВІП, 1997. — 156 с. (голова редколегії)
149. Етнополітичний розвиток України: досвід, пробл., перспективи / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К.: ІНВІП, 1997. — 221 с. (член авторського колективу)
150. Етнонаціональні відносини і політика в науковому вимірі // Наук. зап. / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1997. — Вип. 1. — С. 5–10.
151. *Єфремов С. О.* Щоденники, 1923–1929. — К.: Газ. «Рада», 1997. — 834 с. — (Сер. «Мемуари») (член редколегії)
152. Наукові записки. Вип. 1. / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1997. — 128 с. (голова редколегії)
153. Наукові записки. Вип. 2. / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1997. — 142 с. (голова редколегії).
154. Педагогічну науку — на бистрінь часу // Пед. газ. — 1997. — № 5.
155. Сергій Єфремов і його щоденники // Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. — К., 1997. — С. 5–20.

1998

156. Віддаю перевагу політикам-професіоналам // Котовські вісті. — 1998. — 5 лют.
157. Єврейські студії в контексті вивчення всесвітньої та української історії // Наук. зап. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1998. — Вип. 4. — С. 3–9.
158. Комунізм у посткомуністичному світі // Політ. думка. — 1998. — № 3–4. — С. 32–42.
159. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий регіональний та територіальний виміри. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енцикл. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького та ін. — К.: Довіра, 1998. — 911 с. (член редакційної ради)
160. Наукові записки. Вип. 3. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1998. — 82 с. (голова редколегії)
161. Наукові записки. Вип. 4. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1998. — 186 с. (голова редколегії)
162. Наукові записки. Вип. 5. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1998. — 206 с. (голова редколегії)
163. Наукові записки. Вип. 6. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1998. — 204 с. (голова редколегії)
164. Парламент України: Вибори–98 = Parliament of Ukraine: Elections — 98: Документи, статистика, бібліогр. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: Парлам. вид-во, 1998. — 423 с. (голова редколегії)
165. Політична система сучасної України: Особливості становлення, тенденції розвитку / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж.. — К.: Парлам. вид-во, 1998. — 349 с. (член авторського колективу)
166. Я никогда не порывал связей с родным краем // Слово и дело. — 1998. — 24 янв.; Балтский вестн. — 1998. — 31 янв.

1999

167. Вибори і вибір: 1998–1999 // Стратег. панорама. — 1999. — № 3. — С. 38–47.
168. Держава должна быть унитарной // Зеркало недели. — 1999. — 16 янв.
169. До національної консолідації // Уряд. кур'єр. — 1999. — 18 берез.
170. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К.: ІПіЕНД, 1999. — 656 с.
171. Исторический опыт межнационального и межконфессионального согласия в Крыму: [Сб. науч. тр. по материалам конф., Симферополь, 4–5 окт. 1999 г.] / Ин-т полит. и этнонац. исслед. НАН Украины; Крым. отд-ние ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского. — Симферополь, 1999. — 176 с. (член редколегії)
172. Ідея соборності України: історія і сьогодення // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми: (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.): Збірник. — К., 1999. — С. 4–11.

173. Інтелігенція в сучасному світі // Інтелігенція — гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — С. 5–7.
174. Інтелігенція — гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: Стилос, 1999. — 199 с. (відповідальний редактор)
175. Інформатизація та бібліотеки України // Бібл. вісн. — 1999. — № 6. — С. 11–13.
176. Кіровоградщина на зламі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи: Всеукр. наук.-практ. конф. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж.; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. К. Винниченка; Кіровоград. обл. держ. адмін. — Кіровоград, 1999. — 252 с. (голова редколегії)
177. Конкуренти можуть стати союзниками: (Прес-конф. кер. центр. вибор. штабу Л. Д. Кучми І. Кураса, присвяч. підсумкам 1-го туру президент. виборів) // Уряд. кур'єр. — 1999. — 2 верес.
178. Наступне п'ятиріччя буде п'ятиріччям зростання // Україна і світ сьогодні. — 1999. — 23–29 жовт.
179. Наукові записки. Вип. 7 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 286 с. (голова редколегії)
180. Наукові записки. Вип. 8 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 198 с. (голова редколегії)
181. Наукові записки. Вип. 9 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 299 с. (голова редколегії)
182. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К.: Довіра, 1999. — 559 с. (у співавторстві)
183. Победить должен тот, у кого ярче программа, а не цвет галстука. (Глава центр. избират. штаба Л. Д. Кучмы о 2-м туре выборов Президента Украины) // Сегодня. — 1999. — 5 нояб.
184. Рука об руку в XXI век: Большой договор Украины с Россией // Родина. — 1999. — № 8. — С. 142.
185. Українська ідея та її творці: (друга половина XIX — початок XX ст.) / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 224 с. (голова редколегії)
186. Українська революція: новітній стан історіографічної розробки проблеми та актуальні завдання дослідження // Наук. зап. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — 1999. — Вип. 7. — С. 4–21. (у співавторстві)
187. Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.): Збірник / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К.: ІПіЕНД, 1999. — 406 с. (голова редколегії)
188. Феномен Юрія Римаренка: До 70-річчя від дня народж. докт. філос. наук, проф., акад. Укр. акад. політ. наук Ю. І. Римаренка // Людина і політика. — 1999. — С. 65. (у співавторстві)
189. Фундамент єдності: (Розповідає кер. робочої групи по розробці проекту платформи «Злагода» акад. НАН України І. Курас) // Демокр. Україна. — 1999. — 19 берез.

2000

190. Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К.: 2000. — Вип. 4. — 123 с. (член редколегії)
191. Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К.: 2000. — Вип. 5. — 133 с. (член редколегії)
192. Ілюзії і практика національного нігілізму: погляд із сьогодення на Донецько-Криворізьку республіку // Пам'ять століть. — 2000. — № 6. — С. 60–77. (у співавторстві)
193. Інтелектуальний потенціал — найголовніше надбання нації: (Нотатки з наук.-практ. конф.) // Трибуна. — 2000. — № 11/12. — С. 6–9.
194. Конкуренція має бути здоровою: (Пробл. вищ. освіти в Україні) // Уряд. кур'єр. — 2000. — 2 верес.
195. Нам сьогодні конче необхідна науково обґрунтована стратегія подальшої трансформації суспільства: Про виступ Президента України Л. Кучми на наук. конф. «Україна на порозі ХХІ століття: уроки реформ і стратегія розвитку»: (Бесіда) // Україна і світ сьогодні. — 2000. — 25 листоп. — 1 груд.
196. Наукові записки. Вип. 10 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2000. — 256 с. (голова редколегії)
197. Наукові записки. Вип. 11 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2000. — 364 с. (голова редколегії)
198. Наукові записки. Вип. 12 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2000. — 298 с. (голова редколегії)
199. Наукові записки. Вип. 13 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2000. — 287 с. (голова редколегії)
200. Наукові записки. Вип. 14 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2000. — 246 с. (голова редколегії)
201. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2000. — 357 с. (голова редколегії)
202. Практичній політиці — наукове забезпечення: Основне завдання та напрями роботи Громадської ради експертів із внутрішньополітичних питань: (Бесіда із заст. голови ради, віце-президентом НАН України І. Ф. Курасом // Уряд. кур'єр — 2000. — 15 листоп.
203. Релігія і політика в сучасній Україні: («Кесареве — кесарю, а Боже — Богу») / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К.: 2000. — 272 с. (у співавторстві)
204. Слово до читача // Наукові записки / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — 2000. — Вип. 11. — С. 3–5.
205. Україна: інтелект нації на межі століть / Ін-т соціології НАН України; Укр. т-во «Інтелект нації». — К.: Інформ.-вид. центр «Інтелект», 2000. — 508 с. (у співавторстві)
206. Українські першодруки в дослідженнях вітчизняних учених // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — К., 2000. — Вип. 4. — С. 5–12.

2001

207. Академік Іван Курас: «Ми будемо відкритим, демократичним суспільством. Створено проект Концепції реформування політичної системи України»: (Бесіда) // Президент. вісн. — 2001. — 9 черв.
208. Великий учений-гуманіст (До 130-річчя академіка А. Ю. Кримського) // Київ. старовина. — 2001. — № 2. — С. 118–126.
209. Видатні діячі України минулих століть: Мемор. альманах. — К.: Євроімідж, 2001. — 610 с. (член редакційної ради)
210. Енциклопедія Сучасної України / НАН України; Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка; Координац. бюро Енциклопедії Сучасної України. — К., 2001. — Т. 1. — 824 с. (член редколегії)
211. Етична константа у глобалізаційну добу // АРТ-панорама: Інформ.-аналіт. бюл. — К., 2001. — № 11. — С. 2–3.
212. Золота книга української еліти = Golden Book of Ukrainian Elite: Інформ.-іміджев. альм.: У 6 т. — К.: Євроімідж, 2001. — Т. 1. — 576 с.; Т. 2. — 584 с.; Т. 3. — 608 с.; Т. 4. — 640 с.; Т. 5. — 640 с.; Т. 6. — 608 с. (член редакційної ради)
213. Інформаційні ресурси України: стратегія розвитку // Бібл. вісн. — 2001. — № 1. — С. 2–6.
214. Історія Української культури: В 5 т. — К.: Наук. думка, 2001. — Т. 1. — 1134 с.; Т. 2. — 848 с.; Т. 3. — 1246 с.; Т. 4, кн. 1. — 1008 с.; Т. 4, кн. 2. — 1295 с. (заступник головного редактора)
215. Київ у контексті нової історичної реальності розвитку держави: погляд у XXI століття // Київ у XXI ст.: стратегія розвитку: Доп. наук.-практ. конф., м. Київ, 26 січ. 2001 р. / Київ. міськ. держ. адмін.; НАН України. — К., 2001. — С. 7–17.
216. Між авторитарним минулим і демократичним майбутнім // Наук. зап. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2001. — Вип. 16. — С. 5–9.
217. Між авторитарним минулим і демократичним майбутнім: Про необхідність визначення типу держави, характеру кризових явищ: аналіз діяльності опозиції // Уряд. кур'єр. — 2001. — 15 серп.
218. Наукові записки. Вип. 13: Схід і Захід України: проблеми єднання / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2001. — 282 с. (голова редколегії)
219. Наукові записки. Вип. 15 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2001. — 293 с. (голова редколегії)
220. Наукові записки. Вип. 16 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2001. — 394 с. (голова редколегії)
221. Наш політикум реформуватиметься...: Про концепт. реформування політ. системи України: (Бесіда) // Президент. вісн. — 2001. — 7 квіт.
222. Нові політичні реалії на рубежі тисячоліть: Нотатки з науково-практичної конференції // Президент. вісн. — 2001. — 23 черв.
223. Політичні трансформації сучасного суспільства // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали «круглого столу», Київ, 13 квіт. 2001 р. / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. — К.: УАДУ, 2001. — С. 6–13.

224. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність: Наук.-попул. довідник з історії та сучасності реліг. орг. на Миколаївщині / НАН України та ін. — Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. — 248 с. (головний редактор)
225. Розвиток соціогуманітарних наук — визначальний чинник зміцнення інтелектуального потенціалу українського суспільства // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь: Наук. пр. та матеріали конф. / НАН України; Голов. упр. з питань внутр. політики Президента України та ін. — К., 2001. — Вип. 1. — С. 27–37.
226. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.) / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К., 2001. — 243 с. (у співавторстві)
227. Суспільні трансформації і суспільні науки: проблеми методології // Пам'ять століть. — 2001. — № 1. — С. 3–11.
228. Суспільно-політичний розвиток країни. Основні завдання 2001 року // Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році». — К., 2001. — С. 9–23.
229. Українське суспільство на рубежі століть // Наук. зап. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2001. — Вип. 15. — С. 5–9.
230. Українське суспільство на рубежі століть: утвердження реформаторського курсу // Україна на порозі ХХІ століття: уроки реформ та стратегія розвитку: Матеріали наук. конф., 15–16 листоп. 2000 р. / Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». — К., 2001. — С. 23–28.

2002

231. Бібліографія праць співробітників інституту 1991–2001 рр. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 177 с. (голова редколегії)
232. Виступ віце-президента НАН України, академіка НАН України, директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України Івана Кураса // Міжнаціональна злагода: спільне минуле — спільне майбутнє (пробл. вшанування пам'яті жертв трагедії етносів України): Всеукр. наук.-практ. конф. з дослідж. та викладання пробл. увічнення пам'яті жертв трагедій етносів України, 18 січ. 2002 р. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. та ін. — К., 2002. — С. 7–8.
233. В'ячеслав Липинський в історії України: (До 120-річчя з дня народження): Зб. ст. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. та ін. — К., 2002. — 239 с. (відповідальний редактор)
234. Державна етнонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — С. 3–12.
235. До читача // Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / Міжрегіон. акад. упр. персоналом; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К., 2002. — С. 3–4. (у співавторстві)
236. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 295 с. (голова редколегії)
237. Наукові записки. Вип. 17 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 253 с. (голова редколегії)

238. Наукові записки. Вип. 18 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 309 с. (голова редколегії)
239. Наукові записки. Вип. 19 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 220 с. (голова редколегії)
240. Наукові записки. Вип. 20 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 284 с. (голова редколегії)
241. Наукові записки. Вип. 21 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 319 с. (голова редколегії)
242. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — 374 с. (голова редколегії)
243. Передмова // Міжнаціональна злагода: спільне минуле — спільне майбутнє (пробл. вшанування пам'яті жертв трагедії етносів України): Всеукр. наук.-практ. конф. з дослідж. та викладання пробл. увічнення пам'яті жертв трагедій етносів України, 18 січ. 2002 р. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. та ін. — К., 2002. — С. 6.
244. Передмова // Політична історія України. XX ст.: У 6 т. — К., 2002. — Т. 1. — С. 7–12.
245. Перечитуючи В. Липинського // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження) / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. та ін. — К., 2002. — С. 7–11.
246. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. — К.: Парлам. вид-во, 2002. — 327 с. (член авторського колективу)
247. Сучасні соціокультурні процеси і зростання інтелектуальної місії бібліотек // Бібл. вісн. — 2002. — № 6. — С. 46–49.
248. Треба бачити не тільки негативи, а й переваги від спілкування різних цивілізацій // Вісн. НАН України. — К., 2002. — № 4. — С. 13–14.
249. Українське суспільство на рубежі століть // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років: Збірник / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2002. — С. 10–21.
250. Українсько-французькі відносини: минуле, сьогодення і перспективи в світлі європейської та євроатлантичної інтеграції // Діалог. — К., 2002. — С. 18–24. (у співавторстві)

2003

251. Вихід один — рівноправний діалог // Там само. — 2003. — № 11. — С. 10–11.
252. Вступне слово // Наукові записки / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — 2003. — № 24. — С. 6–8.
253. ЄП — не вигадка чогось нового // Віче. — 2003. — № 10. — С. 8.
254. Історія — ліки від політичних мутацій // День. — 2003. — № 233. — 23 груд.
255. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики. — К.: Штурм, 2003. — 382 с. (у співавторстві)
256. Наука та інформація в системі джерел інноваційного розвитку // Бібл. вісн. — 2003. — № 6. — С. 43–47.

257. Наукові записки. Вип. 22 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2003. — 249 с. (голова редколегії)
258. Наукові записки. Вип. 23 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2003. — 335 с. (голова редколегії)
259. Наукові записки. Вип. 24 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2003. — 364 с. (голова редколегії)
260. Події і особистості революційної доби: Збірник / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: ІПіЕНД, 2003. — 267 с. (голова редколегії)
261. Проблемні питання розвитку відносин із сусідніми країнами в контексті державної політики України щодо національних меншин // Іст. журн. — 2003 — № 1. — С. 4–14.
262. П'ять моментів істини // Там само. — 2003. — № 5. — С. 14.
263. Розвиток соціогуманітарних досліджень у Національній академії наук України 1999–2003 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К.: НБУВ, 2003. — 208 с. (у співавторстві)
264. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Вип. 4 / Укр. акад. політ. наук., Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К.: — 2003. — 396 с. (головний редактор)
265. Треба нарешті налагодити систематичні дослідження, вивчення і висвітлення цієї драми // Віче. — 2003. — № 3. — С. 31–32.

2004

266. Етнополітологія. Перші кроки становлення / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: Генеза, 2004. — 734 с.
267. Етнополітологія в Україні: здобутки і проблеми // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 27–28 верес. 2003 р. — К., 2004. — С. 10–19.
268. Інтеграція інформаційних ресурсів — стратегічний напрям забезпечення інформаційних потреб суспільства // Бібл. вісн. — 2004. — № 6. — С. 50–52.
269. Наукові записки. Вип. 25 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2004. — 460 с. (голова редколегії)
270. Наукові записки. Вип. 26 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2004. — 347 с. (голова редколегії)
271. Політичний «генотип» України: (Бесіда) // День. — 2004. — № 8. — 21 січ.
272. Політичні реформи як гасло і реальність модернізації // Актуальні проблеми внутрішньої політики. — К., 2004. — № 1. — С. 3–14.
273. Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство / Ін-т Кеннана. Київ. проект; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: Стилос, 2004. — 87 с. (голова редколегії)
274. Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2004. — 503 с. (голова редколегії)
275. Україна: від самостійності до соборності: 22 січня 1918–22 січня 1919 рр.: Зб. ст. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: ІПіЕНД, 2004. — 285 с. (голова редколегії)

276. Українське суспільство на рубежі століть // Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи. — К., 2004. — С. 10–22.

2005

277. Крим в етнополітичному вимірі / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: Світогляд, 2005. — 533 с. (голова редколегії)
278. Наукові записки. Вип. 27 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2005. — 380 с. (голова редколегії)
279. Наукові записки. Вип. 28 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2005. — 385 с. (голова редколегії)
280. Передмова; Лист І. Ф. Кураса міністру культури і туризму України І. Д. Ліховому; Відзив про книгу В. Ф. Солдатенка: на перехресті соціальних і національних прагнень // Солдатенко В. Ф. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка. — К., 2005. — С. 3–5; 342–345.
281. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Вип. 7 / Укр. акад. політ. наук; Ін-т політ. і етнограф. дослідж. НАН України. — К.; Миколаїв, 2005. — 475 с. (голова редколегії)
282. Українська гуманітаристика: досягнення і проблеми (до VI міжнародного конгресу україністів) // Іст. журн. — 2005. — № 5. — С. 3–12.
283. Українська революція 1917–1920 рр. Відродження державності українського народу: Конспект лекцій з дисципліни „Історія України» для студ. усіх спец. ден. та заоч. форм навчання / Нац. ун-т харч. технологій. — К., 2005. — 30 с. (у співавторстві)
284. Українсько-македонський науковий збірник. Вип. 1 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Македон. акад. наук і мистецтв. — К., 2005. — 342 с. (голова редколегії)
285. Філософські нариси туризму / Київ. ун-т туризму, економіки і права та ін. — К.: [Укр. центр духов. культури], 2005. — 325 с. (член авторського колективу)
286. Цивілізаційна історія України / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж.; Ін-т археології. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. — 623 с. (науковий редактор)
287. Ялта — 45: деякі уроки в контексті сьогодення // Іст. журн. — № 2. — С. 4–10.

2006

288. Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка: До 125-річчя від дня народження / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К.: ІПіЕНД, 2006. — 280 с. (головний редактор)
289. Володимир Винниченко — політик // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка. — С. 9–19

2008

290. Людина в історії і історія в людині // Що ми залишимо нащадкам?: Зб. матеріалів і док. про держ., громад. діяльність та наук. роботу акад. НАН України, Героя України П. Т. Тронька. — К., 2008. — С. 21–23.

* * *

**НЕОПУБЛІКОВАНІ ВИСТУПИ
ТА ДОПОВІДІ І.Ф.КУРАСА***

1. Ювілей: деякі уроки в контексті сучасності. Не виголошений виступ на сесії Загальних зборів АН України. — 1993. — Листопад.
2. Регіональна політика як фактор стабілізації соціально-політичної ситуації, збереження єдності та територіальної цілісності України. Пропозиції, подані до Адміністрації Президента України навесні 1994.
3. Особа та політична діяльність М. С. Хрущова в дзеркалі джерел та літератури / Доповідь на семінарі в Інституті історії України НАН України, присвячена 100-річчю від дня народження М. С. Хрущова. — К., 1994. — Квітень.
4. Проблемы женщин независимой Украины / Виступ на Міжнародній конференції ООН з питань становища жінки. — Пекін, 1995. — Листопад.
5. Проблеми людського розвитку в Україні / Виступ на третьому Національному семінарі «Людський розвиток в Україні 95». — К., 1995. — Липень.
6. Украина в годы Великой Отечественной войны / Доповідь на міжнародній науковій конференції, присвяченій 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. — М., 1995. — Травень.
7. Про роботу державної комісії з питань реорганізації в галузі науки / Доповідь на Всеукраїнській нараді з проблем розвитку науки. — К., 1996. — Лютий.
8. Політична опозиція в Україні: історичний досвід і сьогодення / Виступ на науково-практичній конференції «Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика». — К., 1996.
9. Україна. Людський розвиток / Звіт. ПР ООН. — К., 1996. — Жовтень.
10. Шість років незалежної України / Доповідь, з якою автор мав виступити за дорученням Президента України на урочистому засіданні, присвяченому шостій річниці незалежності України у серпні 1997 р. У зв'язку з відставкою уряду її виголошено не було.
11. Крымская автономия через год после принятия Конституции Украины / Виступ на зборах активу Автономної Республіки Крим, присвячених першій річниці прийняття Конституції України. — 1997. — 11 липня.
12. Виступ на сесії Загальних зборів НАН України 11 квітня 1997 року.
13. Проблема «корінних народів» у політичному дискурсі України / Доповідь на Загальних зборах Відділення історії, філософії і права НАН України. — 1998. — Листопад.
14. Регіональні аспекти етнополітики / Виступ на засіданні круглого столу з між-етнічних проблем в Одеській, Чернівецькій та Закарпатській областях. — К., 1998.
15. Регіоналізм: історичний досвід, сучасні виміри. Доповідь на засіданні круг-

* Рукописи та стенограми зберігаються у фондах Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та родинному архіві Курасів.

- лого столу з проблем сучасного регіоналізму. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Фонд Ганса Зайделя. — К., 1998.
16. Україна після парламентських виборів: перспективи для політичних і господарських реформ / Доповідь в Австрійському інституті східно-європейських досліджень. — Відень, 1998. — Червень.
  17. До проблеми політичної культури / Виступ на сесії Загальних зборів Національної академії наук України. — К., 1998. — Квітень.
  18. До питання про механізм стабільності / Виступ на засіданні Координаційної ради з внутрішньої політики при Президентові України. — К., 1998. — Листопад.
  19. До проблеми української соборності / Доповідь на науково-теоретичній конференції, присвяченій 80-річчю Акту Злуки УНР та ЗУНР 1919 р. — К., 1999. — Січень.
  20. Плідна співпраця, взаємне збагачення. Виступ на Загальних зборах Академії мистецтв України. — 1999. — Травень.
  21. Українські першодруки в дослідженнях вітчизняних учених / Доповідь на Міжнародній науковій конференції «Львівському Апостолу — 425». — К., 1999. — 25–26 травня.
  22. Нові риси в організації та розвитку соціогуманітарних досліджень. Виступ на сесії Загальних зборів НАН України. — 1999. — Квітень.
  23. Інтелігенція постіндустріальної доби / З виступу на науково-практичній конференції «Інтелігенція в сучасному світі». — К.: ІПіЕНД НАН України, 1999.

*Бібліографію підготували Ю. І. Шаповал,
В. О. Перевезій, А. І. Курас, О. В. Воскобойникова-Гузєва,
О. С. Залізняк, Л. В. Снуха, В. А. Шкаріна*

ПУБЛІКАЦІЇ ПРО І. Ф. КУРАСА

---

1. Про нагородження Кураса І. Ф. Почесною грамотою Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 1999 р., №1826: (Електронні ресурси) // Ліга: Закон: Інформ. БД / ІАЦ «Ліга».
2. *Солдатенко В. Ф.* Талант ученого — організатора науки // Пам'ять століть. — 1999. — № 5. — С. 65–67.
3. 60-річчя академіка НАН України І. Ф. Кураса // Вісник Національної Академії наук України. — 1999. — № 10. — С. 57–58.
4. Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 1999 року: Указ Президента України від 1 грудня 1999 р., № 1513/99 // Урядовий кур'єр. — 1999. — 14 грудня. Серед нагороджених І. Ф. Курас.
5. Курас Іван Федорович // Імена України: Бібліографічний щорічник. — К., 1999. — С. 226.
6. Курас Іван Федорович // Хто є хто в Україні? — К., 1999. — С. 145.
7. Курас Іван Федорович // Хто є хто в економіці, культурі, науці Києва. — К. 2000. — Т. 2. — С. 23, 156.
8. *Меншун В. І.* Добросовісний працівник науки: (І.Ф.Курас) // Трибуна. — 2001. — № 3–4. — С. 4–5.
9. *Шаповал Ю., Гриценко О., Біленький С.* За що боремося: (Полеміка) // Критика. — 2001. — № 7–8. — С. 27–29. Згадки про І. Ф. Кураса. — С. 27.
10. Іван Курас // Золота книга української еліти. — К., 2001. — Т. 6. — С. 66–67.
11. Курас Іван Федорович // Хто є хто в Україні. — К.: «К.І.С.», 2001. — С. 234.
12. *Меншун В. І.* Сплікуються вчені (Стаття про І. Ф. Кураса і фотознімок) // Трибуна. — 2002. — №9-10. — С. 4–5.
13. *Солдатенко В.* Курас Іван Федорович // Українські історики ХХ століття. Бібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — Київ; Львів, 2003. — С. 173–175.
14. *Шаповал Ю. Шкляр Л.* Курас Іван Федорович // Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП. — 2005. — С. 423–424.
15. Учений, політик, людина... // День. — 2005. — № 190. — 18 жовтня.
16. Человек во всех отношениях (Беседа с президентом Ассоциации политических наук Украины Николаем Михальченко) // Киевские Ведомости. — 2005. — 25 октября.
17. Пам'яті І. Ф. Кураса // Вісн. НАН України. — 2005. — № 10. — С. 75.

18. *Шаповал Ю. І.* Іван Курас: життя, справа, доля // Іван Федорович Курас. Бібліографія. — К., 2005. — С. 3–18.
19. *Кононенко П., Калакура Я., Панчук М.* Національна ідея покликана консолідувати українську націю (Памяті академіка І. Ф. Кураса) // Українознавство. — 2005. — №4. — С. 322–325.
20. *Шаповал Ю.* Іван Курас: спроба неупередженої біографії // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. — Вип. 30, кн. 1. — К.: 2006. — 391 с.
21. *Варзар И.* Слово искреннее — о замечательном современнике // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. — Вип. 30, кн. 1. — К.: 2006. — 391 с.
22. *Кирюшко М.* Академік І. Ф. Курас і проблеми становлення українського ісламознавства // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. — Вип. 30, кн. 1. — К.: 2006. — 391 с.
23. *Шаров І. Ф.* Вчені України: 100 видатних імен (Пам'яті І. Ф. Кураса). — К.: АртЕк, 2006. — 488 с. (Про І. Ф. Кураса с. 205–211).
24. Курас І. Ф. // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Т. 2. Шляхами успіхів. — С. 274.
25. *Балабанов К.* Академік Іван Федорович Курас та його внесок у розвиток українсько-грецьких відносин // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. — К., 2007. — Вип. 33 (підсерія «Курасівські читання») — 441 с.
26. Курас Іван Федорович // Енциклопедія історії України. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 513.

*Матеріал підготували Ю. І. Шаповал,
В. О. Перевезій, А. І. Курас, О. В. Воскобойникова-Гузєва,
О. С. Залізнюк, Л. В. Снуха, В. А. Шкаріна*

НА УКА ЗІ УКРАЇНИ

Інститут історії партії ЦК КД України просить ЦК КД України затвердити особняк державних садибних земель Інституту історії партії Інституту тов. КУРАСА Івана Федоровича.

Тов. Курас І.Ф., 1909 року народження, член КПСУ з 1960 року, викладач Історичних наук, очолює кафедру з.н.с. кафедри кафедри історії КПСУ суспільствознавчих факультетів Київського державного університету. За цією посадою виконує садибні землі державного архіву Київського державного університету історії партії ЦК КД Київського державного університету.

Тов. Курас І.Ф. - відомий науковець, брав участь у складанні монографічних праць: "Дружини партії КПСР - велика заповідна пам'ятка нашого народу", "Курс партій в історії КПСР", яка відомою і друку на спеціальних комітетів монографія "Н.І.Давид і національно-визвольний рух українців України в Російській революції".

Виданий особняк державних земель тов. Кураса І.Ф. просять затвердити спеціалісти ЦК КД України.

Директор Інституту історії партії ЦК КД України *М.Г.Курас*
І.Мазарова

24/31 (1970)

21

РЕЗЮМЕ
на тов.КУРАСА І.Ф.

Інститут історії партії ЦК КД України - Головний Інститут архівно-літературних справ ЦК КПС України складає тов.Кураса І.Ф. особняк державних садибних земель Інституту історії партії.

Тов.Курас Іван Федорович, 1909 р. народження, уродженець, член КПСУ з 1960 р., освіта вища - закінчив Київський державний університет, працює на посаді викладача кафедри історії партії ЦК КПС суспільствознавчих факультетів Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка.

Велик значення історичного факультету Київського державного університету тов.Курас І.Ф. з 1960 по 1974 р. був викладачем садибних земельних справ ЦК КПС України, що сприяло укладенню особняку державних земельних садибних земель Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка, Київського університету державних архівно-літературних справ ЦК КПС України, у тому числі викладач кафедри історії партії ЦК КПС України ім.Т.Г.Шевченка, Київського університету державних архівно-літературних справ ЦК КПС України ім.Т.Г.Шевченка, Київського університету державних архівно-літературних справ ЦК КПС України ім.Т.Г.Шевченка, Київського університету державних архівно-літературних справ ЦК КПС України ім.Т.Г.Шевченка.

За всі роки в університеті тов.Курас І.Ф. викладав спеціальні курси і читав лекції. Він на постійній основі читав лекції і читав спеціальні курси, в тому числі спеціальні курси, тов.Курас І.Ф. читав 20 спеціальних курсів, спеціальних курсів чотири спеціальні спеціальні курси України в архівно-літературних справах Інституту історії партії ЦК КПС України ім.Т.Г.Шевченка.

Тов.Курас І.Ф. був активним учасником громадсько-політичного життя, виконував обов'язки члена комітету і організації.

Слідом за тим і у відповідності з ЦК КД України створює спеціальні архівно-літературні справи тов.Кураса І.Ф. особняк державних садибних земель Інституту історії партії ЦК КД України - Головний Інститут архівно-літературних справ ЦК КПС.

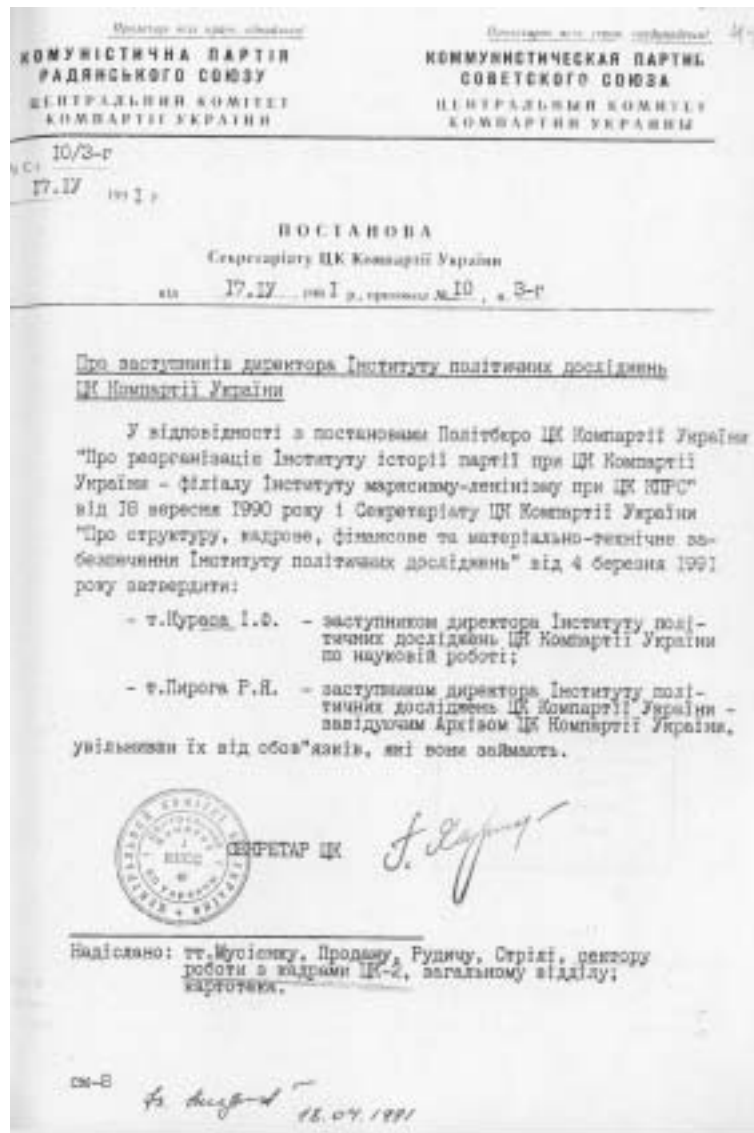
Тов.статський секретар і урядовий секретар ЦК КД України *М.Г.Курас*
Інститут історії партії *М.Г.Курас*
Інститут історії партії *М.Г.Курас*

Наукова та громадсько-політична діяльність І. Ф. Кураса

Наукова та громадсько-політична діяльність І. Ф. Кураса
